

**ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ
ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
«ՎԱՆԱԶՈՐԻ Հ.ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ» ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ**

**ՊԱՐՏԱԴԻՐ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՅԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ**

**ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔ**

- ԹԵՄԱ՝** ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ 1918 ԹՎԱԿԱՆԻ ՄԱՅԻՍՅԱՆ
ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԵՐԸ
- ԿԱՏԱՐՈՂ՝** Զալինյան Ալեքս Կարենի
- ՂԵԿԱՎԱՐ՝** Սարգսյան Անդրանիկ Իսրայելի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Օսմանյան բանակի արշավանքը դեպի Արևելյան Հայաստան -----	3
2. Իրադրությունը Երևանում ճակատամարտի նախօրեին -----	5
3. Մարդարապատի ճակատամարտը -----	6
4. Մարդարապատի ճակատամարտին նախորդած զորաշարժերը -----	8
5. Մարդարապատի գրավումը թուրքերի կողմից. հայերի հակահարձակումը ---	10
6. Ընդհանուր իրադրությունը ճակատամարտի առաջին օրերին -----	13
7. Մարտական հետագա գործողությունները -----	14
8. Բաշ Ապարանի ճակատամարտը -----	19
9. Ղարաքիլիսայի ճակատամարտը -----	20
10. Ցանկ օգտագործված գրականության -----	22

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ 1918 ԹՎԱԿԱՆԻ ՄԱՅԻՍՅԱՆ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԵՐԸ

1. Օսմանյան բանակի արշավանքը դեպի Արևելյան Հայաստան

1917 թվականին Ռուսաստանում հոկտեմբերյան հեղաշրջումից և ապա դեկտեմբերի 5-ին Երզնկայում Օսմանյան կայսրության 3-րդ բանակի և Անդրկովկասի կոմիսարիատի միջև կնքված զինադադարից հետո Կովկասյան ճակատից, մասնավորապես՝ Արևմտյան Հայաստանի տարածքից նահանջող ռուսական զորքերին սկսեցին փոխարինել նոր կազմավորվող փոքրաթիվ հայկական զորաջոկատները: Օգտվելով ստեղծված ռազմաքաղաքական իրավիճակից՝ օսմանյան կառավարությունը ծրագրեց վերանվաճել համաշխարհային պատերազմի ընթացքում ռուսական բանակի գրաված տարածքները, ապա նաև ներխուժել Արևելյան Հայաստան ու Հարավային Կովկաս¹:

1918 թվականի փետրվարին հարձակման անցնելով՝ թուրքական 3-րդ բանակը հաջորդաբար սկսեց գրավել Արևմտյան Հայաստանի բնակավայրերը: Ապրիլին՝ Տրապիզոնի հաշտության բանակցությունների ձախողումից հետո 3-րդ բանակի հրամանատար Մեհմեդ Վեհիբ փաշան զորքերը շարժեց դեպի Անդրկովկաս: Նորահռչակ Անդրկովկասի Դաշնային Հանրապետության ղեկավարության զիջողական քաղաքականությունից օգտվելով՝ թուրքական զորքերը ապրիլի 25-ին գրավեցին նաև Կարսի լավ ամրացված ամրոցը՝ անմիջական սպառնալիք ստեղծելով Ալեքսանդրապոլի համար: Կարսի գրավումից հետո օսմանյան զորքերի հրամանատարությունը Անդրկովկասի իշխանությունների առջև նոր պայմաններ առաջ քաշեց՝ Ախալքալաքի, Ախալցխայի և Ալեքսանդրապոլի, ինչպես նաև Ալեքսանդրապոլ-Ջուլֆա երկաթգծի հանձնում, որով թուրքական զորքերը կարող էին փոխադրվել դեպի Թավրիզ և Անդրկովկասյան բոլոր երկաթուղիներն ազատ օգտագործել մինչև բրիտանացիների դեմ պատերազմի ավարտը: Չսպասելով Բաթումում Անդրկովկասի պատվիրակության հետ բանակցությունների ավարտին՝ թուրքական զորքերն արագ հարձակումով մայիսի 15-ին

¹ Հովհաննիսյան Ռ., Հայաստանի Հանրապետություն, հ. հատոր 1, Երևան, 2005, էջ 20-30:

գրավեցին նաև Ալեքսանդրապոլը՝ նվաճման սպառնալիք ստեղծելով ամբողջ Արևելյան Հայաստանի համար:

Արևելյան Հայաստան ներխուժելու համար թուրքական հրամանատարությունը կատարեց զորքերի վերախմբավորում: 3-րդ բանակի 1-ին Կովկասյան բանակային կորպուսի (հրամ.՝ գեներալ - մայոր Քյազըմ Կարաբեքիր փաշա) և 2-րդ Կովկասյան բանակային կորպուսի (հրամ.՝ գեներալ - մայոր Յակուբ Շևքի փաշա) ստորաբաժանումներից Կարսում ստեղծվեց հատուկ զորախումբ՝ Յակուբ Շևքի փաշայի ընդհանուր հրամանատարությամբ: Այդ զորախմբի կազմում հայկական ուժերի դեմ գործելու էին 1-ին Կովկասյան բանակային կորպուսի 36-րդ դիվիզիան (հրամանատար՝ գնդապետ Փիրսելիմօղլու Համդի բեյ)՝ Ալեքսանդրապոլ-Երևան ուղղությամբ, և 9-րդ դիվիզիան (հրամանատար՝ գնդապետ Ռուշթու փաշա)՝ Ալեքսանդրապոլ - Համավու - Բաշ-Ապարան - Երևան ուղղությամբ, և 2-րդ Կովկասյան բանակային կորպուսի 11-րդ դիվիզիան (հրամանատար՝ գնդապետ Ջավիդ Էրդել)՝ Ալեքսանդրապոլ - Ղարաքիլիսա - Դիլիջան - Ելիզավետպոլ ուղղությամբ, 5-րդ դիվիզիան (հրամանատար՝ գնդապետ Մյուրսել)՝ Ալեքսանդրապոլ - Վորոնցովկա - Թիֆլիս ուղղությամբ: Այդ զորախմբից բացի դեպի Արևելյան Հայաստան արշավանքի ռազմական գործողություններին մասնակցում էր նաև 2-րդ բանակի 4-րդ կորպուսի 12-րդ դիվիզիան, որը Սարդարապատի ճակատամարտի նախօրյակին հսկում էր Սուրմալուի լեռնանցքները և առաջադրանք ուներ ներխուժելու Իգդիրի շրջան:

Հակառակորդին դիմակայելու համար հայկական զինված ուժերի ընդհանուր հրամանատար գեներալ-մայոր Թովմաս Նազարբեկյանը որոշեց պաշտպանել դեպի Երևան և Թիֆլիս տանող ռազմավարական նշանակության երկու ճանապարհները:

Ալեքսանդրապոլից դուրս եկած հայկական ուժերի մի մասը՝ Հայկական կորպուսի 1-ին դիվիզիայի որոշ ստորաբաժանումներ, ինչպես նաև Հայկական հատուկ հավաքական ջոկատի կազմում եղած մի քանի ստորաբաժանումներ, Ալեքսանդրապոլ-Սարդարապատ ուղղությամբ նահանջեց դեպի Արարատյան դաշտ: Այստեղ Մովսես Միլիկյանի ընդհանուր հրամանատարությամբ ձևավորվեց հայկական զորքերի երևանյան զորախումբը, որի առջև դրվեց Երևանի ուղղությամբ թուրքական հարձակումը հետ մղելու խնդիր:

2. Իրադրությունը Երևանում ճակատամարտի նախօրեին

Թուրքական զորքերի արշավանքը ծանր կացության մեջ դրեց հայկական քաղաքական դեկավարությանն ինչպես Թիֆլիսում, այնպես էլ Երևանում: Մայիսի 19-ին՝ Սուրմալու ներխուժելուց հետո, թուրք զեներալ Հալիլ բեյը (Էնվեր փաշայի հորեղբայրը) Բաթումում հայտարարեց, թե «հայերը պարտված են և պետք է ենթարկվեն»: Մյուս կողմից, Բաթումի բանակցություններում հայկական պատվիրակությունը (Ալեքսանդր Խատիայան, Հովհաննես Քաջագունի) Անդրկովկասի կառավարության հայ անդամ Խաչատուր Կարճիկյանին հղած հեռագրով խորհուրդ էր տալիս «ռազմական դիմադրություն ցույց չտալ թուրքերին»:

Թուրքական զորքերի հարձակման հետևանքով Ալեքսանդրապոլի գավառում, Արարատյան դաշտում ու Երևանում տիրող խուճապի արդյունքում Երևանի քաղաքային խորհուրդը մայիսի 18-ի ընդլայնված նիստում ընդունեց Երևանի քաղաքագլուխ Թադևոս Թոշյանի առաջարկությունը՝ քաղաքն առանց դիմադրության թուրքերին հանձնելու, քաղաքի բնակչությունը տարահանելու և Քանաքեռի բարձունքում դիրքավորվելու վերաբերյալ: Սակայն Երևանը հանձնելու մասին ընդունված որոշումը գործնական հետևանք չունեցավ, քանի որ Երևանում Թիֆլիսի Հայոց ազգային խորհրդի լիազոր գործադիր մարմինը՝ Հատուկ կոմիտեն, Երևանի ազգային խորհրդի ղեկավար Արամ Մանուկյանի գլխավորությամբ կտրուկ դեմ հանդես եկավ նման զարգացմանը և բեկանեց այդ որոշումը (Երևանում և Երևանի նահանգում փաստացի գերագույն իշխանությունը պատկանում էր Հատուկ կոմիտեին): Շուրջ 1500 բնակիչների օգնությամբ Արամ Մանուկյանի հրահանգով Երևանի մատույցները պաշտպանական ամրություններով ապահովվելու աշխատանքներ տարվեցին, մասնավորապես, Եռաբլրի տարածքում:

Մայիսի 18-ին Արամ Մանուկյանը Երևանի պարետ Արշավիր Շահխաթունու ուղեկցությամբ այցելեց Էջմիածին՝ կաթողիկոս Գևորգ 5-րդին հորդորելու անվտանգության նկատառումներով ժամանակավորապես թողնել Էջմիածինը և մեկնել Բյուրական: Սակայն կաթողիկոսը ոչ միայն կտրուկ հրաժարվեց, այլև զորքին կոչ արեց վճռական դիմադրություն ցույց տալ հակառակորդին: Արամ Մանուկյանը հետագա օրերին

Երևանում ու շրջակայքում իրավիճակը կայունացնելու և հետագա զարգացումները հոգուտ հայկական կողմի շրջելու հարցում անփոխարինելի դեր ունեցավ: Մայիսի 19-ի առավոտյան նա հայկական 1-ին դիվիզիայի հրամանատար գեներալ Մովսես Միլիկյանի առջև խնդիր դրեց կանգնեցնել հայկական զորքերի նահանջը և ամեն գնով կանխել դեպի Երևան թուրքական զորքերի հարձակումը: Ա. Մանուկյանը խոստացավ կարճ ժամանակում կատարել այդ նպատակի համար անհրաժեշտ կազմակերպչական աշխատանքներ, հավաքագրել մարդուժ, զենք-զինամթերք²: Հետագա օրերին Աստաֆյան փողոցում, Անգլիական այգում, Ուսուցչական սեմինարիայի առջև և այլ վայրերում կազմակերպվեց կամավորների հավաքագրում, որոնք ճակատամարտի սկզբում համալրեցին զորքերը:

3. Սարդարապատի ճակատամարտը

Ալեքսանդրապոլ-Երևան ուղղությամբ արշավող թուրքական 36-րդ դիվիզիայի կազմում էին 106-րդ, 107-րդ և 108-րդ հետևակ գնդերը, հրաձգային մեկ գումարտակ, երկու հրետանային դիվիզիոն: Թուրքական զորքն ուժեղացված էր կորպուսային առանձին հեծալագորային գնդի և քրդական 1 500-ոց հեծյալ գնդի ուժերով: Թուրքական ուժերի ընդհանուր թվաքանակը կազմում էր 7 500 - 10 000 զինվոր ու սպա՝ ներառյալ քրդական ուժերը: Թուրքերի տրամադրության տակ կար 40 հրանոթ³:

Սարդարապատի ճակատում հայկական կողմի ուժերն ընդգրկված էին Երևանյան զորախմբի կազմում, որի ստորաբաժանումների մյուս մասը մասնակցեց թուրքական 9-րդ դիվիզիայի դեմ Բաշ-Ապարանի ճակատամարտին: Զորախմբի հրամանատարն էր գեներալ-մայոր Մովսես Միլիկյանը, շտաբի պետը՝ գնդապետ Ալեքսանդր Վեքիլյանը: Շտաբը Վաղարշապատում էր՝ Էջմիածնի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի շենքում: Սարդարապատի ճակատում կռվող ուժերի ընդհանուր հրամանատարը Երևանյան զորախմբի հրամանատարի տեղակալ գնդապետ Դանիել Բեկ-Փիրումյանն էր, շտաբի

² Ասրյան Ա., Արամ Մանուկյանի գործունեությունը Սարդարապատի հերոսամարտի օրերին // Կանթեղ. - հատ. 2. - Էջ 164-172

³ Սարդարապատ Բաշ-Ապարան Ղարաքիլիսա: 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերը, Երևան 1998, էջ 174:

պետը՝ կապիտան Ալեքսանդր Շնեուրը: Ներառված էին Հայկական կորպուսի 2-րդ դիվիզիան՝ ոչ լրիվ կազմով, և Հայկական հատուկ հավաքական ջոկատի (1917 թ. վերջին արևմտահայ կամավորականներից կազմված գորախումբ, նախքան Սարդարապատի ճակատամարտը կռվել է Կովկասյան ճակատում) կազմում եղած մի քանի ստորաբաժանումներ: 2-րդ դիվիզիայի (հրամանատար՝ Մովսես Սիլիկյան) կազմում էին 5-րդ (3 գումարտակի կազմով, հրամանատար՝ գնդապետ Պողոս-Բեկ Փիրումյան) և 6-րդ (12 վաշտ, հրամանատար՝ փոխգնդապետ Աբրահամ Դոլուխանյան) գնդերը, 2-րդ հեծյալ գունդը՝ 4 հեծելավաշտով (գնդապետ Զալինյան), պարտիզանական հետևակ գունդը՝ 8 վաշտով (գնդապետ Ալեքսեյ Պերեկրյոստով), պարտիզանական հեծյալ գունդը՝ 3 վաշտով (գնդապետ Կորոլկով), սահմանապահ գումարտակը (փոխգնդապետ Սիլին), 2-րդ դիվիզիայի շտաբի պարեկային վաշտը: 1-ին դիվիզիայի 4-րդ գնդի մեկ գումարտակ կանգնած էր Դավալուում՝ որպես հարավային ուղղության պաշտպանական գորաջոկատ:

Հայկական հատուկ հավաքական ջոկատի ստորաբաժանումներից Երևանյան գորախմբի կազմում ընդգրկվել էին 3-րդ հատուկ բրիգադից Վանի 1-ին (գնդապետ Յուզբաշև) և 2-րդ (գնդապետ Չախմախչև) հետևակ գնդերը՝ 2-ական գումարտակով (տեղակայված էին Իգդիրի շրջանում), Մակվի գումարտակը, 2-րդ հատուկ հեծյալ՝ Զեյթունի գունդը (4 հեծելավաշտ, գնդապետ Սալիբեկյան), 2-րդ հատուկ բրիգադի գորամասերը՝ Խնուսի և Կարաքիլիսայի (գյուղաքաղաք հին Բայազետի գավառում) հետևակային գնդերը (գնդապետ Կազիմիրսկի), 1-ին հատուկ բրիգադից՝ Երզնկայի գունդը (6 վաշտ, հրամանատար՝ Կարապետ Հասան-Փաշայան), ինչպես նաև 1-ին հատուկ հեծյալ գունդը (հրամանատար՝ գորային ավագ Պավել Զոլոտարյով)⁴:

Երևանյան գորախմբի կազմում կար հրետանային 5 մարտկոց՝ գնդապետ Քրիստափոր Արարատյանի ընդհանուր հրամանատարությամբ: Զորախմբի կազմում ճակատամարտին մասնակցեցին նաև արևմտահայ ու արևելահայ կամավորականների մի քանի ջոկատներ (Թռուցիկ Հովսեփի, Մակեդոնի, Բուլանըխցի Մուրադի և ուրիշների հրամանատարությամբ), եզդիների հեծյալ գումարտակը (հրամանատարներ՝ Ուսուբ բեկ և Ջանգիր աղա), մեծ թվով աշխարհագորայիններ: Հայկական զորքերի ընդհանուր թիվը

⁴ Կարապետյան Մ., Հայկական ազգային բանակային կորպուսի ստեղծման պատմությունից, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1 (82), Երևան, 1994, էջ 6-12:

ճակատամարտի առաջին օրերին կազմում էր շուրջ 9000 - 10000 զինվոր ու սպա, իսկ ուժերի մի մասը Բաշ-Ապարանի ճակատ տեղափոխելուց հետո՝ շուրջ 6 000 - 6 500: Հայերն իրենց տրամադրության տակ ունեին 28 հրանոթ, որոնցից 16-20-ն են օգտագործվել ռազմական գործություններում⁵:

4. Սարդարապատի ճակատամարտին նախորդած գորաշարժերը

Ալեքսանդրապոլի գրավման նախօրեին Ախուրյան գետի երկայնքով ձգվող ճակատում կանգնած հայկական ջոկատների հիմնական խնդիրներից էր Ալեքսանդրապոլից դեպի Երևան և դեպի Թիֆլիս տանող երկաթգծերն ու ճանապարհները պաշտպանելը: Ալեքսանդրապոլի անկումից հետո թուրքական գերագնացող ուժերի առաջխաղացման պատճառով այդ ջոկատները ստիպված էին նահանջել՝ մի մասը դեպի Համամլու-Ղարաքիլիսա, մյուսները՝ դեպի Արարատյան դաշտ: Մայիսի 19-ին թուրքական 36-րդ դիվիզիան, Ախուրյանի մերձակա Ղարաղուլա կիսակայարանը գրավելով, ռազմերթով շարժվեց Երևանի ուղղությամբ⁶: 2-րդ հատուկ բրիգադի ստորաբաժանումների մի մասը՝ Խնուսի և Կարաքիլիսայի հետևակային գնդերից, ինչպես նաև 1-ին հատուկ բրիգադի մի մասը (Երզնկայի հետևակ գունդը և այլ զորամասեր) մայիսի 16-19-ը Ախուրյանի ձախ ափից՝ Անի և Արագած կայարաններից, երկաթգծի երկայնքով աստիճանաբար հետ քաշվեցին դեպի Սարդարապատ: Նահանջի ընթացքում, դեռևս նախքան թուրքական հիմնական ուժերի հետ մարտի բռնվելը, նրանք թիկունքից ու թևերից կրակային հարվածներ էին ստանում 36-րդ դիվիզիայի առաջապահ քրդական հեծելազորի կողմից: Ալեքսանդրապոլ-Երևան ճանապարհով հայկական այդ զորամասերի կազմակերպված նահանջը կարևոր դեր խաղաց Երևանյան գորախմբի համար ժամանակ շահելու և ուժերի վերախմբավորում կատարելու համար: Դեռևս մայիսի 16-17-ին Երևանյան գորախմբի՝ Սարդարապատի շրջանում տեղակայված զորաջոկատների մի մասը շտապ ուղարկվեց Արաքս և Ղարաբուրուն կայարաններ՝ դեպի Արարատյան դաշտ

⁵ Սարդարապատ Բաշ-Ապարան Ղարաքիլիսա: 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերը, Երևան էջ 174:

⁶ Սարդարապատ Բաշ-Ապարան Ղարաքիլիսա: 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերը, Երևան, էջ 170:

արշավող թուրքերին դիմադրելու համար, իսկ որոշ ջոկատներ ուղարկվեցին Երևան՝ կամավորներով ու զինամթերքով համալրվելու և մարտերին պատրաստվելու համար:

Ստեղծված պայմաններում Հայկական կորպուսի հրամանատար Թովմաս Նազարբեկյանի և կորպուսի շտաբի պետ գնդապետ Եվգենի Վիշինսկու հրամանով կատարվեց հայկական ուժերի վերախմբավորում ու վերադասավորում: Նպատակն էր թուրքերի հարձակումները կանգնեցնել առանձին շրջաններում՝ Ալեքսանդրապոլ-Սարդարապատ ուղղությամբ և Ղարաքիլիսայում: Մայիսի 19-ին շտաբից ստացած հրամանի համաձայն⁷ գեներալ Մովսես Միլիկյանը որոշեց իր տրամադրության տակ եղած ուժերը կենտրոնացնել Էջմիածնի շրջանում և հակահարձակման միջոցով կանխել թուրքերի հարձակումը Երևանի վրա: Մայիսի 20-ին հայկական առաջապահ ուժերը ստիպված թողեցին Արաքս և Ղարաբուրուն կայարանները, նահանջեցին նաև երկաթգծից հյուսիս ընկած նախալեռնային շրջաններից՝ Մաստարայից, Թալինից, Աշնակից՝ կենտրոնանալով Սարդարապատում: 1-ին հատուկ բրիգադի նահանջող զորամասերը՝ Երզնկայի գունդը և Խնուսի գնդից կես վաշտ (Կարապետ Հասան-Փաշայանի ընդհանուր հրամանատարությամբ), մայիսի 20-ի երեկոյան Սարդարապատից տեղափոխվեցին ավելի խորք ու տեղակայվեցին Խզնաուզ գյուղում՝ Էջմիածնից հս.-արմ. մոտ 6 կմ:

Ալեքսանդրապոլ - Երևան ուղղությամբ թուրքական զորքերի արշավանքի հետևանքով Սուրմալուն պաշտպանող հայկական ջոկատների համար ստեղծվեց Երևանյան զորախմբի հիմնական ուժերից կտրվելու և շրջապատվելու վտանգ: Մայիսի 18-ին հակառակորդը հարձակվեց Կողբի հայկական ուժերի վրա: Միլիկյանի հրամանով մարտով նահանջեցին դեպի Կարակալայի կամուրջ: Մայիսի 19-ին թուրքական 4-րդ կորպուսի զորամասերը՝ հիմնականում 12-րդ հետևակային դիվիզիան, Բայազետի շրջանից ներխուժեցին Սուրմալու՝ այն զրավելուց հետո Արաքսը գետանցելու և Երևանյան զորախմբի թիկունք դուրս գալու նպատակով: Իգդիրից հարավ ընկած լեռնանցքներում ու բարձունքներում որոշակի դիմադրությունից հետո հայկական ուժերը (Վանի 1-ին և 2-րդ գնդերը) ստիպված նահանջեցին Իգդիր, այնուհետև, Երևանյան զորախմբի հրամանատարությունից այն թողնելու հրաման ստանալով, մայիսի 20-ին առանց մարտի

⁷ Աֆանասյան Ս., Սարդարապատի հաղթանակը, Հայաստան, մայիս 1918, Երևան, 1991, էջ 31:

նահանջեցին ու Մարգարայի կամրջով անցան Արաքսի ձախ ափ՝ իրենց հետևից այրելով այդ և Կարակալայի կամուրջները: Այդպիսով Մուրմալուն գրաված թուրքական զորքերը Մարդարապատի ռազմաբեմից կտրված մնացին: Հայկական կողմից կամուրջների մոտ տեղի կամավորների միջոցով ամուր պաշտպանություն կազմակերպվեց, որը ձախտոնեց ճակատամարտի օրերին գետանցելու և հայերին թիկունքից հարվածելու թուրքական փորձերը⁸: Ռազմաճակատի թիկունքը հարավից ապահովելու՝ Դավալուի ուղղությամբ կամ Շարուրի կողմից Արաքսը գետանցելով թուրքական հարձակումը կանխելու համար Միլիկյանի հրամանով այդ կողմում ծավալվեց 3-րդ հատուկ բրիգադի ստորաբաժանումների մի մասը, որի գլխավոր ուժը Վանի 4-րդ գունդն էր (բրիգադի հրամանատար՝ գնդապետ Տիգրան Բաղդասարյան):

5. Մարդարապատի գրավումը թուրքերի կողմից. հայերի հակահարձակումը

Մայիսի 21-ին թուրքական 108-րդ հետևազորային գունդը հեծյալ և հրետանային ստորաբաժանումների հետ Արաքս կայարանի շրջանից շարունակեց հարձակումը: Մարդարապատի ջոկատը, հրետանային պաշտպանական մարտեր վարելով, սկսեց նահանջել և երեկոյան՝ 17:00-ին մոտ, հետ քաշվեց դեպի Քյուրաքյանլու - Քյորփալու - Հայի Զեյվա գյուղերի բնագիծը: Թուրքերն ընդհուպ մոտեցան Քյորփալուին (Էջմիածնից շուրջ 7 կմ արևմտ.): Երկաթգծի ուղղությամբ առաջ շարժվելով՝ այդ օրը երեկոյան թուրքերը գրավեցին Մարդարապատ կայարանը (այժմ՝ Արմավիր քաղաքի տարածքում) և շուրջ 2 կմ դեպի հարավ գտնվող համանուն գյուղը, ապա նաև Գեչրլու գյուղը: Շարունակելով հարձակումը՝ թուրքական ուժերն օրվա վերջին գրավեցին նաև Վերին Կոլիբեկլու (այժմ՝ Ակնալիճ գյուղի տարածքում) բնակավայրը և երկաթգծի ուղղությամբ առաջացան մինչև Ղամըշլու կիսակայարան (այժմ՝ Զարթոնք գյուղի տարածքում)՝ Երևանից 20 կմ հեռավորության վրա: Երկաթգծի երկայնքով արշավող թուրքական ուժերի նպատակն էր առաջանալ դեպի Զանգիբասար: Դրանով նրանք երկաթգծից հարավ գտնվող հայկական զորաջոկատներին, տեղի բնակչությանը և շուրջ 100 000 արևմտահայ գաղթականությանը

⁸ Մարդարապատ Բաշ-Ապարան Ղարաքիլիսա: 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերը, Երևան էջ 172:

կղնեին Երևանից կտրվելու և կոտորվելու սպառնալիքի տակ: Մակայն Ղամրշլուից արևելք՝ Արտաշար գյուղի մոտ տեղակայված կապիտան Խոթեն Բգիթխանյանի հրետանային մարտկոցը կարողացավ հակառակորդին գամել տեղում⁹: Չնայած նահանջին՝ զգալիորեն ուժեղացվեց Արաքսի քանդված կամուրջների ձախափնյա պաշտպանությունը: Միաժամանակ Երևանից արագորեն ռազմաճակատ տեղափոխվեցին օրեր առաջ համալրման ուղարկված հայկական զորաջոկատները^[26]:

Երևանյան զորախմբի հրամանատար Մովսես Միլիկյանը իր շտաբի պետ գնդապետ Ա. Վեքիլյանի հետ մշակեց ակտիվ հակահարձակմամբ արշավող թուրքական ուժերին Սարդարապատից հետ շարտելու մարտավարական ծրագիր: Մայիսի 21-ի երեկոյան Սարդարապատի ճակատում գործող բոլոր զորաջոկատներին տրվեց հաջորդ օրվա իրենց մարտական առաջադրանքը՝ ռազմական գործողությունները փոխհամաձայնեցված կատարելու հրահանգով: Սարդարապատի ճակատում կռվող հայկական զորքի կազմում էին 5-րդ և 6-րդ գնդերը, 2-րդ հատուկ բրիգադի Կարաքիլիսայի հետևակ գունդը (փոխգնդապետ Արեշյան), պարտիզանական հետևակ գունդը, եզդիական հեծյալ գումարտակը, արևմտահայ կամավորական ջոկատները, հրետանային 4 մարտկոցներ:

Մայիսի 21-ի լույս 22-ի գիշերը Մովսեսյազետ գյուղի շրջանում հայ աշխարհագորայինները և Ջանգիր աղայի գլխավորությամբ եզդիական 300-հոգանոց հեծյալ ջոկատը փոխհրաձգության մեջ մտան թուրքական զորքի՝ տեղի մուսուլմանների զինված անկանոն խմբերի հետ՝ թույլ չտալով նրանց թևերից ու թիկունքից հարվածել հայկական զորամասերին: Այդ հրաձգությունը Դուլուխանյանին և Պերեկրյոստովին հնարավորություն ընձեռեց մարտական կարգի բերելու իրենց գնդերը, իսկ կապիտաններ Սերգո Աթանեսյանին և Վլադիմիր Սակկիլարիին՝ դասավորելու իրենց հրետանին:

Հայկական զորքի շրջադարձային հակահարվածը գլխավորեց Երևանյան զորախմբի փոխհրամանատար, Սարդարապատի ճակատում կռվող ուժերի հրամանատար գնդապետ Դանիել Բեկ-Փիրումյանը: Մայիսի 22-ի վաղ առավոտյան նրա ընդհանուր հրամանատարությամբ հայկական ուժերն ամբողջ ճակատով հարձակման անցան Քյուրաքյանլու - Քյորփալու - Հայի Ձեյվա - Ղուրդուղուլի գյուղերի բնագծերից: Ճակատի

⁹ Աֆանասյան Ս., Սարդարապատի հաղթանակը..., էջ 34-35:

կենտրոնում հարձակումն իրականացրեցին 5-րդ և 6-րդ գնդերը, որոնք հրետանային ու գնդացրային ստորաբաժանումների օգնությամբ կարողացան հուժկու գրոհով ոչնչացնել թուրքական առաջապահ զորքը Ղամըշլու կիսակայարանի շրջանում: Մասնավորապես, Քյորփալու, Ակնա (Այդր) լճի մոտակայքից, Թափաղիբի գյուղի այգիներից և Սարդարապատից հարավ գտնվող՝ պատմական Արգիշտիխինիլի բնակավայրի բլրի վրայից Խ. Իգիթխանյանի, Վ. Սակկիլարիի, Նիկոլայ Կլիչի և Ս. Աթանեսյանի հրետանային մարտկոցները, ինչպես նաև գնդի ու այլ զորամասերի գնդացրային ստորաբաժանումները միաժամանակյա դիպուկ կրակով կարողացան ճնշել հակառակորդի հրետանու կրակը և նոսրացնել հետևակի ու հեծելազորի շարքերը, որից հետո հայկական հետևակն աշխարհագրային ուժերի աջակցությամբ անցավ ամբողջ թափով հակահարձակման: Թներից ու թիկունքից հակառակորդին հարվածեցին Պերեկոյստովի կամավորական գունդը, Իգդիրի, Ջեյթունի և Խնուսի ջոկատները, 1-ին հատուկ հեծյալ գունդը (վերջինի կազմում իր հեծյալ դասակով ճակատամարտին մասնակցել է նաև հեծելազորի կրտսեր սպա (կորնետ) Հովհաննես Բաղրամյանը): Թուրքական ուժերը, ընդունելով ճակատային մարտը, փորձեցին ակտիվ դիմադրություն ցույց տալ, որը որոշ հատվածներում ուղեկցվեց նաև սվինամարտով: Սակայն մեծ կորուստներ կրելուց հետո ստիպված էին փախչել:

Շարունակելով առաջխաղացումը՝ հայկական զորամասերն օրվա ընթացքում հետ գրավեցին Գեչրլուն, Մոլլաբայազետը, Սարդարապատ գյուղն ու կայարանը և դրանից աջ ընկած դաշտային շրջանը: Հայկական զորքերի աջ թևում 5-րդ գնդի մի գումարտակ վաղ առավոտյան հարձակվեց Կոշ-Թալիշ ուղղությամբ և մինչև երեկո մղված մարտերով ազատագրեց Ուջան և Կոշ գյուղերը: Օրվա մարտերում թուրքական առաջապահ ուժերը գլխովին ջախջախվեցին՝ տալով ավելի քան 500 սպանված ու վիրավոր: Հայկական զորքերը, մարտերի արդյունքում հաղթանակ տանելով, առաջ շարժվեցին 15-20 կմ-ով:

Մայիսի 22-ին պարտություն կրելուց հետո, օգտվելով այն հանգամանքից, որ հայկական զորքը ելման դիրքերից չկտրվելու նկատառումով չշարունակեց կրնկակոխ հետապնդումը՝ թուրքական գլխավոր ուժերը նահանջեցին Արաքս կայարանի ուղղությամբ՝ ամրանալով կայարանի մատույցներում և այդ ուղղությամբ երկաթգծից

հարավ և հյուսիս գտնվող բարձունքներում: Ճակատամարտի հետագա օրերին երկուստեք մարտավարական բավական մեծ նշանակություն ունեցան հատկապես Արաքս կայարանից հյուսիս գտնվող 449 (Թյուլքի-թափա) և 440 (Չիմնի Ղըռ) բարձունքները, որտեղ նույնպես այդ ժամանակ դիրքավորվեցին նահանջած թուրքական ստորաբաժանումները:

Մայիսի 23-ին Սարդարապատի գլխավոր ճակատում ակտիվ մարտական գործողություններ տեղի չունեցան, միայն ձախ թևում Իգդիրից նահանջած զորաջոկատը մարտի բռնվեց Ջաֆարաբադի շրջանում: Այդ մարտում հաղթանակից հետո Իգդիրի զորաջոկատը միավորվեց Սարդարապատի զորաջոկատի հետ Դանիել Բեկ-Փիրումյանի ընդհանուր հրամանատարության ներքո, իսկ Արաքսի կամուրջների պաշտպանությունը վստահվեց 2-րդ հատուկ հեծյալ՝ Ջեյթունի գնդի ստորաբաժանումներին, որոնք որպես պահեստազոր տեղակայված էին Շահրիար գյուղում: Ճակատի մյուս ուղղություններով կողմերը զբաղված էին հիմնականում հակառակորդի դիրքերի հետախուզությամբ և մարտակազմերը հետագա գործողություններին պատրաստելով: Մայիսի 22-ին և 23-ին զորքերին աջակցության համար ճակատ այցելեցին մի խումբ հոգևորականներ՝ Գարեգին եպիսկոպոս Հովսեփյանի և Ջավեն արքեպիսկոպոսի գլխավորությամբ: Մայիսի 22-ի վճռական մարտից առաջ հանդիպելով 5-րդ գնդի զինվորներին և ոգևորիչ ճառ արտասանելով՝ Գարեգին եպիսկոպոս Հովսեփյանը Պողոս Բեկ-Փիրումյանի հրամանատարությամբ կովող գունդը մկրտեց «Մահապարտներ» անունով¹⁰:

6. Ընդհանուր իրադրությունը ճակատամարտի առաջին օրերին

Մայիսի 22-ի մարտերից հետո զորախմբի հրամանատար Մովսես Սիլիկյանը իր տրամադրության տակ եղած զորաջոկատների մի մասը՝ 6-րդ գունդը, 2-րդ հեծյալ գունդը, պարտիզանական հեծյալ գունդը և այլ ստորաբաժանումներ շտապ տեղափոխեց Բաշ-Ապարանի ճակատ՝ կանխելու այդ ուղղությամբ Երևանի վրա արշավող թուրքական զորքերի առաջխաղացումը: Սարդարապատի ճակատում հայերի առաջին հաղթանակը բեկումնային նշանակություն ունեցավ ոչ միայն զորքի մարտական տրամադրվածության

¹⁰ Աֆանապյան Ս., Սարդարապատի հաղթանակը..., էջ 43:

բարձրացման ու հետագա հաղթանակների համար, այլև Երևանի նահանգի հայ բնակչության և արևմտահայ գաղթականների խուճապային տրամադրությունների հաղթահարման համար: Մայիսի 24-ին գեներալ Մովսես Միլիկյանը ճակատամարտին զինվորագրվելու կոչով դիմեց ժողովրդին .

Երևանից ու շրջակա գյուղերից բնակչությունը ջուր և սննդամթերք, անհրաժեշտ այլ իրեր էր ուղարկում ռազմաճակատում կռվողներին:

Սարդարապատի ճակատում առաջին պարտությունից հետո հաջողություն գրանցելու և առաջխաղացումը հեշտացնելու նպատակով թուրքական հրամանատարությունը նախաձեռնեց հայկական զորքերի թիկունքը թյուրքաբնակ գյուղերի խռովություններով թուլացնելու գործելակերպը: Դեռևս հայերի հակահարձակման առաջին օրը՝ մայիսի 22-ին, նման խռովություն եղավ Դավալու - Ղամարլու շրջանում: Այդ օրը, երբ անվտանգության նկատառումներով Դավալուի հայ բնակչությունը գնացքով տեղափոխվեց Ղամարլու, տեղափոխությունն ապահովող Վանի 4-րդ գունդը ճանապարհին առջևից և հետևից ենթարկվեց շրջակա թուրքական և քրդական գյուղերի հրոսակախմբերի (շուրջ 5000) զանգվածային հարձակմանը: 5 ժամ տևած կռիվը հատկապես կատաղի էր Ավշար և Շիրազլու գյուղերի մատույցներում, որոնք գրավեց հայկական զորաջոկատը: Սակայն օրվա վերջում գունդը կենտրոնացավ Յուվա գյուղում: Հայկական կողմի կորուստները կազմեցին 37 սպանված և վիրավոր, թուրքերինը՝ 100-ից ավելի¹¹: Հետագա օրերին՝ մինչև Սարդարապատի ճակատամարտի ավարտը և հունիսի սկզբին Դիլիջանի ճակատ մեկնելը, Ղամարլուի շրջանը վերահսկող Վանի 4-րդ գունդը հուսալիորեն պաշտպանեց Երևանյան զորախմբի թիկունքը Շարուրի կողմից, ինչպես նաև ձախողեց թուրքական զորքերի՝ այդ շրջանում Արաքսի գետանցման փորձը:

7. Մարտական հետագա գործողությունները

Մայիսի 24-ին թուրքական կողմը հարձակում ձեռնարկեց, բայց հայկական հրետանու դիպուկ կրակից զգալի կորուստներ կրելով՝ հետ շարտվեց: Կողմերի ելման դիրքերը

¹¹ Սարդարապատ Բաշ-Ապարան Ղարաքիլիսա: 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերը, Երևան էջ 176:

մնացին անփոփոխ: Պարտությունները և ծանր կորուստները թաքցնելու համար թուրքական հրամանատարությունը հնարեց Ադին կայարանում թուրքական զինվորական գնացքաշարի խորտակման կեղծ պատմություն և տարածեց մամուլի միջոցով¹²: Մարտերից հետո Մ. Սիլիկյանի հրամանով կատարվեց հայկական ուժերի վերախմբավորում: Կենտրոնական՝ Սարդարապատ-Արաքս կայարան ուղղությամբ դիրքավորվել էին հայկական գլխավոր հարվածային ուժերը՝ 5-րդ հրաձգային գնդի վաշտերը, ինչպես նաև 1-ին հատուկ հեծյալ գնդի մեկ հեծելավաշտ, երևանյան զորախմբի շտաբի պարեկային վաշտը: Չախ թևում՝ երկաթգծից հարավ, Սարդարապատ և Մոլլաբայազետ գյուղերի ուղղությամբ տեղակայված էին պարտիզանական հետևակ գունդը, 1-ին հատուկ հեծյալ գնդի մյուս ստորաբաժանումները, երկրորդ մարտկոցի չորս հրանոթ, Քյարիմարխ գյուղում՝ Իգդիրի զորաջոկատը (Վանի 1-ին և 2-րդ գնդերը), այնուհետև, 2-րդ հատուկ հեծյալ (Զեյթունի) գունդը, Կարաքիլիսայի գունդը, Մակեդոնի և Թռուցիկ Հովսեփի կամավորական ջոկատները՝ Արաքսի ափամերձ շրջանում: Սարդարապատի ջոկատի աջ թևում՝ կենտրոնական ուղղության առաջապահ զորամասերից ավելի հետ քաշված, արագ զորաշարժերի համար նախատեսված ուժերն էին՝ Խզնաուզում տեղակայված Երզնկայի գունդը և Խնուսի ջոկատից կես վաշտ, և Կոշում տեղակայված Մակվի գումարտակն ու Կարաքիլիսայի գնդի մեկ վաշտ: Աջ թևի առաջապահ դիրքերում՝ Արագածի լանջերին, կապիտան Պանդուխտի պարտիզանական հեծելաջոկատն էր: Սարդարապատի ջոկատի կազմում 5-րդ գնդի որոշ ստորաբաժանումներ առանձնացված էին որպես ընդհանուր պահեստագործ՝ Վերին Կուլիբեկլու (Ակնալիճ գյուղի շրջանում) և Թուրքի Զեյվա գյուղերում¹³:

Մայիսի 25-ին 5-րդ գնդի առաջապահ ստորաբաժանումները հրետանային 4 մարտկոցների և կապիտան Տաճատ Հովակիմյանի գնդացրային ջոկատի աջակցությամբ զրոհեցին 440-րդ և 449-րդ բարձունքները: Սակայն հայկական ուժերը հանդիպեցին թուրքերի համառ դիմադրությանը և, կորուստներ տալով, նահանջեցին էլման դիրքեր: Այդ ընթացքում հայերի ձախ զորասյունը Սարդարապատ գյուղից երկաթգծի երկայնքով զրոհեց դեպի Արաքս կայարան և մոտ 3 կմ հեռավորությամբ կանգ առավ՝ հանդիպելով

¹² Նույն տեղում, էջ 177:

¹³ Սարդարապատ Բաշ-Ապարան Ղարաքիլիսա: 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերը, էջ 177:

թուրքերի առաջապահ զորամասերի համառ դիմադրությանը: Պարզվեց, որ Արաքս կայարանում տեղակայված է հակառակորդի բավական ուժեղ խմբավորում, այնինչ հայկական հետախուզությունը զեկուցել էր, թե թուրքերի հիմնական ուժերը կանգնած են Ղարաբուրուն կայարանում և Ներքին Թալինում:

Մայիսի 26-ի վաղ առավոտյան թիկունքից առաջ քաշվեցին 5-րդ գնդի պահեստային վաշտերը: Ջորախմբի հրամանատար Մովսես Սիլիկյանի ռազմագործողությունների ծրագրով նախատեսվում էր աջ, կենտրոնական և ձախ զորասյունների միաժամանակյա հարձակումով գրավել Արաքս և Ղարաբուրուն կայարանները և երկաթգծից աջ ու ձախ՝ Արագածի լանջերից մինչև Ախուրյանի ափեր ընկած ամբողջ տարածքով գրոհելով՝ հակառակորդին հետ մղել դեպի Ալեքսանդրապոլ¹⁴:

Նույն օրն առավոտյան 5-րդ գնդի առաջին գումարտակն իր հրամանատարի՝ շտաբակապիտան Վարդան Ջաղինյանի ինքնակամ հրամանով անհաջող հարձակում ձեռնարկեց Չիմնի Ղըռ (440) բարձունքի վրա և, տալով մեծ կորուստներ՝ այդ թվում նաև Ջաղինյանը, հետ քաշվեց դեպի ելման դիրքեր: Ճակատի մյուս հատվածներում ակտիվ գործողություններ տեղի չունեցան, միայն գնդապետ Ա. Պերեկրյուստովի պարտիզանական գունդը գնդացիներով հարվածեց Արաքս կայարանում տեղակայված թուրքական ուժերին¹⁵:

Մայիսի 25-26-ի ճակատային անհաջող գրոհներից հետո Մովսես Սիլիկյանը նոր ծրագիր մշակեց. Խզնաուզում և Կոշում տեղակայված զորաջոկատների արագ զորաշարժ կատարել և թուրքերի գրաված բարձունքներին հարվածներով աջակցել ճակատային գրոհներին: Ճակատի կենտրոնական և ձախ թևերն ուժեղացվեցին թիկունքից առաջ քաշված՝ Իգդիրի գնդի և պարտիզանական գնդի պահեստային ուժերով¹⁶:

Մայիսի 27-ի լուսաբացին Խզնաուզի ջոկատը սկսեց զորաշարժ կատարել և արդեն կեսօրին հաջողությամբ շրջանցեց թուրքական առաջապահ ուժերի ձախ թևը: Նույն ժամանակ Խզնաուզի ջոկատից աջ հարձակվող Կոշի ջոկատը, չկարողանալով հաղթահարել թուրքերի դիմադրությունը Ներքին Կալակուտ (Պարտիզակ գյուղից

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 178-179:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 178-179:

¹⁶ Նույն տեղում, 178-179:

արևմուտք) գյուղի մոտ՝ ստիպված կանգ առավ. որպես օգնություն՝ Երզնկայի գնդի հրամանատար գնդապետ Կ. Հասան-Փաշայանն ուղարկեց երկու վաշտ:

Սարդարապատի գլխավոր ճակատում նույն օրն առավոտյան 9-ին հայկական հրետանին շուրջ կես ժամ հուժկու համազարկեր հասցրեց հակառակորդի դիրքերին՝ հատկապես 440 և 449 բարձունքներում՝ ճնշելով նրա հրետանու և գնդացրային ջոկատների կրակը: Կենտրոնական ուղղության ուժերն այնուհետև անցան դիրքային հարձակման՝ վճռական գրոհի համար սպասելով աջից զորաշարժ կատարող ուժերի թիկունքից հարձակմանը: Գնդապետ Դանիել Բեկ-Փիրումյանը, զորքին ոգևորելու համար զինվորական համազգեստի կարմիր աստառը դուրս շրջած, անձամբ ղեկավարեց մարտը: Խզնաուզի ջոկատը, թուրքական ձախ թևը կեսօրին շրջանցելուց հետո, կտրուկ թեքվեց դեպի հարավ՝ դուրս գալով 440 և 449 բարձունքների թիկունքը: Մարտավարական այս փայլուն զորաշարժից հետո հարձակման անցան Սարդարապատի ջոկատի կենտրոնական ուղղության հիմնական ուժերը և Երզնկայի գնդի աջակցությամբ ժամը 14-ին մոտ վերջապես կարողացան գրավել այդ և հարակից այլ բարձունքները: Նույն օրը Պերեկրյոստովի ձախ զորապունն էլ, երկաթգծի երկայնքով հարձակվելով, գրավեց Արաքս կայարանը, իսկ երեկոյան նաև Մաստարա կիսակայարանը (այժմ՝ գ. Դալարիկ), որտեղ էլ կանգ առավ: Իսկ Պանդուխտի հեծյալ ջոկատը, Ներքին Կալակուտից հարավ հարձակման անցնելով, Կոշի ջոկատի և Խզնաուզի՝ օգնության հասած վաշտերի հետ միասին հաղթահարեց թուրքական ուժերի դիմադրությունը, ապա խորը ճեղքում իրականացրեց դեպի հյուսիս-արևմուտք: Մայիսի 27-28-ին, ճնշելով հակառակորդի մանր ջոկատները, Պանդուխտի ջոկատը սրընթաց ռազմարշավով՝ Թալինի, Գյոզլուի և Ղրմըզլուի վրայով հասավ մինչև Սոգյություն, որտեղ նրան միացավ տեղի 1000-հոգանոց ջոկատը: Հակառակորդից գրավվեց մեկ հրանոթ, մեծ թվով զերիներ վերցվեցին¹⁷:

Այսպիսով մայիսի 27-ի վճռական մարտերի ընթացքում թուրքերը կատարյալ պարտություն կրեցին՝ խուճապահար նահանջելով դեպի Ղարաբուրուն կայարան-Ղարաբուրուն լեռ գիծը: Ճակատամարտը շահած, սակայն հանգստի կարիք ունեցող Սարդարապատի ջոկատին հրամայվեց կանգ առնել և ամրանալ Մաստարա

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 181:

կիսակայարանի բարձունքներում: Այդ օրվա ընթացքում Մարգարայի մոտ հետ մղվեց նաև Արաքսը գետանցել փորձող քրդական 100-հոգանոց մի հրոսակախումբ:

Մայիսի 27-28-ի գիշերը հայկական ուժերն առաջանալով հասան Ղարաբուրուն կայարան-Կարմրասար լեռ գծին: Իսկ մայիսի 28-ի ցերեկը Ղարաբուրուն-Աշնակ բնագծում տեղի ունեցած կարճատև մարտից հետո, դարձյալ չդիմանալով հայկական կողմի գրոհներին, թուրքերը սկսեցին նահանջել դեպի Արագած կայարան - Ղրմըզլու - Վերին Աղջաղալա, բայց այդ բնագծում ևս չդիմանալով՝ շուտով հետ մղվեցին դեպի ավելի հյուսիս: Այդ օրվա մարտերի արդյունքում հայկական կողմը գրավեց Ղարաբուրուն և Արագած կայարանները, ինչպես նաև Ներքին ու Վերին Թալինները և Մաստարան, իսկ հայկական հետախուզական ջոկատները հասան մինչև Անի կայարան՝ պարզելով, որ մինչև Անի և Աղին կայարաններ թուրքական ուժեր չկան, բոլորը նահանջել են: Սակայն հաջորդ օրը՝ մայիսի 29-ին, զգալի համալրում ստանալով, թուրքերը հակահարձակման անցան Արագած կայարանի վրա: Հայկական առաջապահ ուժերը, թուրքական հրետանու ճնշման, ինչպես նաև թուրքական հեծելազորի կողմից ձախ թևի շրջանցման վտանգի տակ ստիպված նահանջեցին և ամրացան Ղարաբուրուն կայարանում: Մինչդեռ ռազմաճակատի աջ թևում հայկական ուժերն ամբողջ օրը ծանր մարտեր մղեցին Շիրվանջուղ գյուղի մոտ: Հենց այդ օրը՝ մայիսի 29-ին, երևանյան զորախմբի հրամանատար գեներալ Մովսես Սիլիկյանը երկրորդ անգամ կոչով դիմեց զորքին ու ժողովրդին՝ դեպի Ալեքսանդրապոլ հաղթական մարտերը շարունակելու վերաբերյալ: Սակայն Բաթումում հայկական պատվիրակության կողմից թուրքական եռօրյա ժամկետով (մայիսի 26-29) վերջնագրի ընդունման կապակցությամբ նույն օրը զինադադար հաստատվեց: Գեներալ Թովմաս Նազարբեկյանի հրամանով հայկական բոլոր զորքերի հարձակումները դադարեցին: Դա ազդարարեց Մարդարապատի ճակատամարտի ավարտը: Զինադադարի և հարձակման դադարեցման մասին լուրը խիստ դժգոհությամբ ընդունվեց ինչպես Մարդարապատի ճակատի զինվորների, այնպես էլ հրամանատարական կազմի շրջանում¹⁸: Հայկական հրետանու հրամանատար գնդապետ Քրիստափոր Արարատյանի հաղորդմամբ, թեև զինադադարի հաստատման պահին երևանյան զորախմբի դրությունը մեծապես նպաստավոր էր, սակայն

¹⁸ Ա.Ֆանապյան Ս., Մարդարապատի հաղթանակը..., էջ 55:

Ղարաքիլիսայի ճակատում հայերի կրած լիակատար անհաջողությունը ստիպեց դադարեցնել հարձակումը, քանի որ Երևանը բաց կմնար հյուսիս-արևելքից հակառակորդի ներխուժման առջև: Որոշ տեսակետների համաձայն՝ Սարդարապատի ճակատում հարձակման դադարեցումը պայմանավորված էր նաև հայկական կողմի զինապահեստների գրեթե դատարկ լինելու և մյուս կողմից, թուրքական ուժերի՝ թարմ համալրումներ ստանալուց հետո հակահարձակման անցնելու վտանգով:

Բաթումում զինադադարի հաստատումից հետո Սարդարապատի ճակատում որոշ հատվածներում մարտական գործողությունները շարունակվեցին, սակայն էական փոփոխություններ տեղի չունեցան: Բաթումի հաշտության պայմանագրի կնքումից հետո՝ հունիսի 14-ին, հայկական բոլոր ուժերը զբաղեցրած դիրքերից հետ քաշվեցին պայմանագրով նախատեսված սահմանագիծ: Սարդարապատի ճակատամարտում թուրքական կողմի կորուստները կազմեցին շուրջ 3 500 սպանված և վիրավոր, մինչդեռ հայերի կորուստներն անհամեմատ ավելի պակաս էին, թեև հստակ տվյալներ չկան:

Սարդարապատի 9-օրյա ճակատամարտն ավարտվեց հայերի լիակատար հաղթանակով, որի արդյունքում հակառակորդը ջախջախվեց ու հետ շարտվեց 50-65 կմ, վերացվեց Երևանին սպառնացող անմիջական վտանգը: Հաղթանակը վճռական դեր խաղաց Արևելյան Հայաստանի դեմ թուրքական զորքերի արշավանքի մասնակի ձախողման և, մասնավորապես մյուս ճակատներում՝ Բաշ-Ապարանում հաղթական հակահարվածի և Ղարաքիլիսայում հերոսական պաշտպանության ապահովման գործում: Սարդարապատի հերոսամարտը տեղի բնակչությանն ու արևմտահայ գաղթականներին փրկեց անխուսափելի ջարդերից: Կազմակերպչական մեծ ջանքերի գնով տարած հաղթանակը նպաստեց նաև Երևանում գործող քաղաքական ու հասարակական կազմակերպությունների, ինչպես նաև տեղի ղեկավար մարմինների ու առաջատար գործիչների դերի ամրապնդմանը. փաստացի հիմք դրվեց նորահռչակ Հայաստանի Հանրապետության կայացման համար:

8. Բաշ Ապարանի ճակատամարտը

Մայիսի 23-ից Միլիկյանն իր մարտակազմի մի ջոկատ ուղարկվեց Բաշ-Ապարանի ճակատ՝ Դրոյի գլխավորությամբ: Սարդարապատում մնացին Պողոս Բեկ-Փիրումյանի՝ կամավորներից կազմված 5-րդ մահապարտների գունդը, 2 հեծյալ գունդ, Թռուցիկ Հովսեփի և Պանդուխտի (Միքայել Սեյրան) հեծյալները (1000 ձիավոր), աշխարհագրայինների նորակազմ վաշտերը (ավելի քան 1000 կովոդ) և այլ զորամասեր:

Մայիսի 20-ին, գրավելով Համամլուն (այժմ՝ Սպիտակ), թուրքական 39-րդ դիվիզիան (9-10 հազար զինվոր) շարժվեց դեպի Բաշ Ապարան՝ Աշտարակ-Եղվարդ-Կոտայք գիծ դուրս գալու և Քանաքեռի գրավումով Երևանը շրջափակելու նպատակով:

Մայիսի 24-ին Դրոյի զորաջոկատը (շուրջ 5 հազար մարդ) մտավ Ալի Քուչակ՝ Էսադ փաշայի հրամանատարությամբ դեպի Բաշ Ապարան գնացող թուրքերին դիմակայելու նպատակով գավառապետ Սեթոյի (Սեդրակ Ջալալյան, 1884-1959) հավաքագրած աշխարհագորին (շուրջ 9 000 մարդ և 3 000 դրսեկ ու տեղացի քրդեր) օգնելու համար: Մայիսի 26-ին թուրք, զորամասերն անցան ընդհանուր հարձակման: Կատաղի մարտերը շարունակվել են մինչև մայիսի 29-ը: Այդ օրը Բաշ Ապարանի ճակատում ջախջախվել է հակառակորդի 2 գունդ և ոչնչացվել ծանր հրետանին: Թշնամին, մարտադաշտում թողնելով 200-ից ավելի սպանված և մեծաքանակ ռազմավար, նահանջեց: Դրոյի զորքի կազմում թուրքերի դեմ կռվել է եզդիների 1500-հոգանոց հեծյալ ջոկատը՝ Ջհանգիր աղայի գլխավորությամբ: Ճակատամարտում զոհվել է հայտնի հարյուրապետ Ջենյակը (Հարություն Նանամյան):

9. Ղարաքիլիսայի ճակատամարտը

Թուրք-հայկական պատերազմի վճռական տեղամասերից էր նաև Ղարաքիլիսայի ճակատը: Ալեքսանդրապոլի անկումից հետո Ղարաքիլիսայի ուղղությամբ շարժվող թուրք. զորամասը մայիսի 20-ին գրավեց Ջաջուռը, Աղբուլաղը (Լուսաղբյուր), Ղալթաղչին (Հարթագյուղ), մայիսի 21-ին՝ Վորոնցովկան (Տաշիր): Մայիսի 22-ին Հայկական կորպուսի հրամանատարը (գեներալ Թովմաս Նազարբեկյան) և սպայակույտը տեղափոխվեցին

Դիլիջան: Ջալալօղլիի (Ստեփանավան) մոտ մայիսի 21-22-ի մարտերից հետո Անդրանիկի ջոկատը կենտրոնացավ Դսեղ գյուղում և հետագա գործողություններին չի մասնակցել: Գեներալ Նազարբեկյանի հրամանով կորպուսի 1-ին դիվիզիան (հրամանատար՝ գնդապետ Աթաբեկ Բեյ-Մամիկոնյան) և 2 լեռնային մարտկոցներ փոխադրվել են Շահալի (Վահագնի), մնացածները կենտրոնացել են Դիլիջանի մոտ: Հայկական զորքն ունեցել է 6 հազար զինվոր, 10 հրանոթ և մոտ 20 գնդացիր, թուրքական, զորքը (հրամանատար՝ Ջավադ Բեյ)՝ 10 հազար զինվոր, 70 հրանոթ և 40 գնդացիր: Ճակատամարտին մասնակցել է նաև Գարեգին Նժդեհը՝ իր հեծյալ գնդով (100 հեծյալ): Հայկական ուժերը հիմնական հարվածները թուրքերի գերակշիռ ուժերին հասցրել են Ղշլաղ (Դարպաս) գյուղի մոտ, Բզովդալի (Բազում) մատույցներում և Մայմեխ լեռան լանջերին: Մարտերում աչքի ընկան գնդապետ Նիկոլայ Ղորղանյանի (Կորզանով) զորամասը, հերոսաբար զոհված շտաբ-կապիտան Գուրգեն Տեր-Մովսիսյանի հրետանավորները և ուրիշներ: Հայերը կրեցին զգալի կորուստներ (սպանված, վիրավոր և գերի): Մեծ էին նաև թուրքերի կորուստները, սակայն համալրում ստանալով՝ նրանք անցան հակահարձակման և մայիսի 30-ին ներխուժել Ղարաքիլիսա: Հայկական ուժերը հարկադրված նահանջեցին Դիլիջան: Ղարաքիլիսայում և շրջակա գյուղերում թուրք ջարդարարները կոտորել են հայ բնակչությանը (շուրջ 5 հազար մարդ), ավերել բնակավայրերը: Ղարաքիլիսայի ճակատամարտում մեծ կորուստներ պատճառելով թշնամուն՝ կասեցվել է նրա գերակշիռ զորքի առաջխաղացումը դեպի Դիլիջան և Թիֆլիս: Մարդարապատում աչքի են ընկել նաև հեծելազորային դասակի հրամանատար Հովհաննես Բաղրամյանը, գնդապետ Դոլուխանյանը, զրող Ակսել Բակունցը, լեզվաբան Գրիգոր Ղափանցյանը, ռուս զինվորականներ Վասիլի Պերեկրեստովը, Սիլինը, հույն սակեղարին, բազմաթիվ հոգևորականներ՝ Գարեգին Եպիսկոպոս. Հովսեփյանի գլխավորությամբ, և ուրիշներ: Մայիսյան հերոսամարտերը ձախողել են հայերին վերջնականապես բնաջնջելու երիտթուրքերի ծրագիրը: Այդ մարտերի շնորհիվ Արևելյան Հայաստանի մի մասում վերականգնվել է հայկական պետականությունը. 1918 թ.-ի մայիսի 28-ին հռչակվել է Հայաստանի առաջին հանրապետությունը, դրվել է ամբողջական հայրենիքի վերականգնման ճանապարհի սկիզբը:

10. Ցանկ օգտագործված գրականության

1. Հովհաննիսյան Ռ., Հայաստանի Հանրապետություն, հ. հատոր 1, Երևան, 2005:
2. Ասրյան Ա., Արամ Մանուկյանի գործունեությունը Սարդարապատի հերոսամարտի օրերին // Կանթեղ. — հատ. 2. 2017, էջ 164-172
3. Սարդարապատ, Բաշ-Ապարան, Ղարաքիլիսա: 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերը, Երևան 1998:
4. Կարապետյան Մ., Հայկական ազգային բանակային կորպուսի ստեղծման պատմությունից, 1 (82), «Բանբեր Երևանի համալսարանի», Երևան 1994, էջ 6-12:
5. Աֆանասյան Ս., Սարդարապատի հաղթանակը, Հայաստան, մայիս 1918, Երևան 1991:

Գեներալ Թովմաս Նազարբեկյան Գեներալ Քրիստափոր Արարատյան

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՆԱԶՈՐԻ Հ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Հերթական ատեստավորման ենթակա ուսուցիչների վերապատրաստման դասընթացներ

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱ՝

Տեխնաձին արտակարգ իրավիճակներ

ԿԱՏԱՐՈՂ՝

Արթուր Հովհաննիսյան

ՄԱՍՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ՝ Նախնական զինվորական պատրաստություն

ՂԵԿԱՎԱՐ՝

Անդրանիկ Սարգսյան

Վանաձոր 2023 թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն-----	3-4
1. Գլուխ 1. Հրդեհներ -----	5-7
1.1. Պաշտպանությունը հրդեհներից-----	7-11
2. Գլուխ 2. Պայթյուններ -----	12-14
2.1. Պաշտպանությունը պայթյուններից -----	14
3. Գլուխ 3. Թունավոր նյութերի արտանետումներ -----	15-17
3.1. Պաշտպանությունը թունավոր նյութերի արտանետումներից -	17
4. Գլուխ 4. Կենսաապահովման և հիդրոդինամիկ վթարներ -----	18-19
5. Եզրակացություն -----	20
6. Օգտագործված գրականության ցանկ-----	21

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Արտակարգ իրավիճակը որևէ տարածքում վթարի, աղետի, համաճարակի, պատերազմի հետևանքով առաջացած իրավիճակն է, որը հանգեցնում է նյութական բարիքների ոչնչացմանը, շրջակա միջավայրի աղտոտմանը: Ըստ ծագման արտակարգ իրավիճակները լինում են բնածին, տեխնոգեն, կենսաբանական, մարդածին: Մարդկության զարգացման ողջ ընթացքում աղետները հազարավոր մարդկային զոհերի, զրկանքների և նյութական կորուստների պատճառ են դարձել: Դրանք մինչև օրս էլ ներկայացնում են զարգացող և մեծացող վտանգ՝ պետության և մարդկային հասարակության կողմից պահանջելով մեծ ուշադրություն: Մարդկության զարգացման ողջ ընթացքում աղետները հազարավոր մարդկային զոհերի, զրկանքների և նյութական կորուստների պատճառ են դարձել: Դրանք մինչև օրս էլ ներկայացնում են զարգացող և մեծացող վտանգ՝ պետության և մարդկային հասարակության կողմից պահանջելով մեծ ուշադրություն: Աշխարհում բնական և տեխնածին աղետներից տարեկան մահանում է 2.5 մլն. մարդ, իսկ նյութական վնասը կազմում է մոտ 40 մլդ. դոլար: Աղետներից հաճախակի տուժող երկրներում խաթարվում և դանդաղում է տվյալ պետության զարգացման ընթացքը, և տուժած բնակչությունը դժվարանում է ստեղծված իրավիճակից ինքնուրույն դուրս գալ՝ դիմելով հաճախ դրսի օգնությանը: Աղետը մարդկային հասարակության կենսագործունեության բնականոն ընթացքի ընդհատումն է, որը բերում է մարդկային զոհերի, նյութական արժեքների կորստի և մեծ վնաս է հասցնում շրջակա միջավայրին: Աղետների հետևանքով ստեղծված արտակարգ իրավիճակներն, ըստ ազդեցության չափերի, լինում են՝

- տեղային, երբ աղետը տեղի է ունեցել որևէ կառույցի (գործարան, ձեռնարկություն և այլն) մի հատվածում, և աղետ իսահմանները դուրս չեն գալիս այդ տարածքից:

- Տեղական, երբ աղետն ընդգրկում է ամբողջ կառույցը կամ նրա մի քանի հատվածները:

- Համայնքային, երբ աղետի սահմանները դուրս չեն գալիս նրա տարածքից:

- Մարզային, երբ աղետի սահմանները դուրս չեն գալիս նրա տարածքից:

- Հանրապետական, երբ աղետի սահմանները դուրս չեն գալիս նրա տարածքից:

- Մերձսահմանային, երբ աղետը տեղի է ունեցել որևէ պետության սահմաններում, բայց հետևանքներն առկա են մեկ այլ պետությունում կամ՝ ընդհակառակը:

Վերը թվարկածից բացի, այս դասակարգման մեջ շատ կարևոր է հաշվի առնել նաև աղետի դեմ պայքարած փրկարար ուժերի քանակը: Եթե աղետը, ըստ ընդգրկած տարածքի, կրում է տեղային բնույթ, սակայն նրա դեմ կամ նրա հետևանքների դեմ պայքարում են ամբողջ կառույցի փրկարար ուժերը, ապա աղետը դիտվում է որպես տեղական, իսկ եթե մասնակցում են համայնքի փրկարար ուժերը, ապա այն դիտվում է որպես համայնքային և այլն:

Տեխնաձին աղետներն այն վթարներն ու աղետներն են, որոնք անմիջականորեն կապված են հասարակության զարգացման և մարդու տնտեսական գործունեության ակտիվացման հետ: Իր ողջ պատմական ճանապարհին մարդկությունն ակամայից ստեղծել և ստեղծում է տեխնաձին աղետների առաջացման և զարգացման պայմաններ: Արդյունաբերությանմեջ, տրանսպորտում, հիդրոտեխնիկական կառույցներում, բնակարանային և կոմունալ կենցաղային բնագավառներում, էներգետիկ համակարգում ամեն օր տեղի են ունենում պայթյուններ, հրդեհներ, տրանսպորտային և արտադրական պատահարներ, շրջակա միջավայր են արտանետվում թունավոր թափոններ: Այդ և այլ նմանատիպ երևույթները մարդկային գոհերի և նյութական արժեքների կորստի պատճառ են դառնում: Անիվի, շարժիչի հայտնադործումը, ատոմի ճեղքումը, մարդու վթիչքը տիեզերք և գիտատեխնիկական նման այլ գյուտերն իրականում օգուտից բացի մարդկությանը բերել են նաև մեծաքանակ զրկանքներ: Մարդկությունը մեծ գնով է վարձահատույց լինում գիտատեխնիկական առաջընթացի համար: Այժմ աղետների 75-80%-ը կազմում են տեխնաձին աղետները:

1. ԳԼՈՒԽ 1. ՀՐԴԵՆՆԵՐ

Երկրագնդի վրա տարեկան տեղի ունեցող հրդեհների քանակը հասել է 6,5 միլիոնի, յուրաքանչյուր 5 վայրկյանը մեկ ինչ-որ տեղ հրդեհ է բռնկում: Հրդեհներ առաջանում են ձեռնարկություններում, հիվանդանոցներում, հյուրանոցներում, հանրախանութներում, ռեստորաններում, վարչական շենքերում ու բնակելի

տներում, այրվում են գնացքներ, ինքնաթիռներ և նավեր: Կրակը չի խնայում թանգարաններն ու գրադարանները, տաճարներն ու մշակույթի հուշարձանները, թատրոններն ու մարզասրահները: Ամենածանր հետևանքները կապված են խոշոր հրդեհների հետ, որոնք տեղի են ունենում արդյունաբերական համալիրներում, տրանսպորտային մայրուղիներում, բարձրահարկ շենքերում և այլն: Հրդեհների քանակի, պատճառված վնասի ու զոհերի թվի վրա ազդող բազմաթիվ օբյեկտիվ գործոններից կարելի է առանձնացնել մի քանի հիմնական խմբեր: Նախ դա հրդեհավտանգավորության իրական ու լիովին հասկանալի աճն է աշխարհում՝ պայմանավորված այնպիսի նոր նյութերի կիրառմամբ, որոնք ստեղծվել են գիտության նվաճումների շնորհիվ՝ մեծ քանակությամբ նավթի ու նավթամթերքների, բնական ու արհեստական գազերի օգտագործմամբ, արտադրությունում բարդ և էներգատար տեխնոլոգիական գործընթացների ներդրմամբ: Ժամանակակից նյութերի մեծ մասն այրվելիս արձակում է ավելի շատ ջերմություն և մի քանի անգամ ավելի շատ այրման թունավոր արգասիքներ՝ քան փայտանյութը: Ժամանակակից տեխնոլոգիական գործընթացներում հաճախ օգտագործվում են չափազանց բարձր ճնշումներ ու ջերմաստիճաններ, բարձր կալորիականության հումք, ինչի հետևանքով դրանք ունեն խիստ մեծ պոտենցիալ հրդեհավտանգավորություն: Տնտեսության բոլոր ոլորտներում առկա էներգիայի հոսքերը, վերահսկողությունը փոքր ինչ թուլացնելու դեպքում, ձգտում են «ազատության» վերածվելով կործանարար հրդեհի: Դրա հետ մեկտեղ պողպատը, բետոնը, ապակին, որոնք շինարարության մեջ փոխարինել են փայտանյութին, ստեղծել են հրդեհից հուսալի պաշտպանության խաբուսիկ տպավորություն: Բոլոր այս պատճառները հիմնականում նպաստում են հրդեհների քանակական աճին:(5) Հրդեհներն ամենատարածված և ամենավտանգավոր տեխնածին աղետներից են: Աշխարհում գրեթե ամեն օր տեղի են ունենում հրդեհներ, որոնք շատ հաճախ հանգում են աղետալի հետևանքների:

Այն չվերահսկվող այրումը, որն ուղեկցվում է նյութական արժեքների ոչնչացմամբ և կարող է սպառնալ մարդկանց կյանքին ու առողջությանը, կոչվում է հրդեհ: Կախված վառվող նյութի քանակից և որակից, բռնկման տարածքից, այրման ժամանակից և

պատճառած վնասից՝ հրդեհները գնահատվում են հինգ բալանոց սանդղակով: Կախված բռնկման վայրից՝ հրդեհները լինում են 3 տեսակի՝

.տնտեսական

• արտադրական

• բնական:

Դյուրավատ նյութերի օքսիդացումը և բռնկման օջախները պարտադիր պայման են հրդեհի բռնկման համար: Այն տարածքները, որտեղ բռնկվում են հրդեհները, բաժանվում են երեք գոտիների՝

• այրման գոտի

• ջերմային գոտի

• ծխահարման գոտի:

Տարածության այն մասը, ուր գտնվում են այրվող նյութերն ու իրերը, և անմիջապես տեղի է ունենում այրում, կոչվում է այրման գոտի:

Այն տարածքը, որն անմիջապես շրջապատում է այրման գոտուն, կոչվում է ջերմային ազդեցության գոտի:

Այն գոտին, որը կից է այրման գոտուն, ևցված է ծխով և ջերմության ազդեցությունից քայքայվող նյութերով, կոչվում է ծխահարման գոտի:

Հրդեհի բաղկացուցիչ մասերն են՝ բաց կրակը, կայծերը, ջերմային բռնկումները, ծուխը, թթվածնային ծանր խառնուրդները, թունավոր գազերը, ընկնող առարկաները և կառույցները: Հրդեհների ժամանակ ծուխն ու մուրն ավելի վտանգավոր են, քան կրակը, քանի որ մարդիկ ավելի շուտ շնչահեղձ են լինում ծխից ու մրից, քան այրվում կրակից: Դա բացատրվում է նրանով, որ սինթետիկ նյութերը, որոնք օգտագործվում են վարագույրների, գորգերի, կահույքի և այլ իրերի արտադրության մեջ, այրվելիս թունավոր ծուխ են արձակում, որն էլ, ընկնելով մարդու շնչառական ուղիներ, շնչահեղձության պատճառ է դառնում: Հրդեհները մեծամասամբ առաջանում են ոչ արտադրական միջավայրերում: Ցավալի հետհանքների են հանգում մարդաշատ տարածքներում բռնկված ծիրանները՝ հյուրանոցներ, հանրախանութներ, կինոթատրոններ, հիվանդանոցներ և այլն: Այստեղ հետևանքների ծանրությունը պայմանավորված է նրանով, որ մարդիկ խուճապի են մատնվում՝ անկարող դառնալով կազմակերպել անվտանգ հեռանալու գործողություններ: Բաց իայդ, երբ տեղափոխման ուղիները պատված են ծխով և բոցով, փրկարարական աշխատանքները դժվարանում

են: Հրդեհիննպաստողհիմնականգործոններնեն'կրակը, ծուխը, մոխիրը: Ամենից հաճախ հանդիպում են կենցաղային հրդեհները, որոնք հիմնականում առաջանում են այն պատճառով, որ մարդիկ չեն պահպանում հակահրդեհային կանոնները, օգտագործում են անսարք կամ վնասված էլեկտրական սարքավորումներ, դյուրավառ հեղուկներ և այլն: Հրդեհների առաջացման ամենավտանգավոր ժամանակահատվածը ձմեռն է: Ձմեռանը մարդիկ օգտագործում են վառարաններ և ջեռուցող սարքեր: Փայտի մանրտաշեղները և մեծ կտորները դրվում են վառարանի տակ կամ նրա վրա, որպեսզի շուտ չորանան, որն էլ հրդեհի պատճառ է դառնում: Ձմեռանը նաև էլեկտրականության գերբեռնվածության պատճառով հաճախ են տեղի ունենում կարճ միացումներ, որոնցից էլ հրդեհ է բռնկվում: Աղետալի հետևանքներ են ունենում այն դեպքերը, երբ վերոհիշյալ սարքերի մոտ լինում են դյուրավառ նյութեր և հեղուկներ (բենզին, նավթ, սպիրտնայլն): Կենցաղային հրդեհների առաջացման գործում մեծ է երեխաների դերը: Երեխաները շատ են սիրում խաղալ կրակի հետ, որի համար նրանք ընտրում են ամենավտանգավոր և նման գործողություններին չհամապատասխանող տարածքներ՝ բնակարան, շենքի տանիք, մուտքեր, սանդղահարթակներ և այլն: Ցավոք, մեծերը շատ հաճախ անտեսում են այդ վտանգը և երեխաներին թողնում են միայնակ, որից հետո ստիպված են լինում կանչել հրշեջների: Այսպիսի աղետների առաջացման պատճառները շատ պարզ են: Մեծերը երեխաներին հասանելի տեղերում թողնում են լուցկի, կրակվառիչներ և հրդեհավտանգ այլ պարագաներ: Հաճախ պատահում է, որ ծնողները տնից դուրս են գալիս՝ առանց գազի ծորանները փակելու: Հրդեհի առաջացման համար վտանգավոր են նաև վերջին ժամանակներս օգտագործվող «բենզայան կրակները» և նմանատիպ սարքերը, որոնք շատ հաճախ չեն համապատասխանում անվտանգության սահմանված պահանջներին: Որպես երկրորդաձին աղետներ՝ հրդեհները կարող են առաջանալ նաև տարբեր աղետներից՝ երկրաշարժից, ջրհեղեղից, փոթորկից, պայթյունից և այլն: Հրդեհները հիմնականում նյութական արժեքների կորստի, մարդկային զոհերի և այլ աղետների առաջացման պատճառ են դառնում (պայթյուն, քիմիական նյութերի արտահոսք և այլն)(4):

1.1. Պաշտպանությունը հրդեհներից

Հրդեհների առաջացման պատճառները բազմազան են, սակայն դրանցից կարելի է խուսափել՝ պահպանելով հակահրդեհային տարրական, պարզագույն կանոնները: Ի՞նչ անել հրդեհից խուսափելու համար: Բոլոր դյուրավառ առարկաները և նյութերը պետք է առնվազն 80սմ. Հեռավորության վրա գտնվեն ջեռուցող, տաքացնող ցանկացած սարքավորումներից և վառարաններից: Կրակի մոտ չթողնել պայթյունավտանգ նյութեր: Վառարանները վառելու համար չօգտագործել պայթյունավտանգ հեղուկներ: Հայկական. Կարմիր խաչի ընկերություն 32 Փայտը չչորացնել վառարանների վրա: Ջեռուցող, տաքացնող սարքավորումները և վառարանները պետք է գտնվեն չհրկիզվող առարկաների վրա: Միացրած ջեռուցող և տաքացնող սարքավորումները, հատկապես

Էլեկտրական և գազային, չթողնել առանց հսկողության: Չօգտագործել վնասված մեկուսացումով էլեկտրալարեր: Միաժամանակ չմիացնել մի քանի բարձր լարում ունեցող սարքավորումներ: Չօգտագործել ինքնաշեն ապահովիչներ: Երեխաներին չթողնել լիադալ հրդեհավտանգ առարկաների հետ և բացատրել դրանց հետ կապված վտանգը: Հրդեհավտանգ բոլոր առարկաները պահել երեխաներին անհասանելի վայրում: Երեխաներին այրվող կրակի մոտ չթողնել առանց հսկողության (մոմ, վառարան, նավթավառհայն): Երեխաներին առանց հսկողության թույլ չտալ խաղալ «բենզալյան կրակների» և նմանատիպ սարքերի հետ: Սպիտակեղենը չչորացնել կրակի և ջեռուցիչների վրա: Անկողնում չծխել:

Մեզանից ոչ ոք չի կարող համոզված լինել, որ հրդեհները կշրջանցեն մեզ և մե բերեխաներին: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը՝ պետք է իմանալ և երեխաներին սովորեցնել թե հրդեհի ժամանակ ինչպես վարվել: Գործելակերպը կախված է ստույգ իրավիճակից և հրդեհի տարածումից, սակայն ամեն դեպքում պետք չէ խուճապի մատնվել և կորցնել ինքնատիրապետումը: Հրդեհի առաջացման դեպքում պետք է՝ շտապ ահազանգել հրշեջ ծառայություն՝ 101: Շատ դեպքերում, երբ հրդեհը նոր է բռնկվել, այն կարելի է հանգցնել նույնիսկ մեկ բաժակ ջրով կամ ավազով, խոնավ, հրդեհակայուն խիտ ծածկոցով: Եթե զգում եք, որ չեք կարող հանգցնել, պետք է ամենակարճ ճանապարհով շտապ լքել շինությունը: Հրդեհի դեպքում չի կարելի օգտվել վերելակից: Եթե շինության ներսն արդեն լցված է ծխով, ապա դուրս գալուց առաջ բերանը և քիթը պետք է փակել խոնավ թաշկինակով, դեմքը պահել հատակին մոտ: Եթե չեք կարող դուրս գալ շինությունից, ապա պետք է դռան ճեղքերը փակել թաց սավանով, ծածկոցով կամ այլ գործվածքով՝ ծխի մուտքը դեպի սենյակ կանխելու համար: Առաջին և երկրորդ հարկերից տարահանումը կարելի է կատարել ինքնուրույն՝ պատուհանից ցատկելով: Եթե ցատկելը վտանգավոր է, ապա ձեռքի տակ եղած բոլոր բմիջոցներով պետք է պատրաստել պարան՝ իրար կապելով սավան, ծածկոց կամ այլ հարմար գործվածքներ, ստուգել կապերի ամրությունը և պարանի օգնությամբ իջնել: Եթե ձեր հագուստը բռնկվել է, ապա պետք է հիշել «կանգնիր, ընկիր և գլորվիր» սկզբունքը, դադարեցնել ցանկացած գործողություն, ընկնել լիատակին և գլորվել այնքան, մինչև կրակը հանգչի: Եթե բռնկվել է մեկ ուրիշի հագուստը, ապա չպետք է թողնել, որ նա վազի, այլ նրան զցել հատակին և որևէ գործվածքով հանգցնել կրակը: Այրվող շինություն չմտնել, մինչև չիմանաք, թե որտեղ է գտնվում օգնության կարիք ունեցող տուժածը: Եթե առանց վնասվելու կարող եք մտնել շինություն, ապա ձեր իրանի շուրջ պետք է կապել պարան և վերցնել ազդանշանային համակարգ, որպեսզի անհրաժեշտության դեպքում հնարավոր լինի ձեզ դուրս բերել այնտեղից: Յուրաքանչյուր դուռ բացելուց առաջ այն պետք է շոշափել ձեռքի ավով և ստուգել դռան տակից դուրս եկող օդը: Եթե դուռը տաք է, այն չի կարելի բացել: Եթե ներս մտնելն անվտանգ է, ապա պետք է խորը շունչ քաշել և նոր միայն բացել դուռը, դեմքը պահպանել ձեռքով:

Ի՞նչ անել հրդեհից հետո: Տուժածին դուրս բերել անվտանգ տեղ և նոր միայն առաջին օգնությունն ցուցաբերել: Ահազանգել շտապ օգնության ծառայություն՝ 103: Այրվածք ստացած մասերը սառեցնել միայն ջրով, ցանկալի է՝ հոսող: Վարակումից խուսափելու համար չի կարելի այրված մասի վրա դնել այլ հեղուկներ(ձեթ, մածուկ, ձու, կարտոֆիլ և այլն): Չի կարելի ջրով սառեցնել խորը թափանցող այրվածքները, որոնք ընդգրկում են մաշկի երկու շերտերը և խորանիստ հյուսվածքները: Տուժածին տալ հետևյալ հեղուկից՝ մեկ լիտր ըջրին մեկ թեյի գդալ աղ և 3-4 թեյի գդալ շաքարավազ: Տուժածի մոտ մնալ մինչև շտապօգնության ժամանումը կամ նրան տեղափոխել հիվանդանոց(4):

Շատերը տեղյակ չեն հրդեհի դեպքում գործելակարգից, տարհանման ձևերից ու միջոցներից: Դա բնորոշ է հասկապես բնակելի հատվածին, որտեղ տեղի է ունենում զոհերով հրդեհների մեծ մասը:

Իսկ ի՞նչն է հանդիսանում հրդեհի ժամանակ մարդկանց զոհվելու պատճառը, ի՞նչ պետք է իմանալ հրդեհի մասին, որպեսզի չսուսվեք դրա հետևանքներից և կենդանի մնաք:

1. Հրդեհը կուրացնում է, դուք չեք կարող տեսնել կրակի մեջ.

Եթե դուք երբեք չեք զգացել հրդեհի իրական գործոնների ազդեցությունը, ապա կլինեք լիակատար շոկային վիճակում: Դուք հանկարծ կիմանաք, որ իրական հրդեհում չեք կարող ոչինչ տեսնել: Բոցը ամեն ինչ դարձնում է սև, ոչինչ չի երևում, սարսափելի մթություն է: Դուք բացարձակապես չեք կարողանում կողմնորոշվել և գտնել ձեզ այնքան ծանոթ ելքի դուռը: Այս ամենին գումարած խուճապը և ծանր հետևանքներն անխուսափելի են:

Այդ ամենից հնարավորինս խուսափելու համար շենքերում օգտագործում են՝

- վթարային լուսավորություն,
- <<տարհանման (պահեստային) ելք >> լուսային ցուցիչներ,
- տարհանման ուղիներում օգտագործվող հրդեհային անվտանգության նշաններ, այդ թվում՝ մթության մեջ լուսարձակող,
- էլեկտրական լապտերներ:

Սպանում են ծուխն ու գազը, այլ ոչ թե բոցը.Ժամանակակից բնակարանը ծանրաբեռնված է տարատեսակ նյութերով ու առարկաներով, որոնք այրվելիս առաջացնում են 70-ից ավելի թունավոր արգասիքներ (ածխածնի օքսիդ, ածխաթթու գազ, դիֆոսգեն, ֆոսգեն, ցիանական ջրածին և այլն): Նման միջավայրում անգամ

վայրկյաններ գտնվելն արդեն լուրջ վտանգ է ներկայացնում կյանքի համար: Հիմնականում մարդիկ զոհվում են ոչ թե կրակից կամ փլվող կառուցատարրերից, այլ ծխից ու թթվածնի անբավարարությունից, ընդ որում՝ հիմնականում հենց հրդեհի վայրում: Կենդանի մնացած տուժածների 40%-ից ավելին ստանում է ծանր թունավորումներ, նրանցից յուրաքանչյուր երրորդը՝ գիտակցության չգալով, մահանում է հիվանդանոցում: Ձոռերի շուրջ 70%-ը մահանում է ծխի ազդեցությունից, ընդ որում դրա տարածման արագությունը չափազանց բարձր է: Տասը հարկանի շենքում բավական է 2-3 բոպե՝ միջանցքի, 1-1,5 բոպե՝ աստիճանավանդակի ծխապատման համար: Շատ վտանգավոր է, երբ հրդեհն առաջանում է բնակելի տանը գիշերը: Դուք մտածում եք, թե կարթնանաք և կսկսեք գործել, սակայն սարսափելի փաստն այն է, որ ծխի հոտից չեք արթնանա, այլ ավելի խորը կքնեք: Դուք չեք կարողանում շարժվել, ծուխը մեռցնում է ձեր ուղեղը: Հրշեջների կողմից ծխապատված գոտում հայտնաբերած մարդկանց 90%-ն այնպիսի տեսք ունեն, կարծես քնած լինեն: Եթե դուք գտնվում եք ծխով լցված սենքում, ապա չեք կարող ոչ միայն տեսնել, այլ նաև շնչել: Դա նման է նրան, երբ խեղդվում եք և ձեր գլուխը ջրի տակ է: Դուք վախենում եք և մոռանում այն ամենը, ինչն ըստ ձեզ, գիտեք հրդեհի մասին: Դուք մոլորվում և խուճապի եք մատնվում, անկանխատեսելի եք պահում ձեզ, քանի որ հոգեբանորեն պատրաստ չեք նման էքստեմալ իրավիճակի:

Ծխի դեմ պայքարի համար նախատեսվում են.

- չծխապատվող աստիճանավանդակներ (օդի դիմհարի կամ հարկ առ հարկ մուտքերի հաշվին),
- ծխահեռացման ինքնաշխատ բացվող կափույրների միջով հզոր օդաքարշ օդափոխիչների միացման շնորհիվ սենքերից ու միջանցքներից ծխի հեռացում,
- ծխի տարածմանը խոչընդոտող ինքնավակվող դռների տեղադրում աստիճանավանդակներում,
- հրդեհի ազդանշանման ինքնաշխատ համակարգի (ծխային և ջերմային սվիչների, ձեռքի հրդեհի ազդարարման կոճակի, հրդեհային տագնապի զանգերի, հրդեհային ազդարարման կայանքների) մոնտաժում,
- մարդկանց ազդարարման և տարհանման կառավարման համակարգեր,
- հրդեհի դեպքում շնչառական օրգանների պաշտպանության անհատական միջոցներ,
- բնակելի շենքերի բնակարանների համար՝ մարտկոցով աշխատող ինքնավար հրդեհի ազդարարիչներ,

- խմբակային և անհատական փրկարարական լրակազմեր, պարանային աստիճաններ:

Բարձր ջերմաստիճանը կարող է վայրկենական մահ առաջացնել: Այն կարող է սպանել հաշված վայրկյանների ընթացքում: Դա շատ դժվար է նկարագրել բառերով: 650C ջերմաստիճանի դեպքում մարմինը դադարում է գործել, թոքերը բառացիորեն գոլորշիանում են, մարդը կորցնում է գիտակցությունը: Մոտ մեկ րոպե տևող հրդեհը սենյակում առաջացնում է 3700C-ի ջերմաստիճան՝ ծխապատ շերտում: Եթե գլուխը պաշտպանված չէ, վրա է հասնում վայրկենական մահ: Վերևում ջերմաստիճանը և ծխի խտությունը ավելի բարձր են: Երբ սենյակում սկսի այրվել այն ամենը, ինչն ընդունակ է այրվելու, ջերմությունը կհասնի իր կիզակետին: Ծուխն ինքը պատրաստ է պայթելու, թվում է՝ ողջ կառույցն օդ կթռչի: Այս պայմաններում ողջ մնալու հնարավորություն չկա:

Հրդեհը մտածելու ժամանակ չի թողնում: Պետք է հասցնել կրակից դուրս պրծնել: Մարդկանց մեծամասնությունը կարծում է, որ հրդեհի դեպքում դեռ ժամանակ կա: Սակայն դա այդպես չէ, հրդեհի դեպքում ժամանակ չկա: Հրդեհը սկսվում է աղբամանում: Այն մնում է աննկատ: Բոպե անց բազմոցը բռնկվում է և ծուխը տարածվում է սենյակով: Ջերմաստիճանն աճում է և արդեն ոչ ոք չի կարող ողջ մնալ: 4 րոպե հետո միջանցքներն անանցանելի կդառնան: Պահանջվում է ընդամենը 5 րոպե, որպեսզի տան ներսի հրդեհը բոլոր բնակիչների մահվան պատճառ դառնա: Այսպիսով, 3-ից 5 րոպե, և վերջ ամեն ինչին: Պարզվում է հրդեհի դեպքում ժամանակը կարող է դառնալ ձեր վատագույն թշնամին:

Որքան ժամանակ է հարկավոր խոհանոցի հրդեհում ողջ մնալու համար: Մարդկանց մեծամասնությունը կարծում է, որ 10 րոպե: Իրականում, 30 վայրկյան հետո կրակը անկառավարելի է դառնում: Պետք է հասցնել դուրս պրծնել՝ չհապաղելով և չմտածելով իրերի մասին, փակել դուռը (ոչ բանալիով) և ահագանգել հրշեջ ծառայությունը:

Գոյություն ունի տարհանման անփոփոխելի կանոն.մանկական հաստատություններում փոքր և նախադպրոցական խմբերի երեխաներին չեն հագցնում, այլ փաթաթում են վերմակով (ծածկոցով) և դուրս են բերում վտանգավոր տարածքից: Դպրոցների աշակերտներին դուրս են բերում ուսուցիչների կամ դաստիարակների ղեկավարությամբ, որոնք անձնական պատասխանատվություն են կրում իրենց խմբի երեխաների համար: Հյուրանոցներում արագ տարհանման նկատառումներից ելնելով արգելում են ճամպրուկները հավաքել, և այլն:

Հրդեհի ժամանակ հնարավոր է խուճապի առաջացում:

Խուճապի մատնված մարդիկ անկանխատեսելի են պահում իրենց: Երբեմն խուճապից մահանում է ավելի շատ մարդ, քան հրդեհի վտանգավոր գործոններից:

Միանգամայն ակնառու է, որ հոգեբանորեն պատրաստված և ուսուցանված անհատը նմանատիպ էքստրեմալ իրավիճակում կվարվի այլ կերպ:

Մարդկանց զոհվելը հրդեհների ժամանակ մեծ մասամբ պայմանավորված է բնակչության մոտ հակահրդեհային գիտելիքների և ինքնապաշտպանության հմտությունների բացակայությամբ(5):

2. ԳԼՈՒԽ 2. ՊԱՅԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հրդեհները հաճախ ուղեկցվում են պայթյունով, կամ կարող է տեղի ունենալ հակառակը՝ պայթյուններից առաջանան հրդեհներ: Սահմանափակ ծավալում մեծ քանակությամբ էներգիայի ակնթարթային անջատումը կոչվում է պայթյուն: Պայթյունը խիստ տաքացած և շատ բարձր ճնշում ունեցող գազ է առաջացնում (պլազմա), որն ընդարձակվելիս քայքայիչ մեխանիկական ազդեցություն է ունենում շրջակա միջավայրի վրա՝ շարժման մեջ դնելով այն: Այնշարժումը, որի դեպքում տեղի է ունենում միջավայրի ճնշման, խտության և ջերմաստիճանի կտրուկ աճ, կոչվում է հարվածող ալիք: Որքան ալիքը հեռանում է պայթյունի վայրից, այնքան թուլանում է նրա մեխանիկական ազդեցությունը: Ամուր, պինդ միջավայրում պայթյուններն ուղեկցվում են դրանց փլուզմամբ և մասնատմամբ, իսկ ջրային կամ օդային միջավայրում առաջացնում են ջրային կամ օդային հարված ողալիքներ, որոնք էլ հենց շրջապատում գտնվող շինությունների վնասման և փլուզման պատճառ են դառնում: Պայթյունները հիմնականում առաջանում են՝ քիմիական էներգիայի անջատումից (հիմնականում պայթուցիկ նյութեր) ներքին ատոմային էներգիայից (ատոմային պայթյուն) մեխանիկական էներգիայից (երկնաքարերի անկում) սեղմված գազի էներգիայից (գազատար խողովակ, գազի բալոնի ճնշման մեծացում) էլեկտրամագնիսական էներգիայից (կայծակ, դետոնատոր և այլն): Պայթյունները նյութական վնասի պատճառ են դառնում, վնասում և փլուզում շինությունները, առաջացնում մարդկային զոհեր և այլ աղետներ (հրդեհ, թունավոր և ռադիոակտիվ նյութերի արտահոսք և այլն): Ցավոք, պայթյունները հազվադեպ չեն նաև բնակելի տներում: Բնակիչների մեղքով կոմունալ – էներգետիկ տնտեսություններում գազի արտահոսքը պատճառ է դառնում շատ լուրջ վթարային իրավիճակի կամ աղետի(4) Պայթյունը հանգեցնում է խիստ տաքացած և շատ բարձր ճնշում ունեցող գազի (պլազմայի) առաջացման, որն ընդարձակվելիս քայքայիչ մեխանիկական ազդեցություն է գործում շրջապատող միջավայրի վրա՝ շարժման մեջ դնելով այն: Պայթյունի առաջացրած այդ շարժումը, որի դեպքում տեղի է ունենում միջավայրի ճնշման, խտության և ջերմաստիճանի կտրուկ աճ, կոչվում է պայթյունային ալիք: Վերջինիս մեխանիկական ազդեցությունը թուլանում է պայթյունի վայրից հեռանալիս:

Պայթյունի բազմազան տեսակները տարբերվում են էներգիայի աղբյուրի ֆիզիկական բնույթով և այդ էներգիայի անջատման եղանակով: Պայթյունի բնորոշ օրինակ է քիմիական պայթուցիկ նյութերի պայթյունը: Պայթուցիկ նյութերն ընդունակ են քիմիապես արագ քայքայվելու, որի դեպքում միջմոլեկուլային կապերի էներգիան անջատվում է ջերմության ձևով: Պայթուցիկ նյութերի համար բնորոշ է քիմիական քայքայման արագության մեծացումը՝ ջերմաստիճանի բարձրացմանը

գուզընթաց: Քիմիական փոխակերպումը պայթուցիկ նյութում տարածվում է հաջորդաբար, շերտից շերտալիքի ձևով: Այդպիսի ալիքի մեծարագությամբ շարժվող առջևի ճակատը ստեղծում է հարվածային ալիք: Պայթուցիկ նյութի քիմիական փոխակերպման պրոցեսը, որն սկիզբ է առնում հարվածային ալիքից և ուղեկցվում է ներգիայի արագ անջատմամբ, կոչվում է դեպոնացում: Պայթուցիկ նյութի հատուկ ձևի լիցքերի կիրառությամբ կարելի է ուժեղացնել պայթյունի ազդեցությունը որոշակի ուղղությամբ:

Նյութերի ավելի հիմնարար փոխակերպումների հետ կապված պայթյուններից են միջուկային պայթյունները, որոնց դեպքում ստացվող հսկայական էներգիայի աղբյուրը ուրանի կամ պլուտոնիումի իզոտոպների միջուկների տրոհման կամ ծանրջրածնի միջուկների սինթեզի պրոցեսներն են: Միջուկային պայթյունից, բացի հզոր պայթյունային նալիքից, ուղեկցվում է նաև լույսի ինտենսիվ առաքումով և թափանցող ճառագայթումով: Պայթյունների վերոնշյալ տեսակներում անջատված էներգիան մոլեկուլային կամ միջուկային կապի էներգիայի ձևով նախապես պարունակվում էր նյութում: Կան նաև այնպիսի պայթյուններ, որոնց դեպքում անջատվող էներգիան մատուցվում է արտաքին աղբյուրից: Այդպիսի պայթյունի օրինակ է հզոր էլեկտրական պարպումը որևէ միջավայրում: Պայթյունի երևույթ կարող է առաջանալ նաև նյութի վրա կիզակետված լազերային ճառագայթման ազդեցության դեպքում: Մեծ արագությամբ միմյանց ընդառաջ շարժվող պինդ մարմինների բախումը նույնպես հանգեցնում է պայթյունի:

Բնության մեջ տեղի են ունենում պայթյունով ուղեկցվող բազմազան երևույթներ: Հզոր էլեկտրական պարպումները մթնոլորտում ամպրոպի (կայծակի) ժամանակ, հրաբուխների հանկարծակի ժայթքումը, խոշոր երկնաքարերի անկումը Երկրի մակերևույթի վրա պայթյունի տարբեր տեսակների օրինակներ են: Իրենց մասշտաբով հսկայական պայթյուններ են գունոլորտային բռնկումները արեգակի վրա, որոնց դեպքում անջատվող էներգիան հասնում է ~10¹⁷ ջոուլի: Տիեզերական տարածությունում տեղի ունեցող ահռելի պայթյունի բնույթ ունեն նորաստղերի բռնկումները, երբ մի քանի ժամվա ընթացքում անջատվում է 10³⁸-10³⁹ ջոուլ էներգիա (այդքան էներգիա արեգակը ճառագայթում է 10-100 հազար տարվա ընթացքում):

Վերջապես, մարդու երևակայության սահմաններից դուրս եկող պայթյուններ են գերնորաստղերի բռնկումները (էներգիան հասնում է ~10⁴³ ջոուլի) և որոշ գալակտիկաների միջուկներում տեղի ունեցող պայթյունները (10⁵⁰ ջ): Պայթյունների բնորոշ առանձնահատկությունը էներգաանջատման բացառիկ կարճ ատևությունն է: Եթե, օրինակ, պայթյունը տեղի է ունենում հոծ միջավայրում, ապա էներգիան անջատվում է նախքան միջավայրի շարժում ստանալը: Պայթյունի կարևոր բնութագրերից է էներգաանջատման խտությունը, որը հավասար է պայթյունի էներգիայի և այն ծավալի հարաբերությանը, որտեղ ընթանում է էներգիայի անջատումը:

Պայթյունները խաղաղ նպատակներով լայն կիրառություն են գտել գիտական հետազոտություններում և արդյունաբերության մեջ: Պայթյունի ազդեցության բնյութը կարող է հանդես գալ այնպիսի վիճակներում, որոնք անհասանելի են հետազոտման այլ եղանակների դեպքում, ուստի այն հնարավորություն է տվել զգալի առաջընթացի հասնել բարձր ճնշման և ջերմաստիճանի պայմաններում գազերի, հեղուկների և պինդ մարմինների հատկությունների ուսումնասիրման ասպարեզում:

Պայթյունների հետազոտությունը կարևոր նշանակություն ունի անհավասարակշիռ պրոցեսների ֆիզիկայի զարգացման համար, որն ուսումնասիրում է տարբեր միջավայրերում զանգվածի, իմպուլսի և էներգիայի փոխանցման երևույթները, նյութի ֆազային անցումների մեխանիզմները, քիմիական ռեակցիաների կինետիկան են: Քիմիական պայթուցիկ նյութի պայթյունի դեպքում առաջացող ուժեղ լուսառաքումը կարող է օգտագործվել լազերի մղման համար: Պայթուցիկ նյութի դետոնացման ժամանակ ստեղծվող բարձր ճնշման ազդեցությամբ են իրականացնում պայթյունային դրոշմումը, եռակցումը և մետաղների ամրացումը:(3)

2.1. Պաշտպանությունը պայթյուններից

Դեռևս լայն կիրառություն է գտել բնակարաններում բալոնով հեղուկ գազի օգտագործումը: Մակայն միշտ չէ, որ բնակիչները գիտեն դրա շահագործման կանոնները, որոնք շատ պարզ են: Այդ կանոնները պետք է իմանալ և սովորեցնել երեխաներին: Գազի բալոնը պետք է տեղադրել պատշգամբում, իսկ դրա հնարավորության բացակայության դեպքում՝ գազօջախից առնվազն 80 սմ. Հեռավորության վրա վառարաններից և ջեռուցիչներից 1 մետրից ոչ պակաս հեռավորության վրա: Չի կարելի գազի բալոնը միացնել բնական գազօգտագործող սալիկին: Չի կարելի գազի բալոններ օգտագործել բարձրահարկ շենքերում: Գազը վառելիս սկզբում այրիչին մոտեցնել լուցկին և հետո միայն բացել գազի ծորակը: Գազով աշխատող սարքավորումները չթողնել առանց հսկողության, հատկապես, եթե դրանք հասանելի են երեխաներին: Լվացք չորացնելու համար գազատարի սողովակներից պարաններ չկապել: Գազօջախը չօգտագործել ջեռուցման համար, գազի ոչ լրիվ այրումն առաջացնում է օրգանիզմի թունավորում: Չփորձել ինքնուրույն վերացնել գազօջախի անսարքությունները, քանի որ որևէ գործիքով աշխատելիս կարող է կայծ առաջանալ, որը ճակատագրական հետևանքներ կունենա: Գազի արտահոսքի տեղը կարելի է հայտնաբերել օձառաջրով, երբ ի հայտ են գալիս պղպջակներ: Գազի արտահոսք կարող է լինել՝ երբ գազօջախի բոցը հանգչում է հեղուկից կամ քամուց մեխանիկական անսարքությունների կամ միացումների վնասվածքների պատճառով գազի բալոնի վրա տեղադրված կարգավորող սարքի միացման անսարքությունից: Գազի արտահոսքի ժամանակ՝ կրակ չվառել չմիացնել ,չանջատել լուսավորման էլեկտրական սարքավորումներ ,փակել գազի մատակարարման ծորակը շնչուղիները փակել շորով բացել պատուհանները կանչել վթարային ծառայություն՝ (4):

3. ԳԼՈՒԽ 3. ԹՈՒՆԱՎՈՐ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԱՐՏԱՆԵՏՈՒՄՆԵՐ

Գիտության և տեխնիկայի բուռն զարգացումը հանգեցրել է կյանքի բոլոր ոլորտներում քիմիական նյութերի ակտիվ օգտագործման: Նման ինտենսիվ քիմիացումն իր հերթին հանգեցրել է ուժեղ ներգործող թունավոր նյութերի(ՈՒՆԹՆ) լայն կիրառման:

Վթարների հետևանքով ՈՒՆԹՆ-ը արտահանվում է մթնոլորտ՝ առաջացնելով վարակվածության գոտիներ: Գետնամերձ քամու ուղղությամբ շարժվելով, վտանգավոր նրութի ամպը կարող է ձևավորել մինչև տասնյակ կիլոմետրեր խորությամբ վարակման գոտի՝ առաջացնելով օբյեկտի, հարևան ձեռնարկությունների չպաշտպանված բանվորների ու ծառայողների, ինչպես նաև մոտակայքում ապրող բնակչության վնասման վտանգը: Ընդ որում, վարակման գոտու տակ հասկացվում է այն տարածքը, որի սահմաններում կարող է ի հայտ գալ վտանգավոր նյութի վնասակար ազդեցությամբ, իսկ գոտու խորության տակ՝ հեռավորությունը վարակման աղբյուրից մինև վարակման գոտու սահմանները:

Կախված վտանգավոր նյութի ֆիզիկա-քիմիական հատկություններից և ազդեցատային վիճակից, վարակման գոտու մասշտաբները որոշվում են ըստ առաջնային և (կամ) երկրորդային ամպի՝

- Հեղուկ գազերի համար՝ ըստ առաջնային և երկրորդային ամպի,
- Սեղմված գազերի համար՝ ըստ առաջնային ամպի,
- Հեղուկների համար՝ ըստ երկրորդային ամպի:

Առաջնային ամպի տակ հասկացվում է վտանգավոր նյութի ամպը, որն առաջանում է տարողության ավերման արդյունքում՝ դրա պարունակության գազային ֆազի, մինչև 1-3 բուլեի ընթացքում, մթնոլորտ անցման հետևանքով, իսկ երկրորդային ամպի տակ՝ այն ամպը, որը գոյանում է գետնին թափված նյութի գոլորշիացման հետևանքով:

Վարակման գոտու մասշտաբների կանխատեսման համար անհրաժեշտ են հետևյալ ելակետային տվյալները՝

1. վտանգավոր նյութի անվանումը և ազդեցատային վիճակը.
2. օբյեկտում վտանգավոր նյութի ընդհանուր քանակը տարողություններում և խողովակազծերում.

3. տարողությունից արտանետված նյութի քանակը և արտահոսքի բնույթը (ազատ, թմբապատի մեջ կամ պատնեշատի մեջ).

4. նյութի պարունակող տարողության կամ խողովակագծի ծավալը.

5. օդերևութաբանական պայմանները`

- Օդի ջերմաստիճանը.

- Գետնամերձ քամու արագությունը.

- Մթնոլորտի ուղղաձիգ կայունության աստիճանը` ինվերսիա, իզոթերմիա, կոնվեկցիա: Կայունության աստիճանի և քամու արագության տվյալները վերցվում են վթարի պահի դրությամբ:

- հեղուկ նյութի գոլորշիացման տեսակարար ջերմությունը գոլորշիացման ջերմաստիճանում.

- Նյութի տեսակարար ջերմունակությունը.

- Եռման ջերմաստիճանը.

- Հեղուկ նյութի խտությունը.

- Գազային նյութի խտությունը.

- Գազի ճնշումը.

- Գոլորշիացման մակերեսի վրա հագեցած գոլորշիների ճնշումը.

- Նյութի մոլեկուլյար կշիռը:

7. նյութի սահմանային թունադոզան.

8. վթարից հետո անցած ժամանակը.

9. օբյեկտի հեռավորությունը քաղաքի կառուցապատման սահմանից:

Արտադրական վթարի հետևանքով վարակման մասշտաբների կանխատեսման համար որպես ելակետային տվյալներ վերցվում են նյութի առավելագույն քանակները,

օդերևութաբանական պայմանները` ինվերսիա, գետնամերձ քամու արագությունը` 1-2մ/վրկ, շրջակա միջավայրի ջերմաստիճանը` 200 C:

Կանխատեսման արդյունքում ստանում ենք`

1. առաջնային և (կամ) երկրորդային ամպերով տարածքի վարակման խորությունները, ինչպես նաև վարակման առավելագույն խորությունները, որը հաշվի է առնում առաջնային և երկրորդային ամպերի գումարային ազդեցությունը.
2. առաջնային և երկրորդային ամպերով տեղանքի վարակման մակերեսները, որոնց սահմաններում քամու ուղղության փոփոխության ազդեցության տակ նյութի ամպը կարող է տեղափոխվել(6)

3.1. Պաշտպանությունը ՌԻՆԹՆ-ից

Շատ ՌԻՆԹՆ-ի համար չեզոքացման մատչելի եղանակներից մեկը համարվում է տեղանքի թրջումը (լվացումը) ջրով: Այդ եղանակի թերությունը կայանում է նրանում, որ շատ ջուր և չեզոքացուցիչներ են պահանջվում, բացի դրանից՝ ջուրը ռեակցիայի մեջ մտնելով ՌԻՆԹՆ-ի հետ, ինքը դառնում է թունավոր, դրա համար էլ դրանց թափման տեղերն անհրաժեշտ է թմբապատել (պատնեշապատել), իսկ այնուհետև այն տեղափոխել և լցնել համապատասխան տարողություններում կամ չեզոքացնել մինչև վերջ:

Գոյություն ունի ՌԻՆԹՆ-ի մակերեսի վրա կայուն փրփուրի շերտ ստեղծելու եղանակը, որի արդյունքում կտրուկ կերպով փոխվում է թունավոր նյութերի գոլորշիների մթնոլորտ դուրս գալու արագությունը: Վարակված օդի ամպի տարածումը սահմանափակելու համար լավ արդյունք է տալիս ջրային վարագույրի ստեղծումը՝ օգտագործելով հրշեջ, ջրցան մեքենաներ և տարբեր պոմպակայաններ: Ջրային վարագույրի ջրագիծը, ինչքան հնարավոր է, պետք է անցնի վարակման աղբյուրին մոտ տարածության մեջ:

Բժշկական օգնություն ցույց տալը համարվում է քիմիական վտանգավոր օբյեկտում վթարի հետևանքների վերացման հիմնական միջոցառումներից մեկը, քանի որ բժշկական օգնությունը ժամանակին ցույց չտալու դեպքում տուժածների 60%-ը մահանում են թունավորման առաջին երեք ժամերի ընթացքում:

Վարակման գոտուց տուժածների տարահանումը դիտվում է որպես առաջին բժշկական օգնության կարևորագույն բաղադրիչ: Առաջին բուժօգնությունը կազմակերպվում է ՌԻՆԹՆ-ի վարակման գոտուց դուրս, անվտանգ շրջանում, որտեղ հավաքվում են տուժածները: Այդտեղ գործում են շտապ բուժօգնության բրիգադները և բուժսանիտարական հիմնարկների աշխատակիցները: Նրանք տեսակավորում են տուժածներին և տարահանում՝ համապատասխան բուժհիմնարկներ: Աշխատանքները դեկավարում են բժիշկ մասնագետները, որոնց գործունեությունը կանոնակարգվում է այդ բրիգադների մասին հատուկ կանոնադրությամբ:

4. ԳԼՈՒԽ 4. ԿԵՆՍԱԱՊԱՀՈՎՄԱՆ և ՀԻՂՐՈՂԻՆԱՄԻԿ ՎԹԱՐՆԵՐ

Բնակչության կենսաապահովման կոմունալ համակարգերում հնարավոր վթարները բազմաբնույթ են և բազմազան: Կանխարգելման հաջողության գրավականը բնակչության և մասնագիտացված ծառայությունների սերտ համագործակցությունն է:

Ջրամատակարարման համակարգի բաղկացուցիչ օղակներն են՝ ջրաղբյուրները, գլխամասային կառուցվածքները, մայրուղի ջրատարները, ներքաղաքային և ներքին ցանցերն իրենց մղման, կուտակման, վնասագերծման Հանգույցներով: Այստեղ խաթարումների պատճառ կարող են հանդիսանալ բնական վտանգները, ջրագծերի վնասվածքները, մաշվածությունը, պոմպակայանները և այլն:

Կոյուղու համակարգում վթարները, շահագործման նորմերի խախտումները կարող են բերել համաճարակների և հակասանիտարական վիճակի, վնաս հասցնել շրջակա միջավայրին, գյուղատնտեսությանը և այլն: Այստեղ կարևոր է կանխարգելման միջոցառումները ժամանակին կատարել:

Գազամատակարարման համակարգի բոլոր օղակներում վթարները հանգեցնում են պայթյունների, հրդեհների, ավերածությունների, թունավորումների, մարդկային զոհերի: Դրանց պատճառներից են՝

- Ներշենքային ցանցում հերմետիկության խախտման հետևանքով գազի արտահոսքը և կուտակումները,
- Գազի ճնշման հանկարծակի տատանումները, բոցի կտրվելը և ինքնամարումը,
- Օդափոխման պայմանների խախտումը,
- Գազասպառողների կողմից համակարգի ինքնազուխ ձևափոխումները, նոր միացումները, գազասարքերից օգտվելու կանոնների խախտումը,
- Հեղորակ գազ օգտագործող բնակարաններում գազի բալոնների շահագործման կանոնների խախտումները:

Առանձնապես խոցելի են շենքերի նկուղները և ընդհանուր օգտագործման տարածքները, որոնցով անցնում են շենքերի ճարտարագիտական հաղորդակցության ուղիները: Բնակարանում գազի արտահոսքի դեպքում հարկավոր է փակել գազի ծորակը, բացել լուսամուտները, չօգտագործել կայծ առաջացնող սարքեր և ահազանգել գազի վթարային ծառայություն:(1)

Հիդրոդինամիկական վթարը կապված է հիդրոտեխնիկական կառուցվածքի կամ նրա մի մասի ավերման հետ, որի հետևանքով առաջանում է ջրի հսկայական

ծավալների անկառավարելի շարժում: Հիդրոտեխնիկական կառուցվածքներն են՝ պատվարը, պատնեշը, ոռոգման համակարգերը, ջրանցքները և այլն:

Ոչ ճիշտ շահագործման պատճառով պատվարի մարմնում առաջացած անցքի միջով ջրամբարից ջրի շիթային արտահոսք է տեղի ունենում, որի ճակատային ալիքը անվանում են ճեղքման ալիք: Այն ունենում է նշանակալից բարձրություն, արագություն և ավերիչ ուժ: Բացի ավերածություններից, հիդրոդինամիկական վթարները առաջացնում են ջրհեղեղներ, սելավներ:

Հիդրոդինամիկական վթարներների կանխարգելման հիմնական պահանջը այդ կառուցվածքների մշտական խնամքն է, վերանորոգումը և ճիշտ շահագործումը:

3. Եզրակացություն

Աղետը (հինհունարեն՝ καταστροφή «հեղաշրջում, գահավիժում, մահ»), պատահար է, որն առաջանում է բնական կամ տեխնածին արտակարգ իրավիճակների արդյունքում՝ իր հետ բերելով մարդկանց մահ կամ այս կամ այն օբյեկտի պատմության մեջ անուղղելի հետևանքներ:

Արտակարգ իրավիճակներում մարդկանց մոտ առաջանում են ռեակտիվ վիճակներ, նչ ադեկվատ վարք, աֆեկտային վիճակում են գտնվում մարդիկ: Մթերսի պատճառները բաժանվում են երկու խմբի.

1. Առաջին խմբի պատճառները կապված են մարդու կյանքի, առողջության, ֆիզիկական ոչնչացման վտանգի հետ՝ պայթյուն, հրդեհ, երկրաշրժ, ռադիացիա:
2. Երկրորդ խմբի պատճառները կապված են ինֆորմացիայի բացակայության հետ: Այս իրավիճակում առանձնացվում են երեք շրջան.

- Արտակարգ իրավիճակի առաջին 5 ժամը՝ հզոր սթրես, խուճապ, տագնապ:
- Արտակարգ իրավիճակի երկրորդ շրջանը կապված է մտերիմների, բարեկամների կորստի հետ:
- Արտակարգ իրավիճակի երրորդ շրջանը կոչվում է հետսթրեսային շրջան, երբ մարդը գիտակցում է պատահածը, ընկնում է ընկճախտի մեջ, կորցնում է վստահությունը ապագայի հանդեպ:

Տուժածին պետք է ցույց տալ հոգեբանական օգնություն:

Արտակարգ իրավիճակներում կատարվում է ռիսկի գնահատում, որոշում: Ռիսկը հավանականությունների և հետևանքների համադրումն է: Մեյսմիկ ռիսկի նվազեցման ծրագիրը.

- Տարածքի սեյսմիկ գնահատում:
- Բնակարանների և շինությունների սեյսմիկ ռիսկի գնահատում:
- Վթարային շինությունների ուժեղացում, ամրացում:
- Կարևոր նշանակության օբյեկտների սեյսմակայունության բարձրացում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Նախնական զինվորական պատրաստություն դասագիրք 9-րդ դասարան, Երևան, 2020
2. <http://mtad.am/hy/masnageti-ankyun/item/2015/05/25/zoher/> (15.11.2021թ.)
3. <https://hy.wikipedia.org/wiki/Պայթյուն>
4. Բնական և տեխնաճին աղետներ, Հայկական Կարմիր խաչի ընկերության (ՀԿԽԸ) 1998թ.
5. Հրդեհը և նրա զոհերը, ԱԻ հանրագիտարան. 2015 թ.
6. <http://www.usum.org/load/153-1-0-696> (14.11.2021թ.)

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՆԱԶՈՐԻ Հ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
Հերթական ատեստավորման ենթակա ուսուցիչների վերապատրաստման
դասընթացներ

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱ՝	Առաջին օգնությունը արտակարգ իրավիճակներում
ԿԱՏԱՐՈՂ՝	Արսեն Բարսեղյան
ՄԱՍՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ՝	Նախնական զինվորական պատրաստություն
ՂԵԿԱՎԱՐ՝	Անդրանիկ Սարգսյան

Վանաձոր 2023 թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ներածություն-----	2-3
2. Գլուխ-1. Առաջին օգնության նպատակները, արտակարգ իրավիճակների բնութագրումը-----	4-6
3. 1.1. Հրատապ գործողության փուլերը-----	6-7
4. 1.2. Տուժածի զննումը և առաջին օգնության ցուցաբերումը-----	7-13
5. Գլուխ-2. Առաջին օգնությունը տարբեր արտակարգ իրավիճակներում----	14-15
6. 2.1. Սիրտ-թոքային վերակենդանացում-----	15-16
7. 2.2. Ջրահեղձում-----	16-17
8. 2.3. Կոտրվածքներ -----	17-20
9. 2.4. Արյունահոսություններ -----	20-23
10. 2.5. Վերքեր -----	23-24
11. Եզրակացություն-----	25-26
12. Օգտագործված գրականություն-----	27

Ներա ծուծ յուն

Ներկայումս մարդու կյանքը լի է բազմաթիվ այնպիսի իրադրություններով, որոնք կարող են արտակարգ իրավիճակների պատճառ դառնալ: Այդպիսի իրավիճակները անկանխատեսելի են և կարող են հանգեցնել մարդկային բազմաթիվ զոհերի: Դժբախտ պատահարը կամ հանկարծահաս հիվանդությունը կարող է ծա գել ցանկացած վայրում և պատահել յուրաքանչյուրիս հետ: Յուրաքանչյուր մարդ կարող է նաև պատահականորեն ներկա գտնվել դեպքի վայրում, ուստի ականատեսների կողմից ցուցաբերվող առաջին բուժօգնության որակից հաճախ կախված է լինում տուժածի կյանքը: Առողջապահության համակարգում վաղուց ի վեր ձևավորվել է այն կարծիքը, որ անհետաձգելի օգնությունը, որը իրականացվում է առաջին բուժօգնության կանոնները յուրացրած ոչ մասնագետների կողմից, հնարավորություն է ընձեռնում փրկելու մարդկային հազարավոր կյանքեր: Ժամանակակից գիտական հետազոտությունները վկայում են, որ բնակչության լայն խավերի շրջանում նախահիվանդանոցային անհետաձգելի բուժօգնության գիտելիքներ սերմանելը և առաջին օգնության հմտությունների կատարելագործումը հանգեցնում է կենսապահովման ցուցանիշների զգալի բարձրացմանը: Առաջին բուժօգնության համակարգում իր նշանակությամբ հատուկ տեղ է զբաղեցնում սիրտ-թոքային վերակենդանացումը: Վերակենդանացման (ռեանիմացիայի) հիմքում ընկած գործողություններն ուղղված են այն մարդկանց, ում կյանքը կարող է հանկարծ ընդհատվել, և կենսունակ օրգանիզմը, որը չէր տառապում որևէ անբուժելի հիվանդությամբ, անհիմն կղաղարի գոյություն ունենալուց: Հաջող վերակենդանացման որոշիչ գործոնն է ժամանակը, քանի որ վերակենդանացումը հաջողված է, եթե ժամանակին ցուցաբերված օգնությունը ապահովում է գլխուղեղի ֆունկցիայի լիարժեք վերականգնում: Հակառակ դեպքում գլխուղեղի բջիջների մահի պայմաններում փրկված կյանքի հետ կապված առաջանում է լուրջ էթիկական խնդիր՝ անձի լիարժեքությունը և արժանի ապրելու և մահանալու իրավունքը :

Առաջին օգնությունը՝ դժբախտ պատահարների, վնասվածքների, հանկարծահաս հիվանդությունների ժամանակ մարդու կյանքը փրկելու և բարդությունները կանխելու նպատակով ցուցաբերվող պարզագույն, անհապաղ և նպատակահարմար օգնության միջոցառումներ է: Կատարվում է մինչև բուժաշխատողների ժամանելը և հիվանդին (տուժածին) բուժհիմնարկ հասցնելը:

Առաջին օգնությունն ընդգրկում է միջոցառումների 3 խումբ՝

- արտաքին վնասակար գործոնի ազդեցության անհապաղ ընդհատում (էլեկտրական հոսանք, ծանրությամբ ճնշում) կամ անբարենպաստ պայմաններից տուժածի հեռացում (ջրից, տաք շինությունից դուրս բերելը և այլն):
- Վնասվածքի բնույթից կախված՝ առաջին օգնության միջոցառումներ:

- Անհետաձգելի բժշկական օգնության կազմակերպման համար դիմել մոտակա հիվանդանոց, պոլիկլինիկա, բժկետ, դեղատուն, քանի որ առաջին օգնությունը կարող է ցույց տալ այդ հիմնարկների ցանկացած աշխատող:

Գլուխ-1. ԱՌԱՋԻՆ ԲՈՒԺՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ, ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆԵՐԻ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՒՄԸ

Առաջին բուժօգնությունը տուժածին կամ հիվանդին ցուցաբերվող անհետաձգելի բուժօգնության այն համակարգն է, որը կատարվում է դժբախտ պատահարի, հանկարծահաս հիվանդագին վիճակների ժամանակ կամ արտակարգ իրավիճակներում նախահիվանդանոցային փուլում մինչև մասնագիտական բժշկական օգնությունը: Արտակարգ իրավիճակը վթարի, բնական, տարերային կամ այլ բնույթի աղետի հետևանքով որոշակի տարածքում առաջ եկած իրավիճակն է, որի հետևանքով մարդկային գոհեր են լինում, վնասվում է մարդկային առողջությունը, խանգարվում նրանց կենսագործունեության պայմանները, և նրանք զանազան զրկանքներ են կրում: Այդ պայմաններում իրականացվող առաջին օգնության միջոցառումներով է պայմանավորվում իրավիճակի ելքը, ուստի դրանք պետք է հնարավորինս ժամանակին կատարվեն: Ցուցաբերվող օգնությունը պետք է լինի նպատակային, մտածված և որոշակի: Առաջին բուժօգնության նպատակներն են՝

- պահպանել տուժածի կյանքը՝ ապահովելով կենսական կարևոր օրգանների ֆունկցիան,
- կայունացնել տուժածի վիճակը և կանխել վիճակի վատթարացումը, մեղմել ցավը,
- նպաստել տուժածի վիճակի բարելավմանը, պատրաստել հիվանդանոց տեղափոխելուն:

Ինչպես ասվել է, մեծ մասամբ առաջին օգնությունը ցուցաբերում են դեպքի վայրում պատահականորեն հայտնված մարդիկ՝ ականատեսները: Խոշոր քաղաքների փրկարարական ծառայությունների վիճակագրությունը վկայում է, որ ականատեսներից շատերը գերադասում են չմիջամտել նման իրավիճակներում, քանի որ իրենց ուժերին վստահ չեն: Մարդիկ սովորաբար խուսափում են օգնություն ցուցաբերելուց՝ ելնելով հետևյալ հանգամանքներից՝

- առաջին բուժօգնության գիտելիքների բացակայություն,
- գիտելիքների առկայության պայմաններում փորձի, գործելու հմտության բացակայություն (սխալվելու վախ),
- հավաքված բազմության ներկայությունը, նրանց ուշադրության կենտրոնում հայտնվելու փաստը,

• տուժածի վերաբերյալ տեղեկությունների բացակայությունը (անձանոթին մոտենալը և օգնություն ցուցաբերելն ավելի դժվար է, քան մտերիմներին, ծանոթներին),

• հոգեբանորեն անպատրաստ լինելը (տհաճության զգացումը արյան առկայությունից կամ վնասվածքից, վախուքից, տհաճ հոտերից),

• որևէ հիվանդությամբ վարակվելու վախը, • օգնություն ցուցաբերողի ֆիզիկապես թույլ, անառողջ կամ տկար լինելը,

• իրավական հարցերը («Արդյոք ինձ չե՞ն մեղադրի»): Արտակարգ իրավիճակում հայտնված մարդը պետք է կարողանա արագ կողմնորոշվել և խուճապի չմատնվել:

• Շատ հնարավոր է, որ Դուք լինեք միակ մարդը, որն ի վիճակի է ճիշտ գործելու:

• Դժբախտ պատահարի դեպքում տուժածը կարող է ունենալ ոչ նորմալ վարքագիծ, այն չպետք է վանի Ձեզ:

• Նույնիսկ անմիջական օգնություն ցուցաբերելու անհնարինության պայմաններում կարելի է՝ առաջարկել ներկաներին հեռանալ և ազատ տեղ բացել տուժածի շուրջը, - ահազանգել շտապօգնություն,

- օգնել փրկարարներին: Անտարբերությունը տուժածի նկատմամբ առաջին օգնության օրհանգրվանն է: Դեպքի վայրում ակնհաստեսի առաջին քայլը պետք է լինի տեղանքի գնումը, զարգացող իրավիճակի ճանաչումը և գնահատումը, որի համար անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել որոշակի նշանների:

Արտակարգ իրավիճակին բնորոշ հիմնական նշաններն են.

1. Տարօրինակ ձայները՝ • գոռոց, ճիչ, աղաղակ, • ապակու կոտրվելու ձայն, մետաղի դրդոց, ավտոդղերի ճռոց, շինության փլուզման աղմուկ, • աշխատող սարքավորումների ձայների փոփոխություն:

2. Տարօրինակ տեսարանները՝ • ճանապարհից անբնական շեղված ավտոմեքենա, • հատակին թափված իրեր, կոտրված ապակեղեն, • թափված դեղեր:

3. Սովորականից ուժեղ կամ անձանոթ արտասովոր հոտերը: 4. Անսովոր նշանները կամ տարօրինակ վարքագիծը՝ • տուժածի անսովոր դիրքը՝ սեղմած կոկորդը, կրծքավանդակը, որովայնը, • շփոթվածությունը, վախեցած լինելը, մաշկի գունատությունը:

Ցանկացած արտակարգ դեպքի վայրում ձեռնարկվող գործողությունների ճրագիրը կոչվում է հրատապ գործողությունների փուլեր: Այդ փուլերի իմացությունը և հստակ կատարումը առաջին օգնությունը կդարձնի առավել արդյունավետ:

1.1. ՀՐԱՏԱՊ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈՒԼԵՐ

Ցանկացած արտակարգ իրավիճակ ինքնին մեծ սթրես է: Պետք է կարողանալ ճիշտ կողմնորոշվել և խուճապի չմատնվել: Արտակարգ իրավիճակի հետևանքով շատ հաճախ մարդիկ կորցնում են ինքնակառավարումը և կարող են դառնալ ոչ ադեկվատ: Սրա հետևանքով առաջին օգնություն ցուցաբերելիս կարող են լինել խանգարող հանգամանքներ, որոնք հաճախ լինում են գիտելիքների բացակայության, սխալ գործելու վախի, անվստահության, անորոշության, տուժածի վնասվածքի բնույթի և այլնի հետևանքով: Խանգարող հանգամանքները կարելի է վերացնել, եթե մարդը պատրաստված է և ունի համապատասխան գիտելիքներ: Ցանկացած արտակարգ իրավիճակներում պետք է ձեռնարկվեն որոշակի քայլեր, որոնք կնպաստեն տուժածի վիճակի բարելավմանը, կկանխեն հետագա վտանգները: Անկախ նրանից թե ինչ դեպք է պատահել, պետք է անել հետևյալ քայլերը՝

- Դեպքի վայրի գնում և անվտանգության ապահովում, որն ներառում է չորս հարցերի պատասխաններ՝ ի՞նչ է պատահել, ի՞նչ վտանգ կա, քանի՞ տուժած կա, ո՞վ կարող է օգնել: Շատ կարևոր է, որ դեպքի վայրի գնությունը և անվտանգության ապահովումը լինի լիարժեք ու եթե հնարավոր չէ ապահովել անվտանգությունը, ապա դեպքի վայրում գտնվող մարդկանց չթողնել որ մտնեն դեպքի վայր և անմիջապես ահազանգել մասնագետներին:
- Ձևնել տուժածին և ցուցաբերել համապատասխան օգնություն: Յուրաքանչյուր վնասվածքի կամ հիվանդագին վիճակի համար պետք է գործել ստեղծված իրավիճակին համապատասխան:
- Օգնել տուժածին, որ ընդունի հարմար դիրք: Սա ևս կախված է վնասվածքի բնույթից կամ հիվանդագին վիճակից:
- Հանգստացնել տուժածին: Շատ հաճախ արտակարգ իրավիճակների ժամանակ տուժածին բացի բուն առաջին օգնությունից հարկավոր է ցուցաբերել նաև հոգեբանական օգնություն: Ստացած վնասվածքից կամ հիվանդագին վիճակից ելնելով մարդը կորցնում է ինքնակառավարումը: Որպեսզի արդյունավետ լինի օգնությունը, պետք է հաշվի առնել մի քանի կանոններ: Նախ պետք է ընտրել հարմար դիրք տուժածի նկատմամբ՝ կանգնել կամ կքանստել նրա դիմաց՝ հետևելով նրա դեմքի արտահայտությանը, միմիկային, մաշկի գույնին: Տուժածի հետ խոսել հարգալից և հանգիստ ձայնով՝ հնարավորություն տալով, որ նա արտահայտի իր մտքերը: Լինում են դեպքեր, երբ ցավի բնույթից կախված տուժածը կարող է արտասվել: Երբ տուժածն իր կամ այլ մարդկանց վիճակի մասին հետաքրքրվում է,

պետք չի չափազանցացնել կամ թերագնահատել տվյալ իրավիճակը: Քանի որ անվստահություն կարող է առաջանալ նրա մոտ: Միշտ հաշվի առնել տուժածի տարիքը: Եթե տուժածը երեխա է, ապա ավելի հեշտությամբ կարելի է նրան շեղել՝ տալով կոնֆետ կամ խաղալիք: Բայց սա կիրառելի չէ մեծահասակների դեպքում:

- Պետք է լինել ավելի նրբանկատ և հնարավորինս օբյեկտիվ ներկայացնել ստեղծված իրավիճակը:
- Պահպանել տուժածի մարմնի նորմալ ջերմաստիճանը: Ցանկացած արտակարգ իրավիճակի դեպքում կարող է խանգարվել տուժածի մարմնի նորմալ ջերմաստիճանը: Անգամ ամռան շոգին, տուժածը իր ստացած վնասվածքի կամ հիվանդագին վիճակի հետևանքով կարող է մրսել, ցուրտ եղանակին կարող է քրտնել և ջերմաստիճանը բարձրանալ: Շատ հաճախ կարիք է լինում, որ տուժածին պաշտպանենք արևի անմիջական ճառագայթներից: Դրա համար պետք է հնարավորինս ապահովենք նրա մարմնի նորմալ ջերմաստիճանը:
- Վերահսկել տուժածի վիճակը: Պարբերաբար ստուգել տուժածի անոթազարկը, շնչառությունը և գիտակցությունը: Ուշադրություն դարձրեք նրա մաշկի գույնին: Մա կօզնի ձեզ, որ հասկանաք թե ինչ խնդիրներ են զարգանում տուժածի մոտ: Եթե տուժածն ունի վնասվածք կամ ինչ-որ հիվանդագին վիճակ և անոթազարկը հանգիստ ժամանակ 140 զարկից ավել կամ 50 զարկից պակաս է, ապա պետք է ենթադրեք որ նրա մոտ զարգանում է ներքին արյունահոսություն: Հաճախ տուժածի մոտ կարող են նկատվել գիտակցության խանգարումներ, ոչ ադեկվատ խոսք և վարք:
- Ահազանգ: Յուրաքանչյուր արտակարգ իրավիճակում պետք է իմանալ թե որ հեռախոսահամարով պետք է ահազանգել: Ահազանգ կատարելու որոշումը կարելի է ընդունել ցանկացած պահի: Մի դեպքում դա պետք է արվի դեպքի վայրի զննումից անմիջապես հետո, երբ հնարավոր չէ ապահովել անվտանգությունը: Մեկ այլ դեպքում երբ վերջացրել է առաջին օգնության ցուցաբերումը:

1.2. ՏՈՒԺԱԾԻ ԶՆՆՈՒՄ ԵՎ ԱՌԱՋԻՆ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱԲԵՐՈՒՄ

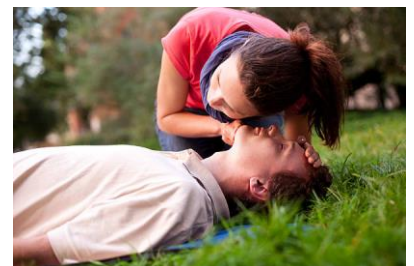
Մոտենալով տուժածին՝ անհրաժեշտ է զննել նրան՝ նրա վիճակը գնահատելու, վնասվածքների տեսակները և ծանրությունը պարզելու համար: Տուժածի զննումը պետք է կատարել արագ և ճիշտ հերթականությամբ: Տուժածի զննումը պայմանականորեն բաժանվում է առաջնային և երկրորդային զննման: **Առաջնային զննում:** Մարդու մարմինը կազմված է բջիջներից, որոնց կենսագործունեության համար անհրաժեշտ է թթվածին: Կենսական կարևոր՝

նյարդային, շնչառական և արյան շրջանառության համակարգերի գործունեության լուրջ խանգարման դեպքում բջիջների թթվածնով մատակարարումը կտրուկ նվազում է, որը կարող է կարճ ժամանակում հանգեցնել մահվան: Առաջնային գնումն այն գնումն է, որը կատարվում է տուժածի կյանքին անմիջական սպառնացող պայմանների հայտնաբերման նպատակով: Առաջնային գնման ժամանակ անհրաժեշտ է ստուգել կենսական կարևոր համակարգերի գործունեությունը այսինքն՝ գիտակցությունը, շնչուղիների անցանելիությունը և շնչառությունը, անոթազարկը և ուժեղ արյունահոսության առկայությունը: Գիտակցության ստուգում: Գիտակցության շնորհիվ իրականացվում է կապն արտաքին միջավայրի հետ: Դրա շնորհիվ վտանգի դեպքում մենք կարողանում ենք պաշտպանել մեզ, հարմարվել արտաքին միջավայրի փոփոխվող պայմաններին: Անգիտակից տուժածն անընդունակ է ապահովել իր շնչուղիների անցանելիությունը և ենթակա է շնչահեղձվելու վտանգին: Անգիտակից տուժածի մոտ թուլանում են բոլոր մկանները, այդ թվում նաև լեզուն, որը կարող է ետ գնալ և փակել շնչուղիները: Տուժածի մոտ կարող է լինել ակամա փսխում: Քանի որ անգիտակից տուժածի մոտ բացակայում են կլման և հազի ռեֆլեքսները, փսխման զանգվածը կամ այլ հեղուկները (արյուն, թուք, լորձ և այլն) կարող են խցանել շնչուղիները: Այս ամենը շատ արագ կարող է բերել շնչառության կանգի և տուժածի մահվան պատճառ հանդիսանալ: Տուժածի գիտակցության առկայությունը ստուգելու նպատակով կարող եք կատարել հետևյալ գործողությունները՝ զգուշորեն բռնեք տուժածի ձեռքը, ցնցեք նրա ուսը: Խոսեք տուժածի հետ, տվեք պարզ հարցեր, օրինակ՝ հարցրեք նրա անունը: Տվեք պարզ հրահանգներ, օրինակ՝ խնդրեք տուժածին բացել աչքերը կամ սեղմել ձեռքերը: Գիտակից տուժածն արձագանքում է ձեզ, հակառակ դեպքում՝ նա անգիտակից է: Անգիտակից տուժածի դեպքում անհրաժեշտ է ստուգել շնչուղիների անցանելիությունը և շնչառությունը: Եթե տուժածը կարողանում է խոսել կամ հազալ, ուրեմն նրա շնչուղիները անցանելի են: Եթե տուժածն անգիտակից է, ապա պետք է ստուգել նրա շնչուղիների անցանելիությունը: Անգիտակից տուժածի շնչուղիների անցանելիության ստուգումը բավականին բարդ է: Առաջին հերթին անհրաժեշտ է կատարել շնչառական ուղիների բացում: Եթե տուժածի մոտ չկան ողնաշարի վնասվածքներ, ապա շնչառական ուղիների բացումը կատարվում է հետևյալ կերպ՝ Տուժածի գլուխը հետ տարեք և բարձրացրեք կզակը: Դրա համար մի ձեռքը դրեք տուժածի ճակատին, իսկ մյուս ձեռքով բռնելով կզակից՝ գլուխը զգուշությամբ հետ տարեք: Պարանոցի փափուկ հյուսվածքների վրա ճնշում գործադրելուց խուսափելու համար կարող եք ծավված միջնամատով տակից պահել կզակը՝ ցուցամատը տեղադրելով ստորին ծնոտին: Մատնեմատը և ճկույթը ծավեք այնպես, որ նրանք չհպվեն պարանոցի փափուկ հյուսվածքներին: Եթե տուժածը մանկահասակ երեխա

Է, ապա գլուխը մի թեթև ետ տարեք և բարձրացրեք կզակը :

Բուրժ մատը տեղադրեք ստորին շրթունքից ներքև և զգուշորեն բացեք տուժածի բերանը: Անհրաժեշտության դեպքում բուրժ մատով բռնեք լեզուն և մաքրեք տուժածի բերանում կուտակված լորձը, հեղուկները և այլն: Եթե ենթադրում եք, որ տուժածն ունի ողնաշարի վնասվածքներ, ապա շնչառական ուղիները բացելու համար բարձրացրեք նրա կզակը՝ առանց գլուխը ետ տանելու : Շնչուղիները բացելուց հետո, առանց նրա գլխի դիրքը փոխելու, ստուգեք տուժածի շնչառության առկայությունը: Դրա համար կռացեք և, այտը մոտեցնելով նրա դեմքին, ձեր հայացքն ուղղեք տուժածի կրծքավանդակին և որովայնի: Փորձեք տեսնել, լսել և այտով զգալ նրա շնչառությունը: Շնչառության ստուգումը կատարեք 5-10 վայրկյանի ընթացքում: Եթե տուժածը չի շնչում, անհրաժեշտ է կատարել երկու ներփչում Երկու ներփչման շնորհիվ դուք նաև ստուգում եք շնչուղիների անցանելիությունը: Եթե օդը չի անցնում դեպի թոքեր, ապա պետք է ենթադրել, որ նրա շնչուղիները խցանված են: Անոթազարկի և ուժեղ արյունահոսության ստուգում: Շնչառության բացակայության դեպքում անհրաժեշտ է ստուգել անոթազարկը: Սրտի կանգի դեպքում դադարում է արյան շրջանառությունը, որի հետևանքով ուղեղը թթվածին չի ստանում, և տուժածը մի քանի րոպեի ընթացքում մահանում է: Անոթազարկը կարելի է շոշափել մակերեսորեն տեղակայված զարկերակների վրա, օրինակ՝ ճաճանչային զարկերակների վրա: Վնասվածքների և հիվանդությունների հետևանքով տուժածի անոթազարկը կարող է լինել անկանոն կամ թույլ: Այդ պատճառով անոթազարկը նպատակահարմար է շոշափել քնային զարկերակի վրա: Տուժածի քնային զարկերակը գտնելու համար ձեր երկու կամ երեք մատները (ցուցամատ, միջնամատ, մատնեմատ), պարանոցի ամենաբարձր կետից սահեցնելով, իջեցրեք պարանոցի կողմնային մասում գտնվող սկոսի մեջ: Եթե մի կողմից անհնար է շոշափել անոթազարկը, ապա փորձեք դա անել մյուս կողմից: Սակայն երբեք մի՛ փորձեք սեղմել երկու քնային զարկերակները միաժամանակ: Շոշափեք և փորձեք զգալ անոթազարկը մոտ 5-10 վայրկյանի ընթացքում: Ծծկեր երեխայի անոթազարկը շոշափում են բազկային զարկերակի վրա՝ ցուցամատը և միջնամատը երեխայի բազկի ներքին մակերեսի վրա տեղադրելով: Երբ տուժածը շնչառություն չունի, բայց անոթազարկը շոշափվում է, անհրաժեշտ է կատարել արհեստական շնչառություն: Իսկ տուժածի անոթազարկի բացակայության դեպքում պետք է կատարել սրտի աշխատանքի և շնչառության վերականգնում: Ուժեղ արյունահոսությունը կարճ ժամանակահատվածում մեծ ծավալով արյան կորուստն է: Ուժեղ արյունահոսությունն անհրաժեշտ է հայտնաբերել և դադարեցնել հնարավորինս շուտ,

հակառակ դեպքում տուժածը կարող է մահանալ: Յուրաքանչյուր դժբախտ պատահարի դեպքում փորձեք ինքներդ գնահատել արյունահոսության ուժգնությունը:

Երկրորդային զննում: Երկրորդային զննումը, այն զննումն է, որը կատարվում է տուժածի կյանքին անմիջական չսպառնացող վնասվածքները և վիճակները հայտնաբերելու նպատակով: Որոշ վնասվածքներ և հիվանդագին վիճակներ, որոնք կյանքին անմիջական չեն սպառնում, անուշադրության մատնվելով, կարող են որոշ ժամանակ անց դառնալ վտանգավոր: Օրինակ՝ կոտրված ոսկրերը կարող են տեղաշարժվել, վնասել արյունատար անոթները և հանգեցնել ուժեղ արյունահոսության: Երկրորդային զննման ընթացքում անհրաժեշտ է ի մի բերել պատահարի և տուժածի առողջական վիճակի վերաբերյալ հնարավոր բոլոր տեղեկությունները: Երկրորդային զննման մեջ է մտնում նաև տուժածի վիճակի վերահսկումը, որն իրականացվում է մինչև մասնագիտական օգնության ժամանումը: Երկրորդային զննումը կատարվում է երեք հիմնական եղանակներով՝ տուժածի և ներկաների հարցափորձ, տուժածի մանրակրկիտ զննում (նոսքից գլուխ), կենսական կարևոր նշանների վերահսկում: Երկրորդային զննման ընթացքում պետք է գրանցել ստացված տեղեկությունները՝ հետագայում շտապ օգնության անձնակազմին փոխանցելու համար: Ցանկալի է նաև նշել ցուցաբերված առաջին օգնությանը և ստուգումների ժամանակը: Դա կարող էք անել ինքներդ կամ հանձնարարել որեէ մեկին: Տուժածի համաձայնությունը նրան օգնություն ցուցաբերելու համար: Դժբախտ պատահարի հետևանքով տուժածը կարող է լինել անհանգիստ, (նյարդայնացած և գրգռված: Նա կարող է բացասաբար վերաբերվել օգնություն ցուցաբերող անձանց, ինչը կարող է էլ ավելի դժվարացնել օգնության ցուցաբերումը: Այս պատճառով խորհուրդ է տրվում մինչև առաջին օգնության ցուցաբերումը տուժածից համաձայնություն ստանալ: Տուժածն իրավունք ունի մերժել կամ ընդունել օգնությունը: Տուժածի համաձայնությունը , ստանալու համար դուք պետք է հայտնեք նրան, թե ով էք դուք, առաջին օգնության ինչ գիտելիքներ ունեք և ինչ էք պատրաստվում անել: Երբ մոտենում էք տուժածին, աշխատեք գրավել այնպիսի դիրք, որ նա ձեզ տեսնի: Խոսեք հանգիստ և վստահ: Եթե տուժածը ձեզ թշնամաբար է վերաբերվում, մնացեք հանգիստ և փորձեք նրան բացատրել, որ դուք պարզապես ցանկանում էք օգնել նրան: Եթե շրջապատում գտնվում են նրա ընկերները կամ ընտանիքի անդամները, ապա նրանք կարող են օգնել ձեզ այդ հարցում: Սակայն, եթե տուժածը թշնամական վերաբերմունքը չի փոխում, մի՛ վիճեք նրա հետ և մի՛ վարձեք ստիպելով օգնություն ցուցաբերել: Հիշե՛ք, առանց տուժածի համաձայնության դուք չեք կարող նրան օգնություն ցուցաբերել: Նման իրավիճակում ահազանգեք և հետևեք դեպքերի հետագա ընթացքին՝ հետագա բարդությունները կանխելու նպատակով: Եթե տուժածը երեխա է, ապա նրան օգնություն ցուցաբերելու համաձայնությունը պետք է ստանալ երեխային ուղեկցող չափահասից:

Համաձայնության ստանալու կարիք չկա, եթե տուժածը՝ անգիտակից է, հիվանդության կամ վնասվածքի պատճառով ի վիճակի չէ պատասխանել, երեխա է՝ առանց չափահաս ուղեկցողի: Եթե տուժածը սկզբից կեք բարյացակամ է տրամադրված կամ ինքն է խնդրում օգնել, ապա նման պարագաներում թույլտվություն խնդրելը ժամանակի ավելորդ կորուստ է: Խուսափեք տուժածից թույլտվություն ստանալու խիստ պաշտոնական եղանակներից, որը կարող է նրան անհասկանալի թվալ: Ուստի, յուրաքանչյուր իրավիճակում վարձեք ինքնուրույն կողմնորոշվել: Սակայն միշտ անհրաժեշտ է խոսել տուժածի հետ և բացատրել նրան, թե ինչ էք պատրաստվում անել:

Տուժածի և ներկաների հարցուփորձ: Տուժածի և ներկաների հարցուփորձը կատարվում է պատահարի և տուժածի առողջական վիճակի մասին մանրամասն տեղեկություններ հավաքելու նպատակով: Հարցուփորձ կատարելիս առաջին հերթին ներկայացեք և օգնություն ցուցաբերելու համաձայնություն ստացեք: Հարցրեք տուժածի անունը և նրան դիմեք անունով: Անունով դիմելով՝ դուք ինչ-որ չափով թեթևացնում եք պահի լարվածությունը: Տուժածը կարող է լինել վախեցած, այդ պատճառով նրա հետ անհրաժեշտ է վարվել հանգիստ և լինել համբերատար: Տուժածն ինքը կարող է տեղեկություններ հաղորդել պատահարի և իր վիճակի մասին: Սակայն, եթե տուժածը երեխա է, գիտակցության խանգարումների հետևանքով պատահարի մասին ոչինչ չի հիշում, կամ վնասվածքի հետևանքով չի կարող խոսել, ապա նա չի կարող տեղեկություններ տալ: Անհրաժեշտ տեղեկություններ կարող են տալ նաև ընտանիքի անդամները, ընկերները և պարզապես պատահարի ականատեսները: Եթե ներկա են տուժած երեխայի ծնողները կամ ուղեկցող չափահաս անձիք, խնդրեք նրանց օգնել ձեզ այդ հարցում: Հարցուփորձի ժամանակ պարզեք, թե ինչ է զգում տուժածը և ինչ գանգատներ ունի: Փորձեք պարզել նաև վիճակի վատթարացման նախադրյալները և ցուցաբերել համապատասխան առաջին օգնություն: Կան դեպքեր, երբ անհրաժեշտ է ստանալ լրացուցիչ տեղեկություններ.

Ալերգիա: Պարզեք՝ ունի՞ արդյոք տուժածն ալերգիա որևէ դեղամիջոցի, սննդի, միջատի խայթոցի կամ այլնի նկատմամբ: Հնարավոր է, որ հենց ալերգիկ ռեակցիան էլ լինի տվյալ իրավիճակի պատճառը: Պարզեք՝ ի՞նչ հիվանդություններով է տուժածը տառապում (սրտային հիվանդություններ, էպիլեպսիա, շաքարախտ և այլն): Այս հիվանդությունների հանկարծահաս բարդությունները կարող են տվյալ պատահարի պատճառը լինել: Որոշ դեպքերում տուժածի մոտ կարող է լինել հիվանդության կամ դեղամիջոցներ ընդունելու մասին հուշող թնոց կամ վզոց:

Դեղամիջոցներ: Եթե տուժածը տառապում է որևէ հիվանդությամբ, ապա պարզեք՝ օգտագործո՞ւմ է արդյոք նա որևէ դեղամիջոց: Եթե դեղորայք կամ տուժածին այլ անհրաժեշտ իր հանելու նպատակով բացում եք տուժածի պայուսակը, ապա անպայման նախօրոք զգուշացրեք և դա կատարեք վկաների ներկայությամբ:

Սնունդը: Պարզեք, թե տուժածը վերջին անգամ երբ է սնվել, ինչ սնունդ է, ընդունել և

ինչ հեղուկներ խմել: Անհրաժեշտ է պարզել՝ նրա ծարավի կամ թուլության պատճառը կապված է արդյոք սնունդ և հեղուկներ ընդունելու հետ, թե՛ ոչ: **Տուժածի մանրակրկիտ զննում:** Ուշադիր զննեք տուժածի մարմինը: Դուք կարող եք նկատել մաշկի գույնի փոփոխություն, կապտուկներ, արյան հետքեր, մարմնի մասերի անբնական դիրք կամ ձևափոխություն, անսովոր դուրս ցցված կամ փոս ընկած հատվածներ: Հարցրեք տուժածին, թե մարմնի որ մասերում է ցավ զգում: Աշխատեք չդիպչել այդ մասերին: Եթե շարժումը ցավ կամ տհաճություն չի պատճառում, խնդրեք տուժածին շարժել մարմնի մասերը: Ուշադրություն դարձրեք տուժածի դեմքի արտահայտությանը և ձայնին: Ջննելիս համեմատեք մարմնի աջ և ձախ մասերը: Ջննումը սկսեք գլխից: Մանրակրկիտ զննեք հատկապես մազածածկ շրջանը, քանի որ այդ մասերում դժվար է նկատել վնասվածքները: Պարանոցը զննելիս, եթե բացառում եք գլխի կամ ողնաշարի վնասվածքները, խնդրեք տուժածին գլուխը դանդաղ թեքել աջ և ձախ, շարժել ուսերը: Կրծքավանդակը և որովայնը ստուգելու համար առաջարկեք տուժածին խորը ներշնչել և արտաշնչել: Հարցրեք՝ կան արդյոք ցավեր կրծքավանդակի կամ որովայնի շրջանում, թե՛ ոչ: Ստուգեք յուրաքանչյուր վերջույթն առանձին: Խնդրեք տուժածին շարժել սկզբում ձեռքի մատները, ապա դաստակը; Այնուհետև առաջարկեք շարժել ձեռքն արմնկային և ուսային հոդերում: Նույն հերթականությամբ ստուգեք ստորին վերջույթները, նախ՝ ոտքի մատները, ոտնաթաթը և հետո խնդրեք ծալել ոտքը ծնկային և կոնքազդրային հոդերում: Եթե տուժածը պառկած է, ապա զգուշորեն սահեցրեք ձեռ ձեռքերը նրա մեջքի տակ և շոշափեք այն: Ցավը ստիպում է մեզ ուշադրություն դարձնել հիվանդությանը կամ վնասվածքին: Երբեմն ցավի պատճառն ակնհայտ է, օրինակ՝ երբ կտրում եք ձեռ մատը: Այլ դեպքերում ցավի պատճառն ավելի դժվար է բացահայտել: Օրինակ՝ ցավը որովայնի շրջանում կարող է թվալ մարսողության խանգարման հետևանք, բայց իրականում կարող է սրտամկանի ինֆարկտի նշան լինել: Որոշ դեպքերում ցավը վկայում է վիճակի լրջության մասին, իսկ այլ իրավիճակներում ցավն ինքնին հանդիսանում է առաջնային խնդիր: Ցավի զգացողության արտահայտումը որոշ չափով կախված է տուժածի անհատական առանձնահատկություններից: Եթե տուժածը գանգատվում է ցավից, խնդրեք բնութագրել այն: Ցավը կարող է լինել այրող, ճնշող, սուր, բութ և այլն: Երբեք մի՛ անտեսեք ցավը կամ ենթադրեք, որ նրա պատճառն այնքան էլ լուրջ չէ: Փորձեք կռահել ինչի հետևանք կարող է լինել ցավը: Հանգստացրեք և սփռեք տուժածին: Ասեք տուժածին, որ շուտով կժամանի շտապ օգնությունը, որ դուք նրան չեք լքի, կշարունակեք օգնություն ցուցաբերել, և նրա վիճակը կբարելավվի: Որոշ դեպքերում տուժածին կարող է հանգստացնել նաև հպումը: Մակայն առաջին հերթին փորձեք հանգստացնել նրան հորդորելով, քանի որ տուժածը ձեռ հպումը կարող է ընկալել որպես կոպիտ վերաբերմունք:

Ցավը որոշ չափով կարելի է թեթևացնել՝ օգնելով տուժածին ընդունել հարմար դիրք և մարմնի վնասված մասը անշարժ պահելով: Օգնեք տուժածին հնարավորինս անշարժ մնալ, քանի որ շարժումը հաճախ կարող է բարդացնել տուժածի վիճակը և ուժեղացնել ցավը: Խորհուրդ տվեք տուժածին թուլացնել մարմնի բոլոր մկանները: Երբ տուժածը կենտրոնացած է միայն ցավի վրա, ապա այն ավելի սուր է զգում: Ուստի, փորձեք նրան հնարավորինս շեղել ցավից: Շեղման արդյունավետ միջոց է տուժածի հետ խոսելը: Աշխատեք խոսել բնական և անբռնազբոս՝ ներգրավելով տուժածին խոսակցության մեջ: Եթե տուժածը երեխա է, զբաղեցրեք նրան՝ ցույց տալով որևէ հետաքրքիր տեսարան, պատմելով հեքիաթ և այլն: Մի՛ շարունակեք, եթե զգում եք, որ այն, ինչ անում եք, հաճելի չէ տուժածին և զայրույթ է պատճառում: Որպես կանոն, առաջին օգնություն ցուցաբերողը տուժածին չպետք է տա ոչ մի դեղամիջոց, սակայն նա կարող է օգնել տուժածին ընդունել բժշկի նշանակած դեղամիջոցները:

Գլուխ 2. ԱՌԱՋԻՆ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏԱՐԲԵՐ ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒՄ

Ներկայացնենք արտակարգ իրավիճակներին բնորոշ մի քանի վնասվածքների տեսակներ և առաջին օգնության միջոցառումները:

2.1. Միրտ-թոքային վերականգնում

Միրտ-թոքային վերակենդանացումն առաջին օգնության միջոցառում է, որին դիմում են, երբ ինչ-որ մեկը չի շնչում կամ նրա սիրտը կանգ է առել:

Միրտ-թոքային վերակենդանացման (ՄԹՎ) նպատակը կլինիկական մահվան մեջ գտնվող մարդու կենսական կարևոր օրգանների կորցրած կամ խանգարված ֆունկցիաները վերականգնելու միջոցով նրա կյանքը փրկելն է: Կլինիկական մահը սկսվում է արյան շրջանառության (սրտի) կանգից վայրկյաններ անց և դրսևորվում հետևյալ նշաններով՝

- գիտակցության բացակայություն
- շնչառության բացակայություն
- անոթազարկի (պուլսի) բացակայություն կենտրոնական (քնային) զարկերակի վրա
- բբերի առավելագույն լայնացում (սրտի կանգից 2 րոպե հետո)
- բբերի լուսային ռեակցիայի բացակայություն:

Միրտ-թոքային վերակենդանացումը ներառում է տուժողի կրծքավանդակի սեղմումները և արհեստական շնչառությունը, որոնց միջոցով փորձ է կատարվում նվազագույն մակարդակի վրա պահպանել նրա արյան շրջանառությունը և կենսական կարևոր օրգանների (առաջին հերթին՝ գլխուղեղի) թթվածնով մատակարարումը՝ փորձելով թույլ չտալ, որ կլինիկական մահը անդառնալիորեն փոխվի կենսաբանական մահվան:

Եթե ինչ-որ մեկը դժբախտ պատահարից, ճանապարհատրանսպորտային վթարից և ծանր վնասվածքից, վայր ընկնելուց, թունավոր կենդանիների խայթելուց, թունավորվելուց կամ այլ դրվագներից հետո չի կարողանում նորմալ շնչել (շնչահեղձ է լինում) կամ ընդհանրապես չի շնչում, ապա՝

համոզվեք, որ դուք վտանգի մեջ չեք և անհապաղ զանգահարեք 1-03 և կանչեք շտապբուժօգնություն

Եթե 1-03 զանգելը չի հաջողվում, զանգեք 911 և կանչեք փրկարարներին

Եթե 911 զանգելը ևս չի հաջողվում, զանգեք 1-02 և կանչեք ոստիկաններին:

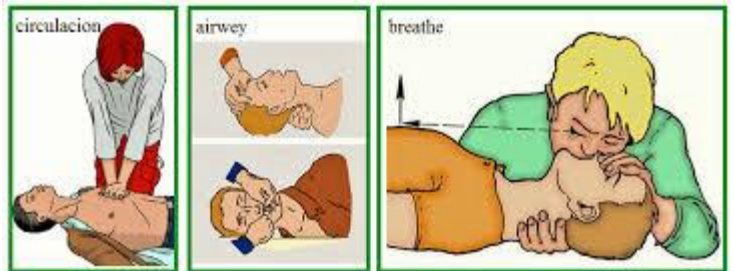
Սիրտ-թոքային վերակենդանացման միջոցառումները կազմված են հետևյալ հաջորդական քայլերից:

Վտանգ. ստուգեք, թե արդյոք դուք ինքներդ գտնվո՞ւմ եք վտանգավոր իրավիճակում կամ տեղանքում՝ բարձր լարման էլ.հոսանքի լարեր, թափվող քարեր, երթևեկող մեքենաներ, ծուխ, թունավոր կամ պայթյունավտանգ գազերի ու հեղուկների արտահոսք, թունավոր օձեր, հոսող կամ խորը ջրեր և այլն: Մի փորձեք ձեր կյանքը վտանգի ենթարկել և մինչև տուժածին մոտենալը համոզվեք, որ դեպքի վայրն անվտանգ է ձեզ համար, այնպես էլ՝ շրջապատի մարդկանց:

Պատասխան (արձագանք).ստուգեք, թե արդյոք տուժողը որևէ կերպ պատասխանո՞ւմ է կամ արձագանքո՞ւմ է ձեր ազդանշաններին: Դուք կարող եք ձայն տալ («դուք ինձ լսո՞ւմ եք»), հասարակ հրահանգներ հնչեցնել (բացել, փակել աչքերը և այլն), մեղմ թափահարել տուժողի ուսերը, նրա մոտ ցավային ռեակցիա առաջացնել և այլն: Եթե նա որևէ պատասխան չի տալիս, անցեք օգնության հաջորդ քայլերին:

Կանչեք օգնություն.անհապաղ զանգեք 1-03 (շտապբուժօգնություն) կամ 911 (փրկարար ծառայություն) կամ 1-02 (հերթապահ ոստիկանական ծառայություն) և արագ, բայց ճիշտ նկարագրեք ձեր գտնվելու հասցեն կամ վայրը:

Շնչուղիներ. ստուգեք, թե արդյոք տուժողի վերին շնչուղիները անցանելի՞ են (բերան, քիթ, ըմպան): Զգուշությամբ հեռացրեք նրա վերին շնչուղիներն ակնհայտորեն խցանող, բերանում կամ քթում առկա ամեն ինչը՝ փսխման զանգվածներ, արյուն, սննդամթերք, պոկված ատամներ, պրոթեզներ և այլն, որից հետո նուրբ կերպով գլուխը քիչ ետ թեքեք և բարձրացրեք ստորին ծնոտը (բացառությամբ նորածինների):

Շնչառություն. ստուգեք, թե արդյոք տուժողը նորմալ շնչո՞ւմ է, խանգարվա՞ծ է նրա շնչառությունը, թե՞ ընդհանրապես չի շնչում: Եթե տուժողը նորմալ շնչում է, ապա նրան զգուշությամբ բերեք «կողքի ապահովության դիրքի», որը թույլ է տալիս, որ անգիտակից մարդու շնչուղիները թքով կամ փսխման զանգվածներով չխցանվեն: Հակառակ պարագայում, եթե տուժողի շնչառությունը խիստ ընկճված է կամ բացակայում է (հետևեք նրա կրծքավանդակի շարժումներին), սկսեք բուն սիրտ-թոքային վերակենդանացման միջոցառումները:

Անոթազարկ (պուլս).շնչառությունը գնահատելու հետ միասին ստուգեք, թե արդյոք տուժողի պուլսը շոշափվո՞ւմ է, ինչը թույլ կտա մոտավորապես հասկանալ, թե արդյոք նրա սիրտը բաբախո՞ւմ է: Հիշեք նաև, որ պուլսի բացակայությունը միշտ

չէ, որ վկայում է սրտի կանգի մասին: Չափահաս տուժողի անոթագարկը ստուգեք նրա քնային զարկերակի վրա (պարանոցի վրա, կոկորդի աջ կամ ձախ կողմում):

Սիրտ-թոքային վերակենդանացում. ձեր մի ձեռքի ակի հիմը դրեք տուժողի կրծքավանդակի կենտրոնում, որից հետո ձեր մյուս ձեռքը դրեք է առաջին ձեռքի վրա, որի մատները ուղղված են և բարձրացված կրծքավանդակից, ձեր ձեռքերը պահեք արմնկային հողերում ուղիղ՝ տուժողի իրանին ուղղահայաց և կատարեք նրա կրծուկի խորը և արագ 30 սեղմում (մոտավորապես՝ 1 վայրկյանում 2 սեղմում): Ուշադրություն դարձրեք, որ սեղմումները լինեն կտրուկ և ռիթմիկ, վերից վար: 30 հատ սեղմում կատարելուց հետո մի պահ դադարեցրեք սրտի մերսումը, խորը ներշնչեք և, փակելով տուժողի քիթը, ձեր բերանով խորը արտաշնչեք-ներփչեք տուժողի բերանով այնպես, որ նրա կրծքավանդակը քիչ վեր բարձրանա: Շարունակեք 30 սեղմում-1 ներփչում ցիկլն այնքան ժամանակ, մինչև շտապբուժօգնության անձնակազմը ժամանի:

2.2. ՋՐԱՀԵՂՁՈՒՄ

Ջրահեղձումը վիճակ է, որն առաջանում է հեղուկներով շնչառական ուղիների փակվելու և դրա հետ կապված ախտաբանական փոփոխությունների զարգացման հետ: Ջրահեղձման համար ռիսկի գործոններ են ալկոհոլային հարբածության վիճակը, ջրում հայտնված մարդու մարմնի ջերմաստիճանի կտրուկ փոփոխությունը, օրինակ՝ արևի տակ երկար մնալուց հետո սառը ջրում սուզվելը և այլն: Տարբերում են ջրահեղձման երկու հիմնական ձև՝ իսկական և ասֆիքսիկ: Խեղդվողին ջրից դուրս հանելուց հետո առաջին օգնությունը և հետագա բարդությունների զարգացումը կախված են ջրահեղձման ձևից: Իսկական նամ «Թ ա ց» ջրահեղձումը դիտվում է տարվա տաք եղանակին կամ այն անձանց շրջանում, ովքեր, պահելով շնչառությունը, անցնում են ջրի տակ և շարունակում են ակտիվ շարժվել: Արդյունքում շատ շուտով զարգանում է ուղեղի հիպօքսիա՝ թթվածնային քաղց, արյան մեջ բարձրանում է ածխաթթու գազի պարունակությունը, որը աստիճանաբար առաջացնում է գիտակցության կորուստ:

Ասֆիռուսիս նամ «չոր» ջրահեղձումը պատահում է շատ սառը կամ քլորացված ջրերում խեղդվելիս: Ներշնչած այդպիսի ջուրը գրգռում է կոկորդի ձայնաճեղքի մկանները, որոնք կծկվում են և փակում շնչուղիները: Սա պաշտպանական ռեակցիա է, որը կանխում է ջրի նոր բաժինների մուտքը դեպի թոքեր: Թթվածնի պակասի

պայմաններում զարգանում է գիտակցության կորուստ, և մարդը արագ անցնում է ջրի տակ: Ասֆիքսիկ ջրահեղձման դեպքում տուժածների շրջանում դիտվում է մաշկի գունատ-գորշավուն երանգավորում: Այսպիսի ջրահեղձման ելքը ավելի բարենպաստ է, քանի որ թոքերը ազատ են ջրից, և վերակենդանացումը ավելի արդյունավետ է, հետագա բարդությունները՝ ավելի քիչ: Մառը ջրի մեջ հանկարծակի ընկնելը կարող է նաև առաջացնել սրտի ռեֆլեկտոր կանգ, որը սովորաբար լինում է բարձրությունից անսպասելիորեն ջուրն ընկնելիս: Առաջին օգնություն իսկական ջրահեղձման ժամանակ Խեղդվողին ջրից դուրս բերելուց անմիջապես հետո պետք է շրջել նրան երեսնիվայր՝ հնարավորություն տալով, որ ջուրը և փսխման զանգվածները դուրս թափվեն բերանից, բայց չպետք է փորձել հեռացնել ողջ ջուրը, քանի որ շնչուղիներին անցած ջրի 50-60%-ը շատ արագ ներծծվում է անութային հունի մեջ: Թոքերից ջուրը հեռացնելու նպատակով տուժածին պետք է հենել օգնողի՝ ծունկը ծալած աջ ոտքի ազդրին՝ աշխատելով, որ նրա գլուխը լինի կոնքից ցած,

- տուժածի մեջքին հարվածելով՝ փորձել դուրս մղել ջուրը (մոտ 1 լիտր),
- փսխելու կամ հագ առաջանալու դեպքում պետք է աշխատել ամբողջությամբ մաքրել ստամոքսը և շնչուղիները:

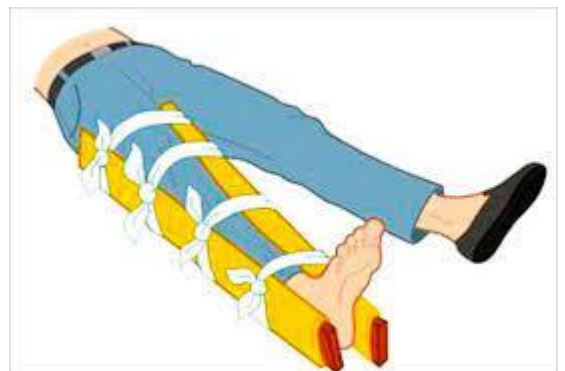
Գիտակցությունը կորցրած տուժածների շրջանում փսխման և հագի բացակայության դեպքում 15 վայրկյանից ավելի չպետք է հատկացնել շնչուղիներից ջուրը դուրս բերելուն, ա յլ անմիջապես՝

- շրջել տուժածին մեջքի վրա,
- սկսել կատարել սիրտ-թոքային վերակենդանացում,
- կանչել շտապօգնություն:

Առաջին օգնություն ասֆիքսիկ ջրահեղձման ժամանակ Տուժածին ջրից դուրս բերելուց հետո շնչառության կանգի դեպքում անմիջապես ձեռնարկել սիրտ-թոքային վերակենդանացում:

2.3. ԿՈՏՐՎԱԾՔՆԵՐ

Ոսկրամկանային համակարգի վնասվածքներն են կոտրվածքը, կապանների, ջլերի և մկանների ձգումն ու պատռվածքը, հողախախտը, որոնք առաջանում են այդ հյուսվածքների Ֆիզիոլոգիական հնարավորությունները գերազանցող ուժի ազդեցության հետևանքով: Հողախախտ է կոչվում հողի կազմի մեջ մտնող ոսկրերի կայուն տեղաշարժը միմյանց նկատմամբ: Ոսկրամկանային վնասվածքների համար

բնորոշ են ցավը, այտուցը, մաշկի գույնի փոփոխությունը, ձևափոխությունը, վնասված մասի գործունեության խանգարումը: Ցավը և ուժեղ արյունահոսությունը կարող են առաջացնել շոկ : Վնասված վերջույթի ձևի փոփոխությունը և շարժումների անկարողությունը ոսկրամկանային լուրջ վնասվածքի կարևոր նշաններից են և հաճախ վկայում են կոտրվածքի կամ հոդախախտի մասին: Կոտրվածք է կոչվում ոսկրի ամբողջականության և անընդհատության խախտումը: Այն հայտնաբերելու համար վնասված մասը պետք է համեմատել հակառակ կողմի չվնասված մասի հետ: Ոսկրի կոտրվածքի դեպքում կարող է առկա լինել նաև՝

- վերքից դուրս գցված ոսկրեր,
- վնասված վերջույթում զգայունության կորուստ,
- շոշափելիս ոսկրի բեկորների միմյանց հպվելու խրրթխոթոց,
- կոտրված ծայրերը իրար քսվելու ձայն,
- վերջույթի կարճացում (ավելի հաճախ ազդրի կոտրվածքի դեպքում): Կոտրվածքները լինում են՝

- բաց, երբ ուղեկցվում են մաշկի ամբողջականության խախտումով, •

- փակ, երբ մաշկի ամբողջականությունը չի խախտվում:

Բաց կոտրվածքները ավելի վտանգավոր են, քանի որ նման դեպքում մեծ է վարակի տարածման հավանականությունը: Լուրջ վնասվածքը գննելու համար հագուստը կտրում են, ոչ թե հանում: Ոսկրամկանային բոլոր վնասվածքների դեպքում անհրաժեշտ է.

- Դադարեցնել արտաքին արյունահոսությունը, կոտրվածքի դեպքում ճնշում գործադրել համապատասխան սեղմման կետում:
- Օգնել տուժածին այնպիսի դիրք ընդունելու, որը կնվազեցնի ցավը:
- Անշարժացնել վնասված մասը վիրակապի, իսկ կոտրվածքի դեպքում՝ բեկակալի միջոցով, և բացառել այդ հատվածի ցանկացած շարժումը:
- Վնասված մասի վրա 24 ժամվա ընթացքում յուրաքանչյուր ժամը մեկ՝ 15 րոպեով դնել սառը թրջոցներ կամ սառցե պարկ:
- Անշարժացումից հետո բարձրացնել վնասված մասը:
- Զանգել շտապօգնություն: Անշարժացման նպատակներն են՝

- ցավի նվազեցումը, • փափուկ հյուսվածքների լրացուցիչ վնասման կանխումը,
- թրոմբոտիկ բարդությունների հավանականության նվազեցումը,
- վնասվածքի հնարավոր տարածման նվազեցումը,
- փակ կոտրվածքի վերածումը բաց կոտրվածքի:

Մարմնի վնասված մասի շարժումները կանխելու նպատակով օգտագործվում են բեկակալներ կամ վիրակապ: Բեկակալը հարմարանք է, որն օգնում է անշարժացնելու վնասված մասի շարժումները: Բեկակալները կարող են լինել կոշտ՝ փայտե, տախտակներ, մետաղական հարմարանքներ, ոլորված ամսագրեր, և փափուկ՝ ոլորված ծածկոցներ, ցանկացած փափուկ նյութեր, որոնց միջոցով կարելի է վնասված վերջույթը փաթաթել, պահել հարմար դիրքում՝ հենման և անշարժացման համար: Անշարժացումը կարող է լինել նաև անատոմիական, երբ օգտագործվում են տուժածի մարմնի չվնասված մասերը (օր՝, երբ մի ոտքը անշարժացնում են՝ կապելով այն մյուս՝ չվնասված ոտքին, ձեռքը՝ կրծքավանդակին):

- Անշարժացնելիս տուժածին չպատճառել լրացուցիչ ցավ կամ անհանգստություն:

- Վնասված մասը անշարժացնել առանց նրա դիրքը փոխելու, սակայն եթե վերջույթը անբնական անկյան տակ ծոված է, կամ տուժածը ընկած է շատ անհարմար դիրքով, և այդ դիրքում անշարժացնելը հնարավոր չէ, ապա թույլ է տրվում վերջույթը բերել նորմալ դիրքի՝ անպայման բռնելով տակից՝ կոտրվածքից վերև և ներքև գտնվող հատվածներից, որպեսզի կոտրված մասը մնա անշարժ, և նոր դրանից հետո անշարժացնել:

- Բեկակալը պետք է ընդգրկի վնասվածքից վերև և ներքև ընկած մասերը և հողերը:

- Բաց կոտրվածքը պետք է ծածկել ստերիլ անձեռոցիկով: • Անշարժացումից առաջ և հետո պետք է ստուգել արյան շրջանառությունը համապատասխան շրջանում:

Բեկակալները ճիշտ օգտագործելու համար պետք է I հիշել, որ՝

- կոշտ բեկակալների դեպքում դրանց և մաշկի միջև պետք է տեղադրել որևէ փափուկ նյութ (լրացուցիչ վնասումը կանխելու նպատակով) հատկապես ոսկրային ելունների շրջանում (ծունկ, կոճեր),

- բեկակալը պետք է ամրացնել որևէ հարմար միջոցի օգնությամբ (վիրակապ, գոտի, փողկապ)' կապերը դնելով վնասված մասից դուրս,

- եթե բեկակալը ամրացնելուց հետո վնասված վերջույթում հայտնաբերվում է արյան շրջանառության խանգարում, պետք է թուլացնել դրված կապերը,

- բարձրացնել անշարժացրած մասը:

Անշարժացրած ձեռքի շարժումները սահմանափակելու համար օգտագործել եռանկյունաձև վիրակապ: Ափը և մատները հարմար դիրքում պահելու համար ափի մեջ տեղադրել վիրակապի փաթեթ կամ որևէ գործվածք և ամրացնել այն վիրակապով: Մատների կոտրվածքի դեպքում որպես բեկակալ օգտագործել նեղ քանոն կամ որևէ փայտիկ:

Տուժածին չպետք է տեղաշարժել, քանի որ հատակը ինքնրստինքյան հենարան է: Պահպանել նրա մարմնի նորմալ ջերմաստիճանը՝ ծածկելով որևէ տաք ծածկոցով: Եթե հնարավոր չէ զանգել շտապօգնություն, պետք է անշարժացնել ոտքը և տուժածին տեղափոխել հիվանդանոց: Ոսկրի երկայնքով դնել կոշտ բեկակալներ՝ ոտնաթաթից մինչև անոթային փոսը՝ արտաքին մակերեսով, և ոտնաթաթից մինչև աճուկային մասը՝ ներքին մակերեսով, անշարժացնելով երեք հոդ՝ կոնքազդրային, ծնկային և սրունք-թաթային: Կարելի է անշարժացնել նաև՝ ոտքը ոտքին: Պահել ծունկը տուժածի համար հարմար դիրքում: Եթե այն ծավված է, հենելու համար ծնկի տակ դնել լիափուկ գործվածք: Հիվանդանոց տեղափոխելու համար անշարժացնել: Եթե ծունկը ծավված է, բեկակալը անկյունով տեղադրել ծնկի դրսի կողմից՝ մի փոքր դուրս թողնելով դրա ծայրերը ազդրոսկրից վեր և սրունքից վար, ամրացնել վիրակապով: Եթե ոտքը ուղղված է, անշարժացնել այն հետին մակերեսով՝ ազդրից մինչև սրունք-թաթային հոդը: Անհրաժեշտ է արտաքին և ներքին կողմերից ծնկից մինչև սրունք-թաթային հոդ անշարժացնել սրունքը ընդհանուր սկզբունքներով և տուժածին տեղափոխել հիվանդանոց:

2.4. ԱՐՅՈՒՆԱՀՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արյունահոսությունը արյան արտահոսքն է արյունատար անոթներից: Այն կարող է լինել՝

- արտաքին, երբ տեսանելի է, և արյունը հոսում է մարմնից դուրս,

- ներքին, երբ արյունը հոսում է մարմնի ներքին տարածություններ:

Ըստ ծագման՝ արյունահոսությունը լինում է վնասվածքային (տրավմատիկ), եթե առաջանում է անոթի վնասվածքի հետևանքով, և ոչ տրավմատիկ, եթե առաջանում է որևէ հիվանդության պատճառով անոթի պատի քայքայման կամ դրա թափանցելիության բարձրացման արդյունքում: Ըստ վնասված արյունատար անոթների տեսակի՝ արյունահոսությունը լինում է.

- Ջարկերակային, ուժգին է և վտանգավոր կյանքի համար, քանի որ արյունը դուրս է գալիս բարձր ճնշման տակ, և այն դժվար է դադարեցնել: Այս դեպքում արյունն ունի ալ կարմիր գույն:

- Երակային, երակային ճնշումը ավելի ցածր է, արյունը հոսում է միալար հոսքով, շատրվանի պես չի ցայտում: Երակային արյունն ունի մուգ կարմիր գույն, քանի որ հարուստ չէ թթվածնով:

- Մազանոթային, ամենատարածվածն է և հեշտ է դադարում:

Բոլոր տեսակի արյունահոսությունների վտանգն այն է, որ դրա արդյունքում նվազում է շրջանառող արյան ծավալը, և հյուսվածքների հագեցումը թթվածնով խանգարվում է: Դա հատկապես վտանգավոր է երեխաների և ծերերի համար, քանի որ նրանց օրգանիզմը դժվար է հարմարվում նման փոփոխություններին:

Արտաքին արյունահոսությունը սովորաբար կարելի է դադարեցնել՝ կատարելով հետևյալ գործողությունները.

- . Վերքի վրա ձեռքի ափով անմիջական սեղմում կատարել (ուղղակի ճնշում) կամ տեղադրել ճնշող վիրակապ: Դրա համար անհրաժեշտ է՝

- վերքը ծածկել ստերիլ անձեռոցիկով,
- կատարել վիրակապի մի քանի փաթույթ,
- վերքի վրա տեղադրել ծավալած գործվածքի կտոր կամ վիրակապի գլանակ,

- ճնշում գործադրելով՝ վերքը վիրակապել և հանգուցել:

- . Սրտի մակարդակից բարձր բարձրացնել վնասված մասը:

- . Սեղմման կետերում ճնշում գործադրել:

Սեղմման կետերը մարմնի վրա որոշակի տեղեր են, որոնց վրա ճնշելով կարելի է խոշոր զարկերակը սեղմել ոսկրին և արյան շրջանառությունը նվազեցնել կամ դադարեցնել համապատասխան մասում: Եթե արյունը ներծծվելով դուրս է գալիս վիրակապի միջով, պետք է քանդել վիրակապը, հանել արյունոտ գործվածքի կտորը կամ գլանակը՝ առանց անձեռոցիկը հանելու, և նոր ճնշող վիրակապ դնել:

Շարունակել հսկել տուժածի վիճակը՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով շոկի առաջին նշաններին:

Առաջին օգնությունը ցույց տալուց հետո պետք է զանգել շտապօգնություն կամ տուժածին տեղափոխել հիվանդանոց: Պետք է նկատի ունենալ, որ նույնիսկ Ֆիզիկապես ուժեղ մարդը 10-15 րոպեից ավելի չի կարող սեղմել վնասված անոթը, քանի որ ձեռքերը հոգնում են, և ճնշումը թուլանում է: Այդ դեպքում արյունահոսությունը դադարեցնելու նպատակով կարելի է կիրառել վերջույթները ծալելու մեթոդը: Այն կատարվում է՝ վերքից վերև գտնվող հոդը ծալելով և վերջույթը այդ դիրքում ֆիքսելով (ծալած հոդում դրվում է ճնշող գործվածք): Արյունահոսությունը դադարեցնելու ծայրահեղ միջոց է կենտ ոսկրերի վրա՝ բազկի վերին շրջանում՝ վերքից վերև, և ազդրի ցանկացած հատվածում լարանի օգտագործումը: Լարանը՝ ռետինե կամ գործվածքից, դրվում է 1,5-2 ժամով, իսկ ցուրտ եղանակին՝ 0,5 -1 ժամով: Յուրաքանչյուր 30 - 60 րոպե կապված լինելուց հետո հարկավոր է մի քանի րոպեով լարանը թուլացնել՝ միաժամանակ սեղմած պահելով վերքից վերև գտնվող անոթը: Լարանը դնելու սկզբունքները.

- Լարանը կապել՝ տուժածի հագուստի կամ որևէ ա յլ գործվածքի վրա (ոչ թե անմիջապես մաշկի վրա):

- Պտտել այն վնասված վերջույթի շուրջը և ծայրերը կապել սովորական հանգույցով:

- Հանգույցի վրա դնել որևէ փայտիկ և վրան կապել կրկնակի հանգույց:

- Պտտելով փայտիկը՝ սեղմել վերջույթը, մինչև արյունահոսությունը դադարի:

- Փայտիկի ծայրերը ամրացնել վիրակապով:

- Թղթի վրա գրել լարանը դնելու ժամը, ամսաթիվը, տուժածի անունը և ազգանունը:

Ներքին արյունահոսությունը լինում է մարմնի փակ խոռոչներում, գլխավորապես առաջանում է ներքին օրգանների վնասվածքներից: Արյունը, կուտակվելով խոռոչներում, կարող է նաև արտահոսել մարմնի բնական անցքերից: Ներքին արյունահոսությունը հաճախ շոկի պատճառ է դառնում, քանի որ դրա նշանները դրսևորվում են վնասվածքից որոշ ժամանակ անց, և դժվար են հայտնաբերվում և վերացվում: Ներքին արյունահոսության նշանները՝

- տազնապ, անհանգստություն,

- հաճախացած, թույլ անոթազարկ,

- հաճախացած շնչառություն,

- գլխապտույտ, թուլություն, զարկերակային ճնշման անկում,
- մաշկի գունատություն կամ կապտավուն երանգ,
- վնասվածքի տեղում հնարավոր է ցավ, հյուսվածքի պնդացում, մաշկի գույնի փոփոխություն, • տեսողության խանգարում,
- սրտխառնոց, ծարավի զգացում,
- արյան արտահոսք մարմնի բնական անցքերից:

Առաջին օգնություն

- Ջանգել շտապօգնություն:
- Օգնել տուժածին հարմար դիրք ընդունելու, հանգստացնել նրան:
- Սահմանափակել նրա շարժումները:
- Վնասվածքի ենթադրվող տեղում կարելի է տեղագրել սառցապարկ (սառույցը պետք է դրվի բամբակյա գործվածքի մեջ):
- Խմելու կամ ուտելու ոչինչ չտալ, այլ միայն թրջել տուժածի շրթունքները (ջուր խմելը հակացուցված է՝ հնարավոր փսխումից խուսափելու համար):
- Ցավազրկողներ չի կարելի տալ:
- Պահպանել տուժածի մարմնի ջերմաստիճանը:
- Փոխել նրա դիրքը՝ պառկեցնելով մեջքի վրա ոտքերը կիսածալած:

2.5. ՎԵՐՔԵՐ

Վերքերը փափուկ հյուսվածքների վնասվածքներ են, որոնք ուղեկցվում են մաշկի և լորձաթաղանթի, երբեմն նաև խորը հյուսվածքների ամբողջականության խախտումով: Վերքերը վտանգավոր են վարակի ներթափանցման, արյունահոսության և ցավի պատճառով: Վերջինս կարող է առաջացնել ցավային շոկ: Ըստ վնասող առարկայի և վնասվածքի բնույթի՝ վերքերը կարող են լինել՝

- քրեծվածք, որը մաշկի և լորձաթաղանթի մակերեսային վնասվածքն է,
- ջնջիված, որը կարող է առաջանալ բուրբ առարկայի ազդեցությունից կամ բարձրությունից վայր ընկնելուց,

- կտրած, ունեն ուղիղ չվնասված եզրեր, սովորաբար առատ արյունահոսում են,
- ծակած. առաջանում են սուր, ծակող առարկայի ազդեցությունից, դրանց արտաքին չափերը սովորաբար փոքր են, բայց դրանք բավականին խորն են, մեծ է վարակի տարածման և ներքին օրգանների վնասման վտանգը,
- պատռված. եզրերն անհարթ են, կան փափուկ հյուսվածքների բազմաթիվ վնասվածքներ, լավանալուց հետո կարող է կոպիտ սպի մնալ,
- հրագենային կարող են լինել միջանցիկ կամ կույր, մեծ է արյունահոսության վտանգը:

Ըստ վտանգավորության աստիճանի՝ վերքերը կարող են լինել՝

- քիչ վտանգավոր՝ 2.5 սմ-ից փոքր չափերի, հեշտ դադարեցվող արյունահոսությամբ, մակերեսային,
- վտանգավոր՝ ավելի լայնատարած, խորը, ուժգին արյունահոսությամբ: Վերքերի մշակումը՝
- Վերքը լվանալ օճառով և մաքուր ջրով:
- Վերքը մշակել հականեխիչ լուծույթով:
- Սպիրտային հիմքով նյութերը չքսել անմիջապես վերքի վրա, ա յլ դրանցով մշակել վերքի շրջակա մաշկը:
- Վերքը ծածկել կպչուն սպեղանիով կամ ստերիլ անձեռոցիկով՝ ընդգրկելով դրա շրջակա մաշկը մոտ 2 սմ տրամագծով:

- Եթե անձեռոցիկը սայթաքել է վերքից, այն Փոխարինել նորով:

Վտանգավոր վերքերի մշակում :

- Մի՛ փորձեք ինքնուրույն մշակել վերքը:
- Վերքի վրա տեղադրել ստերիլ անձեռոցիկ:
- Վիրակապել և դադարեցնել արյունահոսությունը:
- Ջանգել շտապօգնություն:
- Անհրաժեշտության դեպքում ձեռնարկել հակաշոկային քայլեր:

Եզրակացություն

Արտակարգ իրավիճակներում ժամանակին ձեռնարկվող հմուտ գործողություններով հնարավոր է կյանք փրկել: Սակայն երբեմն մարդիկ, նկատելով պատահարը, խուսափում են որևէ գործողության դիմել: Կան հանգամանքներ, որոնք խանգարում են մարդկանց ցուցաբերել առաջին օգնություն կամ որոնց պատճառով մարդիկ վարանում են, տատանվում և գործողություններ չեն ձեռնարկում: Այդ հանգամանքները մենք անվանում ենք խանգարող հանգամանքներ: Խանգարող հանգամանքները կարող են լինել տարբեր, և մարդը կարող է չդիմել գործողությունների՝ ինչ-որ անձնական պատճառներից ելնելով:

Հաճախ, հայտնվելով դեպքի վայրում, մարդիկ չգիտեն ինչ անել: Մասնակցելով առաջին օգնության դասընթացներին՝ դուք կստանաք գիտելիքներ, որոնք կօգնեն ձեզ արտակարգ իրավիճակներում ճիշտ կողմնորոշվել, որոշում ընդունել և գործել: Այնուամենայնիվ, եթե դուք ականատես եք որևէ պատահարի, և նման իրավիճակներում գործելու գիտելիքների բացակայությունը խոչընդոտում է ձեզ, ապա կատարեք հետևյալ քայլերը՝

- Ահազանգեք շտապ օգնություն, ոստիկանություն, համապատասխան վթարային ծառայություններ և նկարագրեք պատահարը:
- Կատարեք դեպքի վայրում օգնություն ցուցաբերող մասնագետների հրահանգները:

Յուրաքանչյուր մարդ դժբախտ պատահարի դեպքում գործում է յուրովի: Ոմանք վախենում են սխալ քայլ անել և է՛լ ավելի վատթարացնել տաժաճի վիճակը: Առաջին օգնության դասընթացներում քննարկվում են իրականությանը մոտ պատահարներ, որոնք օգնում են մասնակիցներին ձեռք բերել վստահություն և հաղթահարել սխալ գործելու վախը: Այնուամենայնիվ, եթե իրական պատահարի ժամանակ երկմտում եք, թե ինչպես գործել, ավելի լավ է ահազանգեք շտապ օգնության ծառայություն: Պատկերացրեք, թե ինչ հետևանքներ կլինեն, եթե դժբախտ պատահարի դեպքում ոչինչ չձեռնարկվի: Հիշե՛ք, որ ոչինչ չանելը շատ ավելի վատ է:

Երբեմն անձանոթ մարդկանց ներկայությունը կարող է շփոթմունք առաջացնել, խանգարել առաջին օգնություն ցուցաբերելուն: Սակայն շատ հավանական է, որ սովյալ պահին դուք միակ մարդն եք, ով ի վիճակի է ճիշտ օգնություն ցուցաբերել: Ներկայանալը, առաջին օգնության ձեր գիտելիքների և փորձառության մասին նշելը, ձեր հետագա գործողությունները բացատրելը, ինչպես նաև ներկա գտնվողներին հանձնարարություններ տալը վստահություն է առաջացնում

ներկաների մոտ, և դուք ինքներդ դա զգալով՝ գործում եք ավելի վստահ: Առաջին
օգնության ցուցաբերման ընթացքում ներկաները կարող են՝

- իմանալ մոտակա հեռախոսի տեղը և սահագանգել,
- դիմավորել և դեպքի վայր ուղեկցել շտապ օգնության անձնակազմին,
- դեպքի վայրն ազատել ավելորդ երթևեկությունից,
- օժանդակել ձեզ օգնություն ցուցաբերելիս,
- անհրաժեշտ իրեր բերել, օրինակ՝ ծածկոցներ, վիրակապական նյութեր և այլն,
- տեղեկություններ տալ պատահարի և տուժածի մասին:

Եթե նույնիսկ ինչ-որ մեկը արդեն օգնություն է ցուցաբերում տուժածին, ապա
միևնույն է, մոտեցեք և, ներկայանալով, առաջարկեք ձեր օգնությունը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ի.Է.Դանիելյան, Մ.Զ. Նարիմանյան «Առաջին բուժօգնություն», Երևան, 2009 թ. էջ 4-34
2. Առաջին օգնության ձեռնարկ, ՀՀ Առողջապահության նախարարի 06.05.2018թ. №1103- Լ հրաման
3. <https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%>
4. <https://hy.wikipedia.org/wiki/արյունահոսություններ>

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՑԹԻ ԵՎ
ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
«ՎԱՆԱԶՈՐԻ Հ.ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ» ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ՊԱՐՏԱԴԻՐ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ

ԵՆԹԱԿԱ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ
ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱ՝ Կամավորական շարժում
ԿԱՏԱՐՈՂ՝ Բարսյան Հովհաննես
ՂԵԿԱՎԱՐ՝ Սարգսյան Անդրանիկ

Վանաձոր 2023

Բովանդակություն

Ներածություն

1. Հայաստանն Առաջին համաշխարհային պատերազմում
2. Հայկական կամավորական շարժում 1914-1918թթ
3. Կամավորական ջոկատների կազմավորումը
4. Կամավորական ջոկատների մարտերը
5. Կամավորական ջոկատների հետագա ճակատագիրը

Եզրակացություն

Գրականություն

Ներածություն

Հետազոտության արդիականությունը

Հայկական կամավորական շարժում 1914-1918, հայրենասիրական շարժում՝ առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Կովկասյան ռազմաճակատում գործող ռուսական բանակը համալրելու և Արևմտյան Հայաստանը թուրքական լծից ազատագրելու նպատակով: Հայ հասարակա-քաղաքական շրջանները դեռևս պատերազմից առաջ, ելնելով ցարական կառավարության 1914-ի հուլիսի 23-ի՝ ռուսական բանակը կամավորներով համալրելու մասին որոշումից, և հույս ունենալով, որ ռուս, բանակում հայկական զինված ջոկատների ստեղծմամբ կնպաստեն արևմտյան Հայաստանի ազատագրմանը, բանակցություններ սկսեցին Կովկասի փոխարքա Ի. Ի. Վորոնցով-Դաշկովի հետ: Ցարական կառավարությունը, հետամուտ լինելով իր շահերին Մերձավոր Արևելքում և Արևմտյան Հայաստանում և վստահ Ռուսաստանի հանդեպ հայ ժողովրդի համակրանքին:

Հետազոտության նպատակը Ուսումնասիրել և ներկայացնել Առաջին համաշխարհային պատերազմին հայ ժողովրդի մասնակցությունը 1914-1918թթ Կովկասյան ռազմաճակատի հայկական կամավորական խմբերի և ազգային գումարտակների կազմավորման և մարտական գործունեության պատմությունը:

Հետազոտության խնդիրները

1. Օգտագործելով արխիվափն հյուրերը ներկայացնել հայկական կամավորական խմբերի և ազգային գումարտակների կազմավորման գործընթացը, նրանց կառուցվածքը և թվակազմը
2. Բացահայտել ռուսական զորքերի կազմում հայ կամավորական խմբերի մասնակցությունը մարտական գործողություններին, ցույց տալ նրանց դերը Արևմտյան Հայաստանի ազատագրման գործում:

«Հայր իր կյանքը պահպանելու մեկ միջոց մը
միայն ունի այն ալ զենք,
ու զինավարժությունն է:
Ես չեմ, որ կիրավիրեմ ձեզ,
արտասահմանյան հայ երիտասարդներ,
այլ դժբախտ հայրենիքի հողն ու քարը իրենց
արյունով ներկած մեր նահատակներն են,
որ կոչ կանեն ձեզի զենքի,
զինավարժության ու վրեժխնդրության»:
ԶՈՐԱՎԱՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ

Հայաստանն Առաջին համաշխարհային պատերազմում մասնակցություն է ունեցել Կովկասյան ճակատում: 1914-1918 թվականների Առաջին համաշխարհային պատերազմը տեղի է ունեցել պետությունների երկու ռազմական դաշինքների միջև, մի կողմից Կենտրոնական ուժերի (Գերմանիա, Ավստրո-Հունգարիա, Թուրքիա, 1915 թվականից՝ Բուլղարիա), մյուս կողմից՝ Անտանտի (Մեծ Բրիտանիա, Ռուսաստան, Ֆրանսիա, 1917 թվականից՝ ԱՄՆ, ընդամենը 34 պետություն): Իր բնույթով պատերազմը զավթողական էր. նրա բոլոր գլխավոր մասնակիցները հետապնդում էին տարածամուկական նպատակներ: 1914 թվականի հուլիսի 18-ին (օգոստոսի 1) սկսված համաշխարհային պատերազմի հետ հայ ժողովուրդը որոշակի հույսեր էր կապում, ռուսական զենքի օգնությամբ ազատագրել Արևմտյան Հայաստանը և վերականգնել իր պետականությունը: Արևելահայ հասարակական-քաղաքական շրջաններն ու ազգային կուսակցությունները պատերազմը հայտարարեցին արդարացի և իրենց անվերապահ աջակցությունը հայտնեցին Անտանտի քաղաքականությանը: Դրան շատ բանով նպաստեց Ռուսաստանի պաշտոնական շրջանների կողմից պատերազմի մեջ մտնելու գլխավոր նպատակը արևելքի քրիստոնյաների «ազատագրումը» ազդարարելը: Ռուսաստանի կողմից Արևմտյան Հայաստանի գրավումը ոչ միայն չէր հակասում հայ ազգ-ազատագրական շարժման ղեկավարների ձգտումներին, այլև կարևոր տեղ էր զբաղեցնում նրանց քաղաքական ծրագրերում:

Սկսված համաշխարհային պատերազմն ու Թուրքիայի պատերազմի մեջ մտնելը խիստ բարդացրին արևմտահայերի վիճակը: Թուրքիայի կառավարող շրջանները ձգտում էին իրենց կողմը գրավել հայերին և բանակցությունների մեջ մտնելով նրանց քաղաքական ղեկավարների հետ, առաջարկում էին կամավորական ջոկատներ ստեղծել թուրքական բանակի շարքերում և արևելահայերին ապստամբության դրդել Ռուսաստանի դեմ: Հայերը մերժեցին այդ առաջարկները: Պատերազմը սկսվելուն պես Արևելյան Հայաստանի քաղաքական շրջանները եռանդուն կերպով ձեռնամուխ եղան Հայկական կամավորական շարժման կազմակերպմանը Անդրկովկասում: Բացի այդ, պաշտոնական տվյալներով, Ռուսաստանի յուրաքանչյուր 100 հայից 13-ը զորակոչվել էր բանակ: Ռուսաստանի 2 միլիոնանոց հայությունը պատերազմի տարիներին ռուսական բանակին տվեց ավելի քան 200 հազար զինվոր: Ռուսական իշխանությունները հավանություն տվեցին և ըստ ամենայնի օժանդակեցին հայկական կամավորական զորամասերի ստեղծմանը ռուսական բանակի կազմում: Կովկասյան ճակատում ռազմական գործողությունները հիմնականում տեղի էին ունենում Արևմտյան Հայաստանի տարածքում: Պատերազմը սկսվեց թուրքական զորքերի հարձակմամբ, որոնց ճնշման տակ ռուսական Կովկասյան բանակը նահանջեց՝ հակառակորդին թողնելով Ալաշկերտի դաշտը: 1914 թվականի դեկտեմբերին թուրքական 3-րդ բանակը էնվեր փաշայի հրամանատարությամբ ձեռնարկեց Սարիղամիշի օպերացիան՝ Կարսի հետագա գրավման նպատակով: Սակայն թուրքական զորքերի հարձակումը կասեցվեց: Ռուսական բանակը, հակահարձակման անցնելով, ջախջախիչ պարտության մատնեց հակառակորդին: Թուրքերը կորցրին մոտ 70 հազար մարդ և ստիպված նահանջեցին ելման դիրքերը: 1915 թվականի ապրիլին ռուսական զորքերը նոր հաղթանակ տարան Դիլմանի ճակատամարտում (հատկապես որոշիչ դեր խաղաց Անդրանիկի հայ կամավորների ջոկատը), որի շնորհիվ կանխվեց թուրքական հարձակումը դեպի Թավրիզ ռուսական բանակի թիկունքը: Կովկասյան ճակատում ռազմական գործողությունների առաջին իսկ շրջանում թուրքական իշխանությունները սկսեցին հայ բնակչության բռնի տեղահանումը Արևմտյան Հայաստանի ճակատամերձ շրջաններից: Թուրքիայում ծավալվեց կատաղի հակահայկական քարոզչություն: Հակառակ իրողությանը, հերյուրանքներ էին

տարածվում արևմտահայերի «դավաճանության», թուրքական բանակից նրանց «զանգվածային դասալքության», հայերի կողմից թուրքական բանակի թիկունքում պատրաստվող «ապստամբության» և այլնի մասին: Մինչդեռ պատերազմի սկզբում թուրքական բանակ էր զորակոչվել մոտ 60 հազար հայ, որոնք շուտով զինաթափվեցին և ուղարկվեցին թիկունք՝ ծանր աշխատանքների, ապա գլխովին ոչնչացվեցին: Այդպիսով Թուրքիայի հայ բնակչությունը զրկվեց իր մարտունակ մասից: Օգտվելով պատերազմի ընձեռած հնարավորությունից՝ երիտթուրքական կառավարությունը, սկսած 1915 թվականի ապրիլից, ճակատամերձ գոտուց «վստահություն» չներշնչող հայ բնակչության տեղահանության պատրվակով, ձեռնամուխ եղավ հայերի բարբարոսական բնաջնջմանը, այդ կանխամտածված ցեղասպանությանը զոհ գնաց 1, 5 միլիոն Մարդ: Մի շարք վայրերում Օսմանյան կայսրության հայ բնակչությունը դիմեց ինքնապաշտպանության և դիմադրեց թուրք ջարդարարներին (Վանի հերոսամարտ 1915 թվական, Մուշի գոյամարտ 1915 թվական, Սասունի ինքնապաշտպանություն 1915 թվական, Ուրֆայի հերոսամարտ 1915 թվական, Շապի նԳարահիսարի հերոսամարտ 1915 թվական, Ֆրնտրճագի ինքնապաշտպանություն 1915 թվական):

1915 թվականի գարնանը ռուսական զորքերը հարձակողական հաջող օպերացիա կազմակերպեցին Վան և Ուրմիա լճերի շրջանում, ազատագրեցին Վան քաղաքը (որտեղ ռուսական զորքերը մնացին 80 օր): Վանի գրավմամբ անխուսափելի ջարդերից փրկվեցին հազարավոր վասպուրականցիներ, որոնք այնուհետև նահանջող ռուսական զորքերի հետ գաղթեցին Արևելյան Հայաստան և Անդրկովկաս: 1915 թվականի հուլիս-օգոստոսին Ալաշկերտի օպերացիայի ընթացքում ռուսական զորքերը պարտության մատնեցին հակառակորդին, խափանեցին Կարսի ուղղությամբ Կովկասյան ճակատը ճեղքելու թուրքական հրամանատարության ծրագիրը՝ դրանով թեթևացնելով անգլիական զորքերի գործողությունները Միջագետքում: 1915 թվականի դեկտեմբերից 1916 թվականի փետրվարը ռուսական բանակը գեներալ Յուդենիչի հրամանատարությամբ հաջողությամբ իրականացրեց Էրզրումի հարձակողական օպերացիան, որի հետևանքով ռուսական զորքերը փետրվարի 3 (16)-ին գրավեցին

Էրզրումը: Թուրքական զորքերի հետապնդումը շարունակվեց մինչև փետրվարի կեսը. ռազմաճակատի գիծը կայունացավ Էրզրումից արևմտյան 70-100կմ երկարությամբ: Միաժամանակ ռուսական բանակի այլ զորամասեր հարձակման անցան Սև ծովի ափերով և գրավեցին Ռիզե ու Տրապիզոն նավահանգիստները:

1916 թվականի ամռանն արդեն Արևմտյան Հայաստանի մեծ մասը գրավված էր ռուսական զորքերի կողմից: Կովկասյան ճակատում ռուսական բանակի հաջողությունները խթանեցին անգլո-ֆրանսական բանակցությունները Օսմանյան կայսրության ասիական տարածքները, այդ թվում՝ Արևմտյան Հայաստանը բաժանելու շուրջ և հանգեցրին 1916 թվականի Սայրս-Պիկոյի համաձայնագրի կնքմանը: 1916 թվականի հունիսին ռուսական զորքերի գրաված Արևմտյան Հայաստանում ստեղծվեց Թուրքահայաստանի գեներալ-նահանգապետությունը: Ռուսական կառավարությունը մշակում էր Արևմտյան Հայաստանի հայաթափ եղած հողերը ռուսներով վերաբնակեցնելու ծրագրեր: Ձեռնամուխ լինելով գրավված տարածքի տնտեսական յուրացմանը՝ ձգտում էր Թուրքիայի հայկական նահանգները վերածել Ռուսաստանի սովորական ծայրագավառների: Այդպիսով, ի դերն ելան Արևմտյան Հայաստանում գեթ ինքնավարության ձևով հայկական պետականությունը վերականգնելու հայ հասարակական–քաղաքական շրջանների հույսերը:

1917 թվականի մայիսից ռուս-թուրքական ռազմաճակատում փաստացի զինադադարի վիճակ էր ստեղծված: Պաշտոնապես զինադադարը ստորագրվեց 1917 թվականի դեկտեմբերի 18-ին Երզնկայում: Ռուսաստանում Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո ռուսական զորքերը սկսեցին լքել Արևմտյան Հայաստանը: Օգտվելով դրանից՝ թուրքական հրամանատարությունը, խախտելով զինադադարը, հարձակման անցավ ամբողջ ճակատով: Հետ մղելով ռազմաճակատը պահող փոքրաթիվ հայկական ազգային զորամասերը՝ թուրքերը վերագրավեցին Արևմտյան Հայաստանը, 1918 թվականի մայիսին՝ Ալեքսանդրապոլը, հասան Ղարաքիլիսա (այժմ Վանաձոր), ապա Երևանի մերձակա շրջանները: Վտանգված հայրենիքը փրկելու համար ոտքի ելած հայ ժողովուրդը կասեցրեց թուրքական զորքերի առաջխաղացումը (Սարդարապատի ճակատամարտ 1918 թվական, Ղարաքիլիսայի ճակատամարտ 1918 թվական, Բաշ–Ապարանի ճակատամարտ 1918 թվական), կանխեց հայ ժողովրդի ֆիզիկական

գոյությանը սպառնացող վտանգը և պայմաններ ստեղծեց հայ պետականության վերականգնման համար (Հայաստանի Հանրապետություն 1918-1920): 1918 թվականի հունիսի 4-ին Բաթումի պայմանագրով Կարսից ու Արդահանից բացի, Թուրքիային էին անցնում Սուրմալուի, Շարուրի, Նախիջևանի գավառները. Էջմիածնի և Ալեքսանդրապոլի գավառների մեծ մասը: 1918 թվականի հունիս-հոկտեմբեր ամիսներին Հայաստանի Հանրապետությունը ըստ էության գտնվում էր Թուրքիայի վերահսկողության տակ: Եվ միայն Առաջին համաշխարհային պատերազմում Թուրքիայի պարտությունից ու 1918 թվականի Մուդրոսի զինադադարից հետո թուրքական զորքերը թողեցին Հայաստանի Հանրապետության տարածքը, Կարսի մարզը, վերականգնվեց 1914 թվականի ռուս-թուրքական սահմանը: Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը չեղյալ հայտարարեց Բաթումի պայմանագիրը:

Հետպատերազմյան կարգավորման ժամանակ հայկական հարցը Անտանտի երկրների օգնությամբ լուծելու Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և արևմտահայերի քաղաքական շրջանների փորձերը ապարդյուն անցան:

ԿԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ 1914-1918ԹԹ.

1914թ. հուլիսի 23-ին ցարական կառավարությունն օրենք է հրապարակում ռուսական բանակը կամավորներով համալրելու մասին:

Հայ կամավորներին հոգեպես միաբանելու համար ռազմաճակատ մեկնեցին Հովհաննես Թումանյանը, Ալեքսանդր Շիրվանզադեն, Երևանի քաղաքագլուխ Սմբատ Խաչատրյանը և այլք: Սեպտեմբերին սկսվեց հայ կամավորական ջոկատների կազմումը: Սկզբում կազմվեց 4 ջոկատ, հետագայում ևս չորսը: Ջոկատների հրամանատարներ դարձան հայ ազատագրական պայքարի առավել աչքի ընկած ֆիդայիները:

- 1-ին ջոկատ – (հրամանատար՝ Անդրանիկ Թորոսի Օզանյան) ուղղությունը՝ Խոյ-Դիլման-Վան:
- 2-րդ ջոկատ – (հրամանատար՝ Դրաստամատ Մարտիրոսի Կանայան), Բգդիր-Բայազետ-Բերկրի-Վան:
- 3-րդ ջոկատ – (հրամանատար՝ Համագասպ Վաղարշակի Սրվաձսյան) Կաղզվան-Ալաշկերտ-Մանազկերտ-Բաղեշ:
- 4-րդ ջոկատ – (հրամանատար՝ Քեռի՝ Արշակ Խանասորի Գավաֆյան) Սարիղամիշ-Էրզրում:
- 5-րդ ջոկատ – «Արարատյան գորախումբ» (Քանաքեռ-Բերկրի-Վան):
- 6-րդ ջոկատ – (հրամանատար՝ Գրիգոր Աֆշարյան, 1915թ. Էրզրումի մոտ նրա զոհվելուց հետո հրամանատար դարձավ Հայկ Բժշկյանը՝ Գայր) Սարիղամիշ-Էրզրում:
- 7-րդ ջոկատ – (հրամանատար՝ Իշխան՝ Հովսեփ Արղության):
- 8-րդ ջոկատ – չի կռվել:

Կամավորական ջոկատների կազմավորումը

1914 թ. հուլիսի 28-ին երկու ռազմաքաղաքական դաշինքների՝ Անտանտի (Մեծ Բրիտանիա, Ռուսաստան, Ֆրանսիա, 1917 թվից՝ ԱՄՆ) և Եռյակ (հետագայում՝ Քառյակ) դաշինքի (Գերմանիա, Ավտրո-Հունգարիա, Օսմանյան կայսրություն, 1915 թ.՝ Բուլղարիա) միջև սկսվեց մարդկության պատմության ամենաարյունահեղ պատերազմներից մեկը՝ Առաջին աշխարհամարտը: Հայ ժողովրդի երկու հատվածը՝ արևելահայությունն ու արևմտահայությունը, հայտնվեց ռուսական և օսմանյան կայսրությունների միջև ընթացող թե՛ ռազմական գործողությունների թատերաբեմում, մասնավորապես՝ Կովկասյան ռազմաճակատում: Պատերազմի մեջ ներքաշված երկրներում սկսվեց զինապարտ քաղաքացիների զորակոչ: Ավելի քան 250.000 օսմանահպատակ հայ զորակոչվեց օսմանյան բանակ, նույնքան էլ ռուսահպատակ հայ՝ ռուսական կայսրության բանակ: Անտանտի մյուս երկրների՝ Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի և ԱՄՆ-ի բանակներ զորակոչված հայ մարտիկների թիվը՝ 50.000

Առաջին աշխարհամարտի հենց սկզբում ցարական կառավարությունը զորակոչին համընթաց թույլատրեց կազմակերպել ազգային կամավորական ջոկատներ: Հայկական կամավորական խմբերի կազմակերպման հարցը քննարկվեց 1914 թ. սեպտեմբերի 21-23-ը Թիֆլիսում տեղի ունեցած ՀՅԴ Կովկասի շրջանային ժողովում: Կամավորական ջոկատներ կազմակերպելու և նրանց զենքով ու սննդամթերքով ապահովելու համար ստեղծվեց ռազմական խորհուրդ, որն իր ներկայացուցիչներ ուներ ռուսական կայսրության բազմաթիվ հայաբնակ վայրերում: Բացի այդ շարժմանը նյութական մեծ աջակցություն ցուցաբերեցին Փարիզի, Լոնդոնի, Նյու-Յորքի և այլ քաղաքների հայկական կոմիտեները: Կամավորական շարժմանը զորավիզ են եղել Գևորգ Ե Սուրենյանց կաթողիկոսը, հայտնի դաշնակցականներ Հակոբ Զավրիևը (Զավեյան), Ալեքսանդր Խատիսյանը, Արմեն Գարոն (Գարեգին Փաստրմաճյան), Համո Օհանջանյանը և այլն: Կամավորագրվելու ցանկություն արտահայտեցին ոչ միայն ռուսաստանաբնակ հայերը. կամավորական շարժումը և Թուրքիայի դեմ պատերազմին մասնակցելու մղումը լայն թափ ստացան նաև Եգիպտոսում, Կիպրոսում, Ֆրանսիայում, ԱՄՆ-ում, Բուլղարիայում և այլուր:

Կամավորական ջոկատների մարտերը

Կամավորական առաջին ջոկատները ռազմաճակատ մեկնեցին 1914-ի նոյեմբերին:

1-ին ջոկատը կռվում էր Խոյ-Դիլման-Վան,

2-րդը Իգդիր-Բայազետ-Բերկրի-Վան,

3-րդը Կաղզվան-Ալաշկերտ-Մանազկերտ-Բաղեշ,

4-րդը՝ Սարիղամիշ-Էրզրում ուղղություններով:

Կամավորական Առաջին ջոկատը, որն ամենախոշորն էր՝ բաղկացած 1200 հոգուց, Անդրանիկի գլխավորությամբ 1915 թ. ապրիլի 2-ին Սալմաստ գավառի կենտրոն Դիլման քաղաքի մատույցներում ջախջախիչ պարտության մատնեց Խալիլ բեյի (վերջինս Էնվերի հորեղբայրն էր, 1918 թ. Բաքվի հայության կոտորածի կազմակերպիչներից) հրամանատարությամբ՝ թվական մի քանի անգամ գերակշռություն ունեցող թուրքական 3-րդ դիվիզիային: Այս ճակատամարտը բեկում

մտցրեց թուրքական զորքերի առաջխաղացման մեջ, քանի որ Դիլմանի ճակատամարտում թուրքերի կրած պարտությամբ ձախողվեցին Անդրկովկաս ներխուժելու և Իրանն ու Աֆղանստանը Անտանտի դեմ հանելու գերմանաթուրքական ռազմաքաղաքական պլանները: Բացի այդ, կասեցվեց Վանի վրա գրոհող Ջնդեթ-բեյի զորամասին օգնություն հասցնելը: 1915 թ. մայիսի 17-ին Վարդանի Արարատյան գունդը՝ կազմված 2-րդ, 3-րդ և 4-րդ կամավորական ջոկատներից, մտավ Վան: Հայ կամավորականները համառ մարտեր մղելով առաջացան դեպի Մուշ և Բիթլիս: Մարտերի թեժ պահին՝ 1915 թ. հուլիսին, Կովկասյան բանակի շտաբից նահանջի հրաման ստացվեց: Հայ կամավորականները կազմակերպեցին այդ տարածքների մազապուրծ 200.000 հայերի էվակուացիան՝ նրանց ուղեկցելով մինչև ռուս-թուրքական սահմանը: Մակայն շուտով ռուսական Կովկասյան բանակը նորից անցավ հարձակման, որին մասնակցեցին հայ կամավորական ջոկատները:

Հայ կամավորները կոչում էին քաջությամբ: Մարտական սխրանքներով հատկապես աչքի ընկավ կամավորական 1-ին ջոկատը: 1915-ի ապրիլին այն հաղթական մարտեր մղեց Սալմաստ գավառի կենտրոն Դիլման քաղաքի մատույցներում՝ Վանի ուղղությամբ, և ռուս, զորքերի հետ գլխովին ջախջախեց Խալիլ բեյի 12 հոգանոց բանակը: Այդ հաղթանակով կանխվեց թուրքերի ներխուժումը Անդրկովկաս: Անդրանիկի ջոկատը, հետապնդելով Խալիլ բեյին, անցավ թուրք-պարսկական սահմանը, նոր հարված հասցրեց թուրքերին Խանասորի լեռնանցքում և մտավ Բաշկալէ: Դրանով իսկ խափանվեց Վանի վրա գրոհող Ջնդեթ բեյի զորամասին օգնության հասնելու թուրքական ծրագիրը: 1915-ի մայիսի 17-ին Արարատյան գունդը, Վարդանի հրամանատարությամբ, գեներալ Նիկոլանի զորախմբի կազմում, առաջինը մտավ Վան: Վանի ազատագրումից հետո հայկական կամավորական չորս ջոկատները գեներալ Տրուխինի զորաբանակի կազմում համառ մարտեր մղեցին Վանա լճի հարավային մասում և, հաղթահարելով հակառակորդի դիմադրությունը, շարժվեցին Մուշի և Բաղեշի ուղղությամբ: 1915-ի հուլիսի 9-ին թուրքական 3-րդ բանակի աջ թևում ստեղծված հարվածային զորախումբը (մոտ 11 դիվիզիա) հարձակման անցավ ռուսական զորքերի Կովկասի 4-րդ կորպուսի դեմ Կոփ-Մանազկերտ-Ալաշկերտ-Կաղզվան ուղղությամբ, ձեռքեց ռուսների

պաշտպանությունը, առաջ շարժվեց ստեղծելով Վանի շրջապատման լուրջ վտանգ հյուսիս-արևմուտքից: Ռուս զորքերը նահանջեցին: Սկսվեց Վասպուրականի հայերի գաղթը Անդրկովկաս: Այդ օրհասական պահին օգնության հասան կամավորները, որոնք Վասպուրականի նահանգի 200 գաղթականներին հասցրին ռուս-թուրքական սահմանը: 1915-1916-ին կամավոր, ջոկատները շոշափելի ծառայություն մատուցեցին ռուսական զորքերի Կովկասյան բանակին Արևմտյան Հայաստանի մեծ մասը ազատագրելիս:

Անդրանիկի ջոկատը ռուսական 4-րդ կորպուսի կազմում 1916 թ. հունվարի սկզբներին Վանից շարժվելով Մուշի, Բիթլիսի ուղղությամբ, համառ, արյունահեղ մարտեր մղեց թշնամու գերազանցող ուժերի դեմ և մասնակցեց բազմաթիվ հայկական գյուղերի, քաղաքների ազատագրմանը: Անգամ սաստիկ սառնամանիքը չխանգարեց ազատագրել Բիթլիսը, ինչը ռուսական հրամկազմը անհնարին էր համարում: 1915-1916 թթ. հայ կամավորականների անմիջական մասնակցությամբ ռուսական Կովկասյան բանակն ազատագրեց հայաթափված Արևմտյան Հայաստանի մեծ մասը՝ Վան, Բիթլիս, Բաբերդ, Երզնկա, Էրզրում:

Սակայն, Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո բոլշևիկյան Ռուսաստանը դուրս եկավ պատերազմից և իր զորքերը դուրս բերեց Կովկասյան ռազմաճակատից, իսկ թուրք զորքերը, անցնելով հարձակման, վերագրավեցին Արևմտյան Հայաստանը: Հայ կամավորական խմբերը բացառիկ խիզախություն և ռազմական հմտություն դրսևորեցին պատերազմի առաջին շրջանում: Կատարելով առաջապահ, հետախուզական և պահակազորային ծառայություններ՝ հայ կամավորականներն ակտիվ մասնակցություն ունեցան Սարիղամիշի, Էրզրումի, Դիլմանի, Ռևանդուզի և այլ ճակատամարտերին, Բերկրի-Կալայի, Վանի, Խնուսի, Բիթլիս և Էրզրումի ազատագրմանը: Նրանք մեծ դեր կատարեցին նաև արևմտահայ գաղթականության կյանքը փրկելու և ազատագրված տարածքներում վերաշինության գործում: Հայ կամավորներից շատերը մարտի դաշտում ցուցաբերած արիության համար պարգևատրվեցին մարտական շքանշաններով և մեդալներով: Օրինակ միայն 2-րդ կամավորական խմբի անձնակազմից (հրամանատար Դրո) 1914-1916 թթ. Գեորգիյան խաչով պարգևատրվել են 76 կամավորական, որից երկուսն առաջին

աստիճանի: Ռազմի դաշտում զոհվեց ավելի քան 700 կամավորական:

Կամավորական ջոկատների հետագա ճակատագիրը

Ռուսական բանակի հրամանատարությունը, բարձր գնահատելով հայ կամավորների օժանդակությունն ու նվիրվածությունը, միաժամանակ անվստահությամբ էր վերաբերվում նրանց: Ցարական իշխանությունների ծրագրերի մեջ չէր մտնում արևմտյան Հայաստանը ինքնուրույն տեսնելու հեռանկարը: Այդ պատճառով էլ նրանք դեմ էին հայկական կամավորական ջոկատների միավորմանը: Ավելին՝ 1915-ի դեկտեմբերին գլխավոր հրամանատարությունը ցրեց կամավոր, ջոկատները և դրանց հիման վրա ռուս, գորամասերի կազմում ստեղծեց հայկական հրաձգային գումարտակներ: Այս քաղաքականությունը խիստ դժգոհություն առաջ բերեց հայ կամավորների շարքերում: Այդուհանդերձ, նորաստեղծ հայկական գումարտակները, որոնք հավատում էին ռուսական զենքի հաղթանակին, գործուն մասնակցություն ունեցան 1916-1917-ին Արևմտյան Հայաստանում և Իրանում մղված մարտերին: Հայկական կամավոր, ջոկատները հերոսաբար էին մարտնչում նաև Անտանտի երկրների բանակներում: Հայ կամավորներից կազմված Հայկական լեգեոնը (կամ Արևելյան լեգեոնը) մասնակցեց Մերձավոր Արևելքում Թուրքիայի դեմ մղված ռազմական գործողություններին և իր առաջին մարտական մկրտությունը ստացավ Արարայի ճակատամարտում (1918)՝ նպաստելով թուրք, զորքերի վերջնական ջախջախմանը: Ապա մասնակցեց Միրիայի և Լիբանանի համար մղված մարտերին և Կիլիկիայում մղված ռազմական գործողություններին:

1917-ի Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո ռուսական բանակի հրամանատարությունը, ելնելով ռազմաճակատը պահելու անհրաժեշտությունից, լրացուցիչ միջոցներ ձեռնարկեց հայկական գումարտակները համալրելու և սպառազինելու ուղղությամբ: Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո Ռուսաստանը դուրս եկավ պատերազմից և իր զորքերը դուրս բերեց Կովկասի ռազմաճակատից: Նախկին կամավորական ջոկատներից և ռուսական բանակում ծառայող հայ զինվորականներից (մասամբ նաև ռուսներից) ստեղծված հայկական կանոնավոր գորաջոկատները մի որոշ ժամանակ անհավասար մարտերում

դիմադրեցին թուրքերին: Խախտելով 1917-ի դեկտ. 5-ին կնքված Երզնկայի զինադադարը՝ թուրք, զորքերը հարձակման անցան և վերագրավեցին Արևմտյան Հայաստանը:

1918-ի աշնանը առաջին համաշխարհային պատերազմն ավարտվեց Անտանտի հաղթանակով, Թուրքիայի պարտությամբ: Հայ բոլշևիկները դեմ էին հայկական կամավորական շարժմանը՝ այն դիտելով որպես հայ բուրժուազիայի և նրա կուսակցությունների արկածախնդրության արգասիք, նրանց կողմից թուրք, լծից արևմտահայերի ազատագրման՝ ժողովրդի մեջ լայն արձագանք գտած գաղափարի չարաշահում: Հայկական կամավորական շարժման այսպիսի գնահատականը բխում էր բոլշևիկյան այն թեզից, որ հայ և մյուս ժողովուրդների ազատագրման միակ ուղին սոցիալական հեղափոխությունն է, իսկ Հայկական կամավորական շարժման օբյեկտիվորեն նպաստում էր ռուսական բանակի հաղթանակին, հետևապես և ցարիզմի ամրապնդմանը:

Մինչդեռ իրականում հայկական կամավորական ջոկատների և հետագայում ստեղծված հայկական կանոնավոր զորամասերի հիմնական նպատակը հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյության պահպանումն ու Արևմտյան Հայաստանի ազատագրումն էր

Եզրակացություն

Փաստաթղթերը և նյութերը ապացուցում են, որ հայերի կամավորական շարժումը և Կովկասյան ճակատում թուրքական բանակի դեմ կամավորականների մասնակցությունը պատմական անհրաժեշտություն էր, ոչ թե սխալ: 1915-1916թթերի տրոսկիստերի ոճրագործությունը՝ Թուրքիայում հայերի ցեղասպանությունը ոչ թե հետևանք էր հայերի՝ ռուսական բանակի կազմում հանդես գալու, այլ օսմանիզմի և պանթուրքիզմի վաղօրոք մշակված ծրագրի իրականացումը: Փաստերը ցույց են տալիս, որ շատ բնակավայրերում կամավորական խմբերը փրկեցին հայերին գլխովին բնաջնջումից և ապահովեցին նրանց գաղթը դեպի Արևելյան Հայաստան:

Մարտերում ցուցաբերած խիզախության և քաջության համար հայ կամավորներից շատերը պարգևատրվեցին շքանշաններով ու մեդալներով, այդ թվում նաև Գեորգիևյան խաչով: Այսպես, օրինակ՝ միայն 2-րդ կամավորական

ջոկատի անձնակազմից (հրամանատար՝ Դրո) 1914թ. հոկտեմբերի 23-ից մինչև 1916թ. հունիսի 1-ն ընկած ժամանակահատվածում Գեորգիևյան խաչով պարգևատրվեց 76 կամավորական (որից երկուսն առաջին աստիճանի), 138 մարդ պարգևատրվեց մեդալներով: Մարտական գործողություններին ակտիվորեն մասնակցելու համար Գեորգիևյան խաչի 2-րդ և 4-րդ աստիճանի շքանշաններով պարգևատրվեցին նաև «Արարատյան գորաջոկատի» կազմի մեջ մտնող (2-րդ, 3-րդ, 4-րդ ջոկատներ) տասնյակ կամավորներ: 1914-1916 թթ. Վանի, Բիթլիսի, Մուշի համար մղված մարտերում ցուցաբերած քաջության և հերոսության համար Գեորգիևյան խաչի 1-ին և 2-րդ աստիճանի շքանշաններով պարգևատրվածների թվում էր հայկական 2-րդ կամավորական ջոկատի հրամանատարի տեղակալ պորուչիկ Գարեգին Նժդեհը: Ռազմի դաշտում զոհվեցին ավելի քան 700 կամավորականներ:

Գրականություն

- Հայ ժողովրդի պատմություն, հատոր 6, Երևան, 1981
- Սարգսյան Ե. Ղ., Թուրքիան և նրա նվաճողական քաղաքականությունը Անդրկովկասում 1914-1918 թթ., Երևան, 1964
- Կիրակոսյան Ջ. Ս., Առաջին համաշխարհային պատերազմը և արևմտահայությունը 1914-1916 թթ., Երևան, 1965
- Արզումանյան Մ. Վ., Հայաստան 1914-1917, Ե., 1969
- Աղայան Ծ. Պ., Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի պատմությունից, Ե., 1976
- Ա. Հ. Հարությունյան, Կովկասյան ճակատ, 1914-1918 թթ. ., Երևան, 1971 թ.:

- Սահակյան Ռ., Արևմտյան Հայաստանի ռազմաքաղաքական և վարչատնտեսական իրավիճակը /1914 թ. հուլիս-1917 թ. փետրվար/, Երևան, 2015

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ և ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՎԱՆԱԶՈՐԻ ՀՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
Հերթական ատեստավորման ենթակա ուսուցիչների վերապատրաստման
դասընթացներ

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱ՝	Առարկայի տեղն ու դերը հանրակրթական համակարգում
ԿԱՏԱՐՈՂ՝	Բարոյան Գևորգ
ՄԱՍՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ՝	Նախնական զինվորական պատրաստություն
ՂԵԿԱՎԱՐ՝	Ա. Սարգսյան

Վանաձոր 2023թ.

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

«Ռազմագիտություն» առարկան ընդգրկում է մի շարք ինքնուրույն, իրարից անկախ բաժիններ՝ ռազմահայրենասիրական և օրենսդրական հարցեր, հազորային կանոնադրություններ, մարտավարության հիմունքներ, կրակային ու շարային պատրաստություն, ռազմական տեղագրություն, քաղաքացիական պաշտպանություն և արտակարգ իրավիճակների հիմնահարցերի, առաջին բուժօգնություն հիմունքներ:

Այդ բաժինների միասնական, համալիր ուսուցումը կարող է ապահովել ապագա զինվորի լիարժեք նախապատրաստումը: Մակայն պետք է նկատի ունենալ, որ յուրաքանչյուր բաժին ունի առարկայի դասավանդման իր

առանձնահատկությունները, պարապմունքների բազմազանությունը՝ տեսական ու գործնական, անհատական ու խմբայի, դասարանական ու դաշտային:

Որոշ պարապմունքներ անցկացվում են տղաների ու աղջիկների հետ առանձին առանձին: Պարապմունքների ձևի ընտրությունը կախված է նաև առարկայի ուսումնական բազայից, դպրոցի տեղակայման վայրից՝ քաղաքում թե գյուղական շրջանում, շեֆ գորամասի տեղակայման հեռավորությունից, օրվա և տարվա եղանակից:

Այսպիսով, զինդեկը պետք է պատրաստ լինի, ելնելով իրավիճակից, օրվա եղանակից, ուսումնական բազայի հեռավորությունից, ընտրել պարապմունքների անցկացման ամենաարդյունավետ ձևը:

ՆԶՊ առարկայի տեղն ու դերը հանրակրթական համակարգում

Ժամանակակից հոգեբանական, մանկավարժական և ռազմական գրականության մեջ «նախնական զինվորական պատրաստություն» հասկացությունը համարվում է ոչ միայն որպես ուսումնական առարկայի անվանում, այլև որպես ուսումնական սյուբեկտի և օբյեկտի փոխազդեցության գործընթաց՝ տարրական հիմքերը փոխանցելու համար: Մատաղ սերնդի ռազմական գիտելիքները, շարժիչ հմտությունների ձևավորումը, ֆիզիկական որակները, ռազմահայրենասիրական զգացմունքները և բարոյահոգեբանական պատրաստվածությունը Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերում ուսումնական գործընթացին:

Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում «Նախնական զինվորական պատրաստություն» (այսուհետ՝ ՆՁՊ) առարկայի ծրագրի նպատակն է՝ զինվորական պատրաստության հիմունքներից նվազագույն գիտելիքների տիրապետող, արդիական գիտելիքների և գործնական կարողությունների ու հմտությունների միջոցով արտակարգ իրավիճակներում կենսապահովում իրականացնող, հասարակական բարձր գիտակցություն, բարոյահոգեբանական որակներ և վարքային դրսևորումներ ունեցող, հայրենիքի պաշտպանությանը պատրաստ անձի ձևավորումը:

Հիմնական (միջին) դպրոցում ՆՁՊ առարկայի ուսուցման նպատակն է՝

1) զինվորական պատրաստության հիմունքների վերաբերյալ տեսական գիտելիքների հաղորդումը

2) շարժողական ընդունակությունների (արագաշարժության, ուժի, դիմացկունության, ճկունության, հավասարակշռության և շարժումների կոորդինացիայի) սկզբնական դետալների զարգացումը

3) մտածական (վերլուծություն, համադրում, անալոգիական մտածողություն, մտքի ճկնություն, քննադատողականություն, ուշադրության կենտրոնացում և այլն), ֆիզիոլոգիական (ուղեղիկի, ներքին ականջի, շնչառության կանոնավորում), հոգեբանական (կամք, նպատակասլացություն, գիտակցված կարգապահություն, ինքնուրույնություն, ինքնավստահություն, հոգեբանական կայունություն, ինքնակատարելագործում) որակների ձևավորումը

4) հասարակական գիտակցության, բարոյական արժեհամակարգի (պատասխանատվություն, հաստատակամություն, ընկերասիրություն, փոխօգնություն, հանդուրժողականություն և այլն) և վարքային նորմերին համապատասխան վարքագծի ձևավորումը

5) առողջ ապրելակերպի վերաբերյալ գիտակցության ձևավորումը

Միջնակարգ (ավագ) դպրոցում ՆՁՊ առարկայի ուսուցման նպատակն է՝

1) զինվորական պատրաստության հիմունքների վերաբերյալ գիտելիքների խորացումն ու համակարգումը

2) մարտական և այլ արտակարգ իրավիճակների ժամանակ համապատասխան վարքագիծ դրսևորվելու համար անհրաժեշտ կարողությունների և հմտությունների ձեռքբերումն ու զարգացումը, գիտելիքների յուրացումը

3) հայրենիքի պաշտպանության համար պատրաստակամության ձևավորումը

4) սովորողների մասնագիտական կողմնորոշումը՝ ռազմական մասնագիտությունների ուղղվածությամբ (ռազմական, ռազմատեխնիկական, ռազմաարդյունաբերական, տեղեկատվական անվտանգության, ռազմական բժշկության, արտակարգ իրավիճակներ)

5) կրթությունը ռազմական ուղղությամբ շարունակելու համար անհրաժեշտ հիմքերի ապահովումը

6) ստեղծագործական ունակությունների, սեփական գործունեության հետևանքները կանխատեսելու և գնահատելու կարողությունների և հմտությունների զարգացումը:

Ռազմական գործը և զինվորական պատրաստությունը մարդկության պատմության ձևավորման հետ միասին սկսել է գոյություն ունենալ, իսկ ՆՁՊ-ն որպես առարկա մեր իրականություն ու կյանք է մտել 20-րդ դարի սկզբներին:

ՆՁՊ առարկան հնարավորություն է տալիս ձևավորելու մտածող, ֆիզիկապես առողջ, հնարամիտ, քաջ և հայրենիքի պաշտպանությանը պատրաստ քաղաքացի:

ՆՁՊ առարկան նպաստում է՝

1) սովորողների վերլուծական, քննադատական, ստեղծագործական և այլընտրանքային մտածողության ձևերի զարգացմանը,

2) կանխատեսելու ունակության, իրավիճակների ընթացքի վրա ազդելու ունակության, մի քանի հնարավոր քայլերի գնահատման և դրանցից արդյունավետը ընտրելու կարողությունների ձևավորմանն ու զարգացմանը,

3) երևակայության և ստեղծագործականության միջոցով սովորելու կարողության խթանմանն ու կրթության արժևորմանը:

Հանրակրթական հիմնական ծրագրեր իրականացնող ուսումնական հաստատություններում ՆՁՊ առարկայի ուսումնական ծրագիրը կառուցվում է հաջորդականության և շարունակականության սկզբունքին համապատասխան:

Հանրակրթական 2-րդ աստիճանի՝ հիմնական ծրագրերի ուսումնասիրման արդյունքում ստացած գիտելիքները ընդլայնվում և խորացվում են հանրակրթական 3-րդ աստիճանի՝ միջնակարգ ծրագրերի ուսումնասիրության ընթացքում:

Հաջորդականության և շարունակականության սկզբունքին համապատասխան ՆՁՊ առարկայի ծրագրի կառուցումը հնարավորություն է ընձեռում արդյունավետ

ապահովելու ներառարկայական և միջառարկայական կապերը՝ նպաստելով զինվորական պատրաստության, առաջին օգնության և անվտանգ կենսագործունեության հիմունքների վերաբերյալ համակարգային պատկերացումների ձևավորմանը:

«Նախնական զինվորական պատրաստություն» (ՆՁՊ) առարկայի առարկայական չափորոշիչների մշակման համար հիմք են հանդիսացել «Հանրակրթության մասին», «Պաշտպանության մասին», «Զինվորական ծառայության և զինծառայողի կարգավիճակի մասին», «Քաղաքացիական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքները և «Հանրակրթության պետական չափորոշիչը»:

ՆՁՊ առարկայի դասընթացում կատարված որակական փոփոխությունները պայմանավորված են ինչպես ռազմագիտության ոլորտում վերջին տասնամյակում տեղի ունեցած փոփոխություններով և իրավիճակային զարգացումներով, այնպես էլ ուսումնական գործընթացի առավել արդյունավետ կազմակերպման ձևով՝ օգտագործելով ուսուցման պարուրաձև և վեկտորային մոտեցումները, շարժվելով անհատական պատրաստվածությունից խմբային (ջոկային) պատրաստվածության: Այստեղ առաջնային է ուսուցումը գործնական հիմքերի վրա դնելը, մարտական իրադրությունում և արտակարգ այլ իրավիճակներում անհրաժեշտ հմտությունների և կարողությունների վերաբերյալ գիտելիքների ձեռքբերումը, ձևավորված հենքային որակները աստիճանաբար գործնական վարժանքներում կիրառելը: Կարևորվում է նաև միջառարկայական կապերի զարգացումը և ուսուցողական նյութերի պարզեցումը, ավելի արդյունավետ մեթոդական մոտեցումների, տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների կիրառումը:

Առաջադրվող ուսումնական նյութը երկու հիմնական ուղղվածություն ունի՝ մասնագիտական հիմունքների ուսուցում և դաստիարակություն: Այն մեծապես համապատասխանում է մանկավարժական գիտության հիմնարար սկզբունքներին՝

- 1) օբյեկտիվություն
- 2) ուսուցման համակարգվածություն և հաջորդականություն
- 3) դիտողականություն և մատչելիություն
- 4) գործնական ուղղվածություն
- 5) գիտելիքների յուրացում՝ հմտությունների և կարողությունների ձևավորմամբ

6) սովորողների ակտիվություն (ներքին շարժառիթների ձևավորում և ուսուցման խթանում)

7) առարկայի և ոլորտի նկատմամբ դրական վերաբերմունքի ձևավորում և մասնագիտական կողմնորոշում:

Ուսումնական նյութի մշակման ժամանակ կարևորվում են այն հանգամանքները, որ մարտական իրադրությունը, արտակարգ իրավիճակները հոգեբանական խոր պթես են առաջացնում, որի ժամանակ մեծապես արգելակվում են մարդու զգայական, մտածական մեխանիզմները և գործում են միայն մարդու հմտություններն ու կարողությունները:

Հմտություններ ասելով հասկանում ենք վարժանքների շնորհիվ այնպիսի գործնական կարողությունների ձևավորումը, որոնք իրականացվում են ինքնաբերաբար՝ ուշադրությունը կենտրոնացնելով միայն արագ փոփոխվող իրավիճակի վրա և արձագանքելով դրան:

1) Մասնավորապես, հրաձգության ժամանակ զինվորը չպետք է մտածի՝

ա) շնչառությունը կանոնավորելու

բ) զենքը ճիշտ պահելու

գ) աչքի ֆոկուսը կանոնավորելու

դ) ձգանք քաշելու տեխնիկայի մասին և դրանք իրականացնի մեխանիկորեն, իսկ ուշադրությունը կենտրոնացնում է միայն թիրախի ընտրության վրա:

2) Ինչպես նաև ուշադրություն չպետք է դարձել.

ա) հակառակորդի կրակոցին

բ) արկի պայթյունին

գ) զենքի կիրառման անվտանգության կանոնները պահպանելուն պատահական կրակոցներից խուսափելուն

Հմտորեն մշակված շարժումները՝ արագ կամ քողարկված տեղաշարժը արդյունավետ են դարձնում զինվորի գործողությունները և շատ դեպքերում ապահովում նրա անվտանգությունը:

Ֆիզիկական կարողությունների (հավասարակշռության պահպանում, շարժումների կոորդինացիա, ճկունություն, ճարպկություն, ուժ, դիմացկունություն) և հմտությունների ձևավորումը սովորաբար իրականացվում է ֆիզիկական կուլտուրա առարկայի դասընթացում, իսկ ՆԶՊ-ի դասընթացում իրականացվում են զինվորի

համար նախատեսված վարժաձևերի կատարման կարողություններն ու հմտությունները՝ 8-րդ, 9-րդ և 10-րդ դասարաններում:

Այդ նպատակով ՆԶՊ դասընթացում ներառվում են սովորողների մարտավարական - ֆիզիկական պատրաստության վերաբերյալ թեմաներ:

ՆԶՊ դասընթացում ներմուծված է «Հոգեբանական պատրաստության հիմունքներ» բաժինը, որը ոչ միայն տալիս է գիտելիքներ անձի հոգեբանական խնդիրների վերաբերյալ, այլև նպաստում է նրանց հոգեբանական պատրաստությանը: Այստեղ հաշվի է առնվում, որ անձի հոգեկան կայունության կարևոր գործոն է ինչպես նրա դաստիարակությունը, այնպես էլ սպառազինության տեսակներին, մարտավարական հնարքներին տիրապետման գիտակցումը և մարտականին մոտ փորձը:

10-րդ դասարանից սկսած դասընթացում ներմուծված է «Լեռնային-հատուկ պատրաստության հիմունքներ» բաժինը՝ նկատի ունենալով մեր տարածաշրջանի լեռնային տեղանքը և այստեղ իրականացվող մարտական գործողությունները, ինչպես նաև դրանց առանձնահատկությունների ուսումնասիրման և հիմնային պատրաստության անհրաժեշտությունը՝ դպրոցական տարիքից սկսած:

11-րդ դասարանում ներմուծված է «Կապ և տեղեկատվական անվտանգություն» բաժինը՝ ելնելով դրա արդիականությունից և կարևորությունից:

Հատուկ կարևորություն է տրվել միջառարկայական կապերին: Այլ առարկաներից որոշակի թեմաների խոր ուսումնասիրությունը կօգնի յուրացնելու ՆԶՊ շատ հասկացություններ: ՆԶՊ առարկայի ուսումնասիրության ժամանակ կիրառվում են սովորողների ձեռք բերած գիտելիքները «Հայոց պատմությունից» և «Համաշխարհային պատմությունից», «Կենսաբանությունից», «Աշխարհագրությունից», «Ֆիզիկայից», «Մաթեմատիկայից» և դպրոցական այլ առարկաներից: Առանձնահատուկ է «Ֆիզկուլտուրայից» աշակերտների շարժողական ունակությունների զարգացումը, ինչպես նաև շարային պատրաստության գիտելիքներն ու կարողությունները:

Դրանով հանդերձ, ՆԶՊ առարկան երիտասարդների մոտ զարգացնում է որոշակի կարողություններ ու ձևավորում հմտություններ՝ հստակ գործելու այնպիսի ծայրահեղ իրավիճակներում, ինչպիսիք մարտական գործողություններն են կամ արտակարգ այլ իրավիճակները: Նման պատրաստությունը, նախնական փորձի

շնորհիվ ձեռք բերած այս գիտելիքները հնարավորություն են տալիս սովորողներին հոգեբանորեն պատրաստ լինել արտակարգ իրավիճակներին: Այս ամենը կարող է նաև պիտանի լինել նրանց՝ հստակ և արդյունավետ գործելու կյանքի բարդ իրավիճակներում, տանը, փողոցում և այլ վայրերում:

Սույն չափորոշիչը ապահովում է 12-ամյա միջնակարգ կրթության սահմաններում և այլընտրանքային ծրագրերով աշխատող դպրոցներում իրականացվող ՆԶՊ առարկայական ծրագրի բովանդակային պարտադիր միջուկը, ուսումնական գործունեության տեսակները, նպատակն ու խնդիրները:

Բացի դպրոցական պարտադիր դասընթացից նախատեսվում է արտադասարանական խմբակների և նախագծերի ստեղծում, իրականին մոտ պայմաններում անհատական և խմբային գործնական կարողությունների զարգացման համար լրացուցիչ ճամբարային պատրաստություն, տեղական, մարզային, համապետական մրցույթների և ռազմամարզական խաղերի անցկացում:

ՆԶՊ ուսումնական դասընթացի գործնական թեմաներով նախատեսված վարժանքները, առանձին թեմաները և դրանց մատուցման ձևերը ենթակա են շարունակական կատարելագործման:

ՆԶՊ առարկայական չափորոշիչը հիմք է ՆԶՊ ուսումնական ծրագրերի, դասագրքերի, մեթոդական, օժանդակ ուսումնական ձեռնարկների, տեսադասերի ստեղծման համար:

ՆԶՊ առարկայի ուսուցումն իրականացվում է տղաների և աղջիկների համար հավասարապես:

Ներառական կրթությունը ՆԶՊ առարկայի շրջանակներում կազմակերպվում է ելնելով՝ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների շահերից, ֆիզիկական և մտավոր ընդունակություններից ու կարողություններից:

ՆԶՊ առարկայի կամ նրա առանձին բաժինների ուսումնառությունն առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների դեպքում որոշում է տվյալ ուսումնական հաստատությունը՝ հիմք ընդունելով երեխայի բժշկական փաստաթղթերը:

Հաշվի առնելով արդի ժամանակներում միջազգային և տարածաշրջանային զարգացումները և, դրա հետ կապված, այս առարկայի կարևորությունը, ինչպես և ստացած գիտելիքների՝ զինձառայության ընթացքում գործնական կիրառման

հնարավորությունը՝ անհրաժեշտ է ուսուցման գործընթացի արդյունավետ համակարգի կիրառում ինչպես մեթոդաբանության, այնպես էլ ժամանակակից տեխնոլոգիաների (ուսուցողական նյութի դիտարժան ներկայացման տեխնիկական ու ծրագրային միջոցների) կիրառման տեսանկյունից: Որոշակիորեն կարող են կիրառվել ինչպես հարցադրումների միջոցով խնդիրների ներկայացումը, սովորողների մտածողության ակտիվացումը, նրանց մոտ հետաքրքրության առաջացումը կոնկրետ թեմայի և առարկայի վերաբերյալ, այնպես էլ սովորողների առանձին խմբերի միջև մրցակցության նախաձեռնումը, գիտելիքների ընկալման, յուրացման և ունակությունների դրսևորման ներքին շարժառիթների ստեղծումը: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում գործնական վարժանքներին, քանի որ մարտական իրավիճակում շատ կարևոր է զինվորի գործողությունների հղկումը մինչև դրանց ինքնաբերաբար իրականացումը:

Պարապմունքների ձևի ընտրությունը կախված է դպրոցում առկա ուսումնական բազայից, նյութատեխնիկական ապահովվածությունից, դպրոցի տեղակայման վայրից (քաղաքային կամ գյուղական վայր), շեֆ-գորամասից եղած հեռավորությունից, օրվա և տարվա եղանակից, բնական միջավայրից (տեղանքից):

Այս առումով ՆԶՊ առարկայի դասավանդման ընթացքում նպատակահարմար է կիրառել ուսուցման գործընթացի մի շարք սկզբունքներ և տեսակներ:

Ուսուցման գործընթացը պետք է դաստիարակող և զարգացնող բնույթ ունենա: Այն ներառում է երկու տարբեր, սակայն փոխկապակցված գործոններ.

1) ուսումնական նյութի յուրացման արդյունքն է ներքին շարժառիթների ձևավորումը մասնավորապես հայրենասիրական թեմաների շնորհիվ, ինքնավստահության առաջացումը արհեստավարժության տարրերի յուրացման շնորհիվ և այլն,

2) զինվորական ղեկավարի անմիջական ներգործության արդյունքն է: Շատ կարևոր է սովորողների գիտելիքների և կարողությունների արդարացի գնահատումը: Առանձին իրավիճակներում զինղեկը կարող է կիրառել այնպիսի մեթոդներ, ինչպիսին են տեղեկացումը, համոզումը, հոգեբանական կառուցողական ներգործությունը:

ՆԶՊ առարկայի դասավանդման ողջ ընթացքում զինվորական ղեկավարը և ուսուցման անցկացման մեջ ներգրավված ողջ մանկավարժական կոլեկտիվը

սովորողների շրջանում պետք է ձևավորեն մի այնպիսի մթնոլորտ, որ ուսումնական գործընթացի նկատմամբ վերջիններս ցուցաբերեն բարձր գիտակցություն և դրսևորեն անհրաժեշտ ակտիվություն (ներքին դրդապատճառներ և գիտակցված կարգապահություն):

ՆԶՊ առարկայի ուսուցումը, հայրենիքի ապագա պաշտպանի բազմակողմանի նախապատրաստումը պետք է մեծ կարևորություն ունենան սովորողի, վերջինիս ծնողների և, ընդհանրապես, հասարակության համար: Աշակերտների մոտ այս ամենի ձևավորման համար անհրաժեշտ է տանել ինչպես համապատասխան բացատրական աշխատանքներ, այնպես էլ կիրառել բարոյական և նյութական որոշակի խթաններ: Ուսումնադաստիարակչական աշխատանքի ընթացքում սովորողին պետք է ներշնչել այն հիմնական գաղափարը, որ ճգնաժամային իրավիճակում ՆԶՊ առարկայից ստացած գիտելիքներն ու կարողությունները կփրկեն իր և ընկերների կյանքը, հնարավորություն կտան դրսևորելու իրեն դժվարագույն իրադրություններում՝ որպես քաջ, օրինակելի քաղաքացի ու մարտիկ: Միաժամանակ, այն շատ բան է տալիս անձի համակողմանի զարգացման տեսանկյունից:

Նյութի ուսումնասիրումն ու յուրացումը նպատակահարմար է իրականացնել պարզից դեպի բարդ մեխանիզմով: Ցանկացած բարդ գործողություն նախապես պետք է վերածել պարզի, հասարակի, հիմնային տարրերի: Դրանցից յուրաքանչյուրի յուրացումից (սկզբում մտածված, դանդաղ, բայց ճիշտ կատարումից, բազմակի կրկնումից հետո) անցում է կատարվում դրա ավելի ու ավելի արագ կատարմանը, այնուհետև դրանք փոխկապակցելով և գործողությունը բարդացնելով՝ յուրացվում է ամեն հանգույց և վերջում կատարվում ամբողջական գործողությունը: Յուրաքանչյուր նման գործողություն անհրաժեշտ է փորձարկել և հղկել իրականին մոտ պայմաններում այնքան ժամանակ, մինչև դրանք կատարվեն ինքնաբերաբար:

ՆԶՊ առարկայի ուսուցումը 8-րդ դասարանում տրվում է պարզ, հիմնային գաղափարների և կարողությունների միջոցով, որոնք հաջորդ դասարաններում ավելի ու ավելի հղկվում են ընդհանրական գործողությունների ձևով:

Ցածր դասարաններում ավելի շատ ուշադրություն է դարձվում անհատական պատրաստությանը, իսկ բարձր դասարաններում, հենվելով դրա վրա, խմբային

(ջոկային) պատրաստվածությանը: Այստեղ կարևորվում է ջոկի անդամների փոխգործողությունը:

Նյութի մատուցումն այստեղ սկսվում է փոքր ծավալից դեպի ավելի ու ավելի մեծ ծանրաբեռնվածություն:

Ուսուցման համար նախատեսված թեմաները պետք է ներկայացվեն և մեկնաբանվեն բազմակողմանի, առավելագույնս մատչելի, հետաքրքրաշարժ ձևերով ու մեթոդներով՝ դրա համար կիրառելով ժամանակակից համակարգչային և հեռահաղորդակցության միջոցները, տեսացուցադրման սարքերը և վարժամիջոցները: Որոշակի ձևաչափով ստեղծված տեսադասերն ու ուսուցողական լրացուցիչ տեսանյութերը կօգնեն ուսումնական թեման մատուցել առավել ամբողջական, ուսուցանվող գործողությունները ներկայացնել միանշանակ և ապահովել դրանց արդյունավետ յուրացումը ինչպես դպրոցում, այնպես էլ տանը:

Ուսումնական գործընթացում տեսական դրույթները պետք է ոչ միայն փոխկապակցված լինեն գործնականի հետ, այլև յուրացվեն դրա օգնությամբ: Ավելին, առաջնայինն այստեղ պետք է լինեն սովորողների անձնային որակների զարգացումը, այս ոլորտում որոշակի գործնական կարողությունների ձեռք բերումն ու հմտությունների զարգացումը:

Վերջնարդյունքում (դրա հերթական փուլի՝ ուսումնական տարվա արդյունքում) պետք է ստացվեն հետևյալ արդյունքները.

1) սովորողների մոտ ռազմագիտության առավել ընդհանուր դրույթների, ինչպես նաև դրա առանձնահատուկ (իրավական, տեխնիկական և այլն) ոլորտների, ՋՈՒ և տարբեր զինատեսակների մասին պետք է ձևավորվեն որոշակի պատկերացումներ:

2) աշակերտները պետք է ձեռք բերեն անհրաժեշտ գիտելիքներ, որոնք կօգնեն ոչ միայն յուրացնել ծրագրով ներառված թեմաները, այլև հասկանալ ռազմագիտության կարևորագույն դրույթները և դրանք կիրառել անհրաժեշտության դեպքում:

3) ՆԶՊ և հարակից առարկաների օգնությամբ աշակերտները պետք է ձեռք բերեն որոշակի կարողություններ, որոնք կարող են հիմք հանդիսանալ ինչպես հետագա զինծառայության ընթացքում, այնպես էլ առօրյա կյանքում դրսևորելու իրեն որպես արժանի զինծառայող և քաղաքացի:

4) ՆԶՊ առարկայի ուսուցման ընթացքում աշակերտների մոտ պետք է ձևավորվեն որոշակի հմտություններ, որոնք կօգնեն նրան մարտական կամ այլ բարդ

իրադրությունում ոչ միայն պահպանել սեփական կյանքն ու առողջությունը, այլև արագ ու վստահ, բարձր արդյունավետությամբ իրականացնել մարտական կամ այլ առաջադրանքներ:

Գիտելիքների մատուցումը, կարողությունների ձևավորումը և հմտությունների զարգացումը պետք է համակարգված և հետևողական բնույթ կրեն: Դրա իրացման տեխնոլոգիան ենթադրում է գործողությունների հետևյալ հաջորդականությունը.

- 1) սովորողը պետք է սկզբում պատկերացում կազմի նյութի մասին,
- 2) դրա ամբողջական բացահայտման, պարզաբանման արդյունքում ձևավորվի ընդհանրական գիտելիքը,
- 3) գիտելիքի գործնական կիրառման արդյունքում ձևավորվեն սովորողի որոշակի մտային և գործնական կարողությունները,
- 4) հատուկ վարժանքների շնորհիվ գործնական կարողությունների բազմակի կիրառման արդյունքում դրանք կզարգացվեն նրա մոտ որպես հմտություններ:

Եթե սովորողի մոտ թեմայի վերաբերյալ պատկերացում կազմելու, որոշակի գիտելիքների ձեռք բերման համար նպատակահարմար է նյութի մշտական, բազմակի և բազմաձև մատուցումը, ապա որոշակի կարողությունների ճիշտ ձևավորման և հմտությունների զարգացման համար ճիշտ է ուսուցանվող հնարքների և այլ գործողությունների սկզբում դանդաղ, հետո ավելի ու ավելի արագ իրականացումը, իսկ վերջնական ամրապնդման համար դրանց իրականացումը մարտականին մոտ պայմաններում:

Ուսուցման գործընթացի առավել արդյունավետ իրականացման համար նպատակահարմար է դպրոցական ծրագրով հարակից առարկաներում խորացված ուսումնասիրել առանձին թեմաներ՝ դրանց տալով ռազմագործնական կիրառման ուղղվածություն:

Նյութը պետք է մատուցվի դիտարժան և հարուցի սովորողների անսքող հետաքրքրությունը: Այն պետք է լինի նաև մատչելի:

Ավելի ցածր դասարաններում գործնական վարժանքները նպատակահարմար է անցկացնել խաղերի ձևով՝ միջանձնային և միջխմբային մրցակցության պայմաններում:

Ուսուցման և դաստիարակման ժամանակ պետք է հաշվի առնվեն ինչպես կոլեկտիվ շահն ու կոլեկտիվ դրսևորումները, այնպես էլ յուրաքանչյուր սովորողի

ներքին, զուտ անհատական հատկանիշները (խառնվածքը, բնավորությունը, կարողությունները):

Հենց ՆԶՊ առարկայի ուսուցումը պետք է ուղղված լինի հատուկ վարժանքների ձևով նրանց բարոյահոգեբանական հատկանիշների ձևավորմանն ու ուժեղացմանը (հայրենասիրության, կարգապահության, պատասխանատվության, ինքնավստահության, կոլեկտիվիզմի), որոշակի ունակությունների զարգացմանը և նոր կարողությունների ստեղծմանը (ֆիզիկական ընդունակությունների, ֆիզիոլոգիական հատկանիշների, հիշողության, ուշադրության կենտրոնացման ու փոխատեղման, վերլուծական մտածողության):

Հայրենասիրական ոգով դաստիարակության մեջ շատ կարևոր է հասարակության համար ընդունելի վարքային նորմերի ներդրումը և այս նպատակով ընդօրինակման կերպարների վարքային մոդելների (հերոսների, ազգի նվիրյալների վարքային մոդելների) օգտագործումը:

Կարևոր նպատակ և դասընթացի արդյունավետ իրականացման նախապայման է աշակերտների մոտ կարգապահության ապահովումը: Անձի և կոլեկտիվի դաստիարակությունն այս առումով պետք է ուղղված լինի աշակերտների մոտ գիտակցված կարգապահության ձևավորմանը՝ որպես ներքին դիրքորոշում և վարքագիծ: Սա բավականին երկարատև գործընթաց է. հետևապես չի բացառում կարգապահության ապահովումը այլ եղանակներով՝ դրա սկզբնական փուլում:

Ելնելով այն բանից, որ դասարանը, որպես կանոն, միատարր չի լինում, կան ընկալունակության տարբեր մակարդակ և դոմինանտ ընկալունակություն ունեցող անձինք, զինդեկը պետք է նյութի ներկայացման ժամանակ հենվի և՛ տրամաբանական փաստարկներին, և՛ զգացմունքային գործոնին միաժամանակ նյութը մատուցի գրաֆիկական պատկերների (գծապատկերների, նկարների) օգնությամբ, անմիջական ցուցադրմամբ: Բավական արդյունավետ կարող է լինել ուսուցման տարբեր մեթոդների զուգակցված կիրառումը: Որպես այդպիսիք կարելի է նշել հետևյալները.

- 1) ցուցադրման մեթոդը,
- 2) պատմողական մեթոդը,
- 3) հարցադրումների մեթոդը,
- 4) զրույցի մեթոդը,

5) վարժանքների մեթոդը,

6) իրադրության խաղարկման մեթոդը,

7) խմբային և անհատական ինքնապատրաստման մեթոդը:

Դաշտային (ճամբարային) պարապմունքներ: Այս պարապմունքները հնարավորություն են տալիս իրականին մոտ պայմաններում մատուցել նյութը, ցուցադրել պահանջվող գործողությունները, իսկ սովորողներին՝ գործնական վարժանքների ձևով յուրացնել թեման: Բացի երկարաժամկետ ճամբարային փորձաշրջանից նպատակահարմար է կազմակերպել դաշտային պարապմունքներ շաբաթ կամ կիրակի օրերին՝ աշակերտների և ծնողների համաձայնությամբ, դպրոցի ղեկավարության հետ համաձայնեցված:

Ճամբարային պայմանները առավել մեծ հնարավորություններ են ստեղծում պարապմունքները անցկացնել ինչպես ցերեկային, այնպես էլ երեկոյան ժամերին: Այն հնարավորություն է ընձեռնում ուսուցանել առանձին թեմաներ («կողմնորոշում աստղերով», «Տեղաշարժ մթության մեջ», «Պահակային ծառայության անցկացում», «Քողարկված կրակատեղի պատրաստում» և այլն):

Շեֆ-գործարանային: Այն հնարավորություն է տալիս սովորողներին անմիջականորեն ծանոթանալ բանակային առօրյային, մարտական տեխնիկային, սպառազինության տեսակներին և անձնակազմի մարտական պարապմունքներին:

Արտադասարանական խմբակների կազմակերպումը: Շատ արդյունավետ է դպրոցներում արտադասարանական «Պատանի հետախույզ», «Պատանի լեռնագնաց» և այլ խմբակների ձևավորումը, դրանց մեջ տարբեր տարիքային խմբերի աշակերտների ներառումը: Դրանք հնարավորություն են տալիս ապահովել կարգապահություն, ինտենսիվ ուսուցում: Խմբակների մասնակիցները իրենց վարժվածությամբ, գիտելիքներով, կարգապահությամբ, օրինակ կհանդիսանան համադասարանցիների համար: Նրանցից ամենակազմակերպվածներին կարելի է նշանակել դասարանական ուսումնական ջոկերի (դասակների) հրամանատարներ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

«Զինապարտության մասին» ՀՀ օրենքում ամրագրված է, որ նախագորակոչային տարիքի Հայաստանի քաղաքացիները ուսումնական հաստատություններում անցնում են «ՆԶՊ»: Հետևապես ավագ դպրոցում բոլոր սովորողների համար, անկախ ընտրած մասնագիտական հոսքից, «ՆԶՊ»-ն պարտադիր առարկա է:

«Նախնական զինվորական պատրաստություն» առարկայի ու ռազմահայրենասիրական դաստիարակության նպատակն է պատրաստել Հայրենիքը պաշտպանելու ունակ, բազմակողմանի զարգացած պատանիներ ու աղջիկներ հնարավորություն ընձեռել պատանիներին բանակ գորակոչելուց հետո կարճ ժամանակում տիրապետելու ժամանակակից զենքին ու ռազմական տեխնիկային:

Ծրագրի առաջին բաժինները, լինելով իրարից բավականին անկախ, ուսուցման ընթացքում թույլ են տալիս կատարել թեմաների ուսուցման հերթականության փոփոխություններ՝ կախված տվյալ դպրոցի ուսումնական բազայի վիճակից, դպրոցի տեղակայման վայրից՝ քաղաքում, թե գյուղում, լեռնային, թե հարթավայրային շրջանում, շեֆ գորամասի հեռավորությունից, օրվա և տարվա եղանակից:

«ՆԶՊ» առարկայի բաժինները, ուսուցման վերջնական արդյունքում սովորողների մեջ ձևավորվում են ապագա զինվորի համար անհրաժեշտ ռազմագիտական նվազագույն գիտելիքներ, բարոյահոգեբանական հատկանիշներ, կամային հասկություններ, հայրենիքին ծառայելու հասկություն: Նշված արժեքային համակարգի ձևավորման համար յուրաքանչյուր թեմայում նշված են կրթական հիմնական խնդիրները (նպատակը) սովորողների համար ակնկալվող գիտելիքներ, կարողություններ և հմտություններ:

Առարկայի խնդիրները լուծելու համար օգտագործում են ուսումնական գործունեության բոլոր տեսակները՝ ուսումնական նյութի բացատրում, ցուցադրում, պատրաստում տեղանքի ուսումնասիրում, նկարների, ուսումնական ֆիլմերի ցուցադրում, դիտում, քննարկում, չափողական, գործնական աշխատանքներ տեղանքում, ուսումնական զենքի, նռնակների, ականների օգտագործում, շարային վարժաձևերի կատարում, բաժնեչափական, քիմիական, հետախուզական սարքերի ցուցադրում, կողմնացույցներով և տեղագրական քարտեզներով խնդիրների լուծում, գրավոր աշխատանքների կատարում, գլխավոր և բանավոր հարցումներ,

ստուգարքի անցկացում, համակարգչային, օգտագործում, անհատական և խմբային ջոկի կազմով պարապմունքների և աշխատանքների կատարում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Հայաստանի հանրապետության Կրթության, գիտության, մշակույթի եվ սպորտի նախարար Հ Ր Ա մ ա ն 30 մարտի 2023 թ.
<https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=176059>
- ՀՀ Ձինված ուժեր և ռազմահայրենասիրական դաստիարակություն
- ՆՁՊ-ի դերն ու նշանակությունը, ՆՁՊ առարկայի կրթական նշանակությունը

- ՆՁԴ-ի դասավանդման հիմնական սկզբունքները մանկավարժական պահանջներ ՆՁԴ-ի հիմնական խնդիրները
- Գրականություն ուսուցչի մեթոդական ձեռնարկ

**ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ. ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

ՎԱՆԱՁՈՐԻ Հ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Հերթական ատեսավորման ենթակա ուսուցիչների վերապատրաստման
դասընթացներ

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱՆ` ՄՋ երթակարգ և մարտակարգ

ԿԱՏԱՐՈՂ` Լյովա Կիրակոսյան

ՄԱՍՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ` ՆՁԴ

ՂԵԿԱՎԱՐ` ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Վանաձոր 2023

Բովանդակություն

1.				Նորածուլթյուն
3				
2.	ՄՅԶ	երթակարգ	և	մարտակարգ
7				
3.				Եզրակացուլթյուն
15				
4.				Գրականուլթյուն
16				

ՆԵՐԱՃՈՒԹՅՈՒՆ

Մոտոհրաձգային ջուկ, պարզագույն

ստորաբաժանում է զինծառայության մեջ, Ձինված ուժերի համակարգում ցամաքային զորքերի տեսակ, որը նախատեսված է մարտական գործողություններ վարելու ինչպես ինքնուրույն, այնպես էլ այլ զորատեսակների հետ համատեղ^[1]: Ջուկը ներառվում է մոտոհրաձգային, մոտոհետևակային, հետևակային, ականանետային, սակրային, կապի և այլ դասակների կազմի մեջ: Մեկ դասակը կազմված է երեք ջուկից: Ռազմական գործողությունների ժամանակ ջուկը իրեն առաջադրված խնդիրը կատարում է դասակի կազմում: Մոտոհրաձգային ջուկը լինում է հետևակի մարտական մեքենայով (ՅՄՍ) կամ գրահապատ փոխադրիչով (ՉՓ), իսկ հրաձգային ջուկը՝ ավտոմեքենայով:

Մարտ

Մարտը դա երկու և ավելի ստորաբաժանումների զինված ընդհարումն է: Մարտը կարող է սկսել սովորական տարաձայնություններից և ավարտվել խոշոր կորուստներով: Մարտը կարող է ավարտվել երկու արդյունքներով, առաջին դեպքում մի կողմը հաղթում է, իսկ մյուսը հակառակը: Մյուս դեպքում ավարտվում է ինչ որ տերության աջակցությամբ՝ հաշտությամբ: Մարտը հաղթանակին հասնելու միակ միջոցն է: Ժամանակակից մարտը համագորային է: Համագորային մարտին մասնակցում են տարբեր տեսակի զորամիավորումներ և զորատեսակներ: Նաև հանդիպում են դեպքեր երբ հատուկ զորքերը համագործակցում են ռազմաօդային և ռազմածովային զորքերի հետ:

Պաշտպանություն

Մարտի այն տեսակը, որը խափանում է հակառակորդի հարձակումը կամ հնարավոր հարձակումը կոչվում է պաշտպանություն: Պաշտպանությունը մարտի կարևոր բաղկացուցիչ մասերից է և մարտերի հետ միասին կազմում է մեկ ամբողջություն: Պաշտպանությունները լինում են երկու տեսակի՝ հարկադիր կամ կանխամտածված: Ստորաբաժանումները կարող են հաղթանակի հասնել անմիջապես պաշտպանությունից հետո:

Հարձակում

Հարձակումը մարտի ամենակարևոր բաղադրիչն է: Հիմնականում նրա նշանակությունը կայանում է նրանով, որ *հակառակորդի նկատմամբ հաղթանակի կարելի է հասնել միայն հարձակման պարագայում*: Միայն վճռական հարձակմամբ կարելի է հասնել հաղթանակի: Հարձակումից առաջ սովորաբար անցկացվում է համապատասխան պարապմունքներ՝ կրակային և շարային: Այս պարապմունքների նպատակը կայանում է նրանով, որ հրետանու և օդուժի նախօրոք պլանավորված հարձակումները պետք է չեզոքացնվի: Հարձակման վճռական պահը կոչվում է **գրոհ**: Հարձակվող հակառակորդի վրա հարձակումը կոչվում է **հանդիպական կայուն մարտ**: Այն առաջանում է տարբեր իրավիճակներում: Նահանջող հակառակորդի վրա հարձակումը կոչվում է **հետապնդում**: (1)

Մոտոհրաձգային ջոկի կազմը. մարտական հնարավորությունները

Մոտոհրաձգային ջոկը համարվում է մարտական սկզբնական ստորաբաժանում, որը կարող է մտնել ոչ միայն մոտոհրաձգային, այլև

մոտոհետևակային, հետևակային, ականանետային, սակրային, կապի և այլ դասակների մեջ:

Մոտոհրաձգային ջոկի կազմում կարող է ընդգրկված լինել 8-10 մարդ, որոնցից յուրաքանչյուրին առաջադրվում են առանձնահատուկ խնդիրներ՝ իր գբաղեցրած պաշտոնով պայմանավորված:

Մոտոհրաձգային ջոկի ղեկավարը ջոկի հրամանատարն է: Բացի հրամանատարից ջոկի կազմում են նաև՝ նշանառու օպերատորը, նշանառու գնդացրորդը, մեխանիկ-վարորդը, վարորդը, գնդացրորդը, նռնականետորդը, նռնականետորդի օգնականը, ավագ հրաձիգը, հրաձիգը:

Մոտոհրաձգային ջոկի մարտական հնարավորությունները պետք է ճիշտ գնահատվեն, քանի որ հենց դրանցով են բնորոշվում սահմանված ժամկետում և իրադրության տվյալ պայմաններում որոշակի մարտական խնդիր կատարելու կարողությունները:

Մոտոհրաձգային ջոկի մարտական հնարավորությունները բնորոշվում են կրակային հզորությամբ և զորաշարժային (խուսանավելու) ունակությամբ:

Կրակային հզորությունը հնարավորություն է տալիս հակատանկային միջոցներով և հրաձգային զենքի կրակով հակառակորդին կորուստ պատճառել: Եթե ջոկը լրիվ սպառազինված է, ապա նա կարող է պայքարել հակառակորդի տանկերի, զրահամեքենաների, ցածր թռչող ուղղաթիռների դեմ և ոչնչացնել նրա կրակային միջոցներն ու կենդանի ուժը:

Կրակի խտությամբ է որոշվում հրաձգային զենքի կրակային հզորությունը, որը ճակատի 1 մ-ի վրա 1 րոպեում արձակված գնդակների թիվն է: Դա կախված է զենքի քանակից, տեսակից, արագաձգությունից և նաև ճակատի այն հատվածից, որի ուղղությամբ կրակ է բացվում: Մոտոհրաձգային ջոկը կարող է 1 րոպեում արձակել 1000 գնդակ, ինչը նշանակում է, որ կրակի խտությունը հարձակման ժամանակ կկազմի 20, իսկ պաշտպանության ժամանակ 6-7 գնդակ: Հարձակման դեպքում կրակի այսպիսի խտությունը կարող է ապահովել հակառակորդի ոչնչացումը, իսկ պաշտպանության դեպքում կարող է հաջողությամբ հետ մղել հակառակորդի գրոհը:

Պատերազմական փորձի վերլուծությունները ցույց են տվել, որ հակառակորդը նահանջում կամ հրաժարվում է հետագա հարձակումից, եթե նա կորցրել է անձնակազմի ու կրակային միջոցների 50 տոկոսը: Իսկ ճակատի 1 մ-ի վրա 4-5 գնդակը լիովին բավարար է հակառակորդի ուժերի նման քանակի ոչնչացման համար:

Հարձակման ժամանակ ջուրը կարող է ոչնչացնել մեկ տանկ, մեկ գրահամեքենա և զինվորների մի խումբ, իսկ պաշտպանությունում մինչև 2-3 տանկ կամ 3-4 ՀՄՄ(2Փ) և 12-15 զինվոր:

Ջրի զորաշարժի հնարավորությունը պայմանավորված է ջրի հարձակման տեմպով, իսկ պաշտպանությունում՝ որոշակի ժամանակում դիրքերը փոխելու ունակությամբ:

Չորաշարժը հնարավորություն է տալիս առավել նպաստավոր դիրքեր զբաղեցնել հակառակորդի ուղղությամբ կրակ բացելու, հակառակորդի թևերն ու թիկունքը գրոհելու համար: Չորաշարժ տեղի է ունենում նաև այն դեպքերում, երբ անհրաժեշտ է դուրս գալ հակառակորդի գերազանցող ուժերի հարվածի տակից:

Եթե զորաշարժը տեղի է ունենում հարձակման ժամանակ, ապա այն կատարվում է հակառակորդին շրջանցելով: (7)

Մոտոհրաձգայի ջոկի երթակարգը և մարտակարգը

Չամազորային մարտ վարելիս մոտոհրաձգային ստորաբաժանումները տեղաշարժվում ու գործում են երթակարգով, նախամարտակարգով և մարտակարգով: Հակառակորդի գործողություններով, ինչպես նաև տեղանքով պայմանավորված՝ մոտոհրաձգային ջոկը կարող է տեղաշարժվել երթակարգով և մարտակարգով:

Մոտոհրաձգային ջոկի երթակարգը հետիոտն կարգով միաշարասյուն կամ երկշարասյուն շարքի տեղաշարժումն է: Դրա նպատակն է ապահովել շարժման բարձր արագություն, մարտակարգի արագ ծավալում, ինչպես նաև զինված ուժերի անձնակազմի ու տեխնիկայի պահպանում ու խնայում:

Մոտոհրաձգային ջոկի մարտակարգը զինվորների դասավորությունն է մարտ վարելու համար, որի նպատակն է ապահովել կրակ վարելու անընդմեջություն, հակառակորդի կրակից անձնակազմի խոցելիության նվազեցում: Մոտոհրաձգային ջոկի մարտակարգը հետիոտն հարձակվելիս զինվորների շղթա է, որտեղ զինվորների միջև տարածությունը պետք է լինի 6–8 մ (8–12 բայլ), իսկ նռնականետորդի և օգնականի միջև՝ 1–2 մ:

Շղթայի հետևից շարժվում է հետևակի մարտական մեքենան (ՅՄՄ) կամ գրահապատ փոխադրիչը (ՉՓ)՝ իր կրակով աջակցելով ջոկին: (6)

Ձուկը հարձակվում է մինչև 50 մ ճակատով, իսկ դասակի կազմում ջուկերի միջև հեռավորությունը պետք է լինի մինչև 50 մ: Ձուկի այդպիսի մարտակարգը հնարավորություն է տալիս խնդիրը հաջողությամբ կատարել, նվազեցնել կորուստները հակառակորդի կրակից, ղեկավարել կրակը ձայնով կամ ազդանշանով, պահպանել զինվորների միջև փոխգործակցությունը:

Պաշտպանությունում ջուկը զբաղեցնում է մինչև 100 մ ճակատով դիրք: Այսպիսով ջուկը առավելապես պատրաստ է հետ մղել հակառակորդի գերազանցող ուժերի գրոհը, քանի որ ունի կրակային միջոցների համար հիմնական և պահեստային դիրքեր:

Ձուկի հրամանատարի գտնվելու տեղանքը պետք է նպատակահարմար լինի ջուկը ղեկավարելու, տեղանքը դիտարկելու և դասակի հրամանատարի ազդանշաններին հետևելու համար:

Ձուկի մարտակարգում գնդացրորդը տեղավորվում է ջուկի հրամանատարի կողքին: Ձուկի հրամանատարի կողքին պետք է գտնվի նաև ավագ հրաձիգը, քանի որ նա պետք է մշտապես պատրաստ լինի փոխարինելու հրամանատարին՝ մարտում նրա մարտունակության կորստյան դեպքում: Իսկ նռնականետորդի տեղը որոշվում է պայմանավորված հակառակորդի տանկերի շարժման հավանական ուղղություններից:

Պաշտպանելով սահմանագիծը (դիրքերը) մինչև 100 մ ճակատով, ջուկը կարող է հետ մղել հակառակորդի՝ տանկերով ուժեղացված մոտոհետևակային դասակի գրոհը: (2)

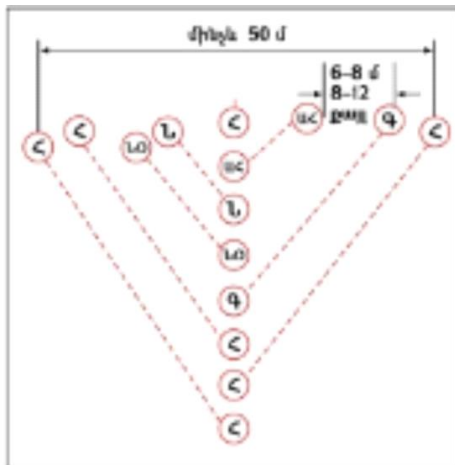
Մոտորտաձգային ջուկի կազմը՝

Մոտոհրաձգային ջուկի կազմում կարող են լինել ինչպես շարքայիներ, այնպես էլ մի շարք այլ պաշտոնյաներ (օրինակ՝ եֆրեյտորներ և

սերժանտներ):Մոտոհրաձգային ջոկը կազմված է 9-11 հոգուց, որոնք համապատասխանաբար լինում են նշված պաշտոնյաներ

- ավագ հրաձիգ և նրան ուղեկցող երեք կրտսեր հրաձիգներ
- նռնականետ և նռնականետի օգնական
- նշանառու օպերատոր
- գնդացրորդ
- վարորդ-մեխանիկ վարորդ
- ջոկի հրամանատար
- կարգ ու կանոնի վերահսկիչ

Երթակարգ և մարտակարգ

Մոտոհրաձգային գործերը և

ստորաբաժանումները կարող են տեղաշարժվել մի վայրից մյուս վայրը և գործել երթակարգով: Երթակարգը և մարտակարգը կախված է հակառակորդի գործողություններից և ռազմական տեղագրությունից: **Երթակարգի** տեղաշարժումը բաժանվում է երկու մասի՝ միաշարասյուն և երկշարասյուն: Սրանք սահմանված են հետիոտնի և ցամաքային ռազմական մեքենաների համար: Սա ունի շարժման բարձր արագություն և ուժգնություն:

Մոտոհրաձգային ջոկի մարտակարգը գինձառայողների մարտ վարելու ժամանակ դասավորվածությունն է: Մարտակարգը պետք է ապահովի անընդմեջությունը, նվազեցնել անձնակազմի խոցելիությունը հակառակորդի հարձակումից: Մոտոհրաձգային ջոկի մարտակարգը հետիոտն հարձակվելիս գինվորների միությունն է: Չինձառայողների միջև միջին հեռավորությունը պետք

Է լինի 6-8 մ, իսկ երկու նռնականետորդների (կամ օգնականների) միջև պետք է լինի 1-2 մ: Շղթայի հետևից պետք է շարժվի զգոն հետևակը մարտական մեքենայով, իսկ վերևից ռազմաօդային ուժերը: Պաշտպանությունում ջոկը զբաղվում է մինչև 100-110 մետր ճակատային դիրքով: Ամեն ինչ հիմնված է համապատասխան սպառազինության հետ: Ջոկի մեջ գնդացրորդը տեղակայված է հրամանատարի կողքին: Նռնականետորդը գործում է անկախ: Ավագ հրաձիգը ունի փոփոխական դիրք, սակայն հիմնականում հանդես է գալիս հրամանատարի ՅՄՄ-ի կողքին : (3)

ՄՈՏՈՐԱԶԳԱՅԻՆ ՋՈԿԻ ՍՊԱՌԱՉԻՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ

ՀՆԱՐԱԿՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՏԱՆԿԵՐԻ ՈՒ ՉՐԱՅԱՄԵՔԵՆԱՆԵՐԻ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԵԼԻՍ

Հակառակորդի տանկերի, գրահամեքենաների դեմ պայքարը համարվում է համագորային մրտի կարևոր խնդիրներից մեկը: Այդ պայքարում մեծ հաջողությունների հասնելու համար գինվորը պետք է գիտենա տանկերի և գրահամեքենաների ուժեղ ու թույլ կողմերը, հատկապես խոցելի տեղերը, ինչպես նաև իր սպառազինության մարտական հնարավորությունները և դրանք մարտական կիրառումը: ՄՋ-ի սպառազինությունը բաղկացած է հակատանկային կառավարվող հրթիռային համալիթից, ձեռքի հակատանկային նռնականետից, ձեռքի հակատանկային նռնակնեթից և հետևակի մարտական մեքենայի հրանոթից: ՄՋ-ն ունենալով վերը նշված հակատանկային միջոցները կարող է ոչնչացնել՝ հարձակվելիս 1-2 տանկ (2-3 գրահափոհադրիչ) և գինվորների խումբ, պաշտպանությունում՝ 2-3 տանկ, (1-2 գրահափոխադրիչ) և հակառակորդի 12-15 գինվոր: (4)

Հետևակի մարտական մեքենա (ՅՄՄ), Թրթուրավոր կամ անվավոր, գրահապատ մարտական մեքենա: Նախատեսված է մոտոհրաձգային և տանկային ստորաբաժանումների սպառազինման, հրթիռամիջուկային գնեքիկիրառման դեպքում՝ անձնակազմի (մարտադաշտում գործող) շարժունակության, գինվածության և պաշտպանունակության ապահովման համար:

Ղարաբաղյան պատերազմում օգտագործվել են ՅՄՄ-1 և ՅՄՄ-2 մակնիշների մեքենաները: ՅՄՄ-2 մեքենայում ՅՄՄ-1-ի համեմատությամբ փոփոխվել է մարտական բաժանմունքը: Երկտեղ աշտարակում տեղակայվել է առավել

կատարյալ՝ 30 մմ-անոց 2U42 ավտոմատ թնդանոթ, իսկ «Մայլուտկա» կառավարվող հրթիռը փոխարինվել է «Կոնկուրս» հրթիռով, որով հնարավոր է դարձել օդային ու ցամաքային թիրախների հրթիռահրետակոծությունն ընթացքի ժամանակ (կամ կանգնած), և ավելացել հիմնական մարտական խնդիրների լուծման արդյունավետությունը: ՅՄՄ-2 մեքենայի անձնակազմը կրճատվել է 1-ով (11-ի փոխարեն՝ 10 անձ), գետնահեռությունը ավելացել է մինչև 420 մմ, միջին արագությունը՝ 40-50 կմ/ժ, նախկին մակարդակի վրա պահպանելով դինամիկ որակները՝ փոխվել է սարքավորումների համալիրը: ՅՄՄ-ի վրա տեղակայված սպառազինությունը հնարավորություն է տալիս պայթարել տարբեր նպատակակետեփ՝ ներառյալ տանկերի և մարտական ուղղաթիռների դեմ: Մեքենայի վրա տեղակայված սարքավորումներն անձնակազմին պաշտպանում են միջուկային զինամթերքի պայթյունի հարվածային ալիքի ազդեցությունից և թափանցող ճառագայթումից, քիմիական և մանրէական զենքերի ազդեցությունից, իսկ վարակված տեղանքով շարժվելիս՝ ռադիոակտիվ փոշուց: Քողարկման նպատակով մեքենան հանդերձված է նաև ծխածածկույթ ստեղծելու ջերմածխային սարքավորմամբ և ծխահան նռնակի արձակման համակարգով: Մեքենայի վրա կարող է տեղակայվել ականագերծիչ համակարգ:

Հակատանկային կառավարվող հրթիռ (ՌՏԿՀ), հակատանկային գիևամթերք Է, նախատեսված տանկերի և այլ ծանր զրահատեխնիկայի դեմ

պայթարելու համար: Խորհրդային ռազմական գրականության մեջ հայտնի է նաև **ՅՏԿՌԱ** հակատանկային կառավարվող ռեակտիվ արկանվանումով:^[1] ՅՏԿՌ-ը կոշտ վառելիքով հրթիռ է, այն ընդունակ է փոխելու իր թռիչքի ուղղությունը, ըստ օպերատորի հրամանի, կամ ըստ իր ինքնակառավարող գլխիկի հրամանի: ՅՏԿՌ-ի մարտական գլխիկը կունույատիվ գործողության է, նորագույն հրթիռները ավելի կատարելագործված են՝ ունենհամակցված կունույատիվ գործողության մարտական գլխիկ:

Կռնետ հակատանկային հրթիռային համալիր: (3)

Ֆագոտ հակատանկային հռթիռային համալիր

ՁՐԼ-7 կամ ձեռքի հակատանկային նռնականետ, դյուրակիր, բազմակի օգտագործման հակատանկային նռնականետ: **ՁՐԼ-7** անվանումը ծագել է ռուսերեն Ручной Противотанковый Гранатомёт (ձեռքի հակատանկային նռնականետ) անվանումից: Սկզբնապես արտադրվել է Խորհրդային Միությունում: Այժմ այն արտադրում է ռուսական Բազալտ ընկերությունը: Ձեռքի ԳՌԱՌԻ-ի ինդեքսը՝ 6G3:

ՁՐԼ-7-ը իր ամրության, պարզության, էժան գնի և անդունավետության շնորհիվ դարձել է աշխարհի ամենալայն կիրառություն ունեցող հակատանկային զենքը: Ներկա դրությամբ շուրջ 40 երկիր օգտագործում է, և յոթ երկիր արտադրում է զենքի մի շարք տեսակներ: Այն ժողովրդականություն է վայելում պարտիզանական անկանոն ուժերի շրջանում: ՁՐԼ-ն Վիետնամյան պատերազմից (1960-ականների կեսեր) սկսած մինչև 2010-ականների Աֆղանստանի պատերազմը օգտագործվել է աշխարհի գրեթե բոլոր հակամարտությունների ժամանակ:(5)

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Այս թեման յուրացնելուց հետո սովորողների մոտ պարզ կդառնա Հայաստանի Հանրապետության Ձինված Ուժերում մոտոհրաձգային ջոկի դերը նշանակությունը ժամանակակից համազորային մարտ վարելու ժամանակ յուրաքանչյուր զինծառայողի դերի և նշանակության մասին:

Այն հարկ եղած ժամանակ իր վրա է վերցնում մարտի ընթացքում առաջացած ողջ պատասխանատվությունը առաջխաղացման և մարտական խնդրի կատարման որակի մասով:

Մտոտիրաձգային ստորաբաժանումների կազմի, սպառազինության մասին հստակ գիտելիքներ ունենալով պատկերացում կազմելով երթակարգի և մարտակարգի առանձնահատկությունների և նշանակությունների մասին սովորողների մոտ ավելի հստակ կամրապնդվել գիտելիքներ ժամանակակից համազորային մարտի առանձնահատկությունների և նշանակության մասին:

Ձինվորական կարգապահության հետ համատեղ սովորողի մոտ պետք է ամրապնդվի յուրաքանչյուր մասնագիտության հանդեպ կարևորության և պատասխանատվության զգացումը:

Ցանկացած զինծառայողի գործողություններից է կախված ողջ ստորաբաժանման հաջողությունը այս է նպատակը սովորողին ուսուցանելու հաջողության հասնելու և պակաս կորուստներ ունենալու համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. https://hy.wikipedia.org/wiki/%D5%84%D5%B8%D5%BF%D5%B8%D5%B0%D6%80%D5%A1%D5%B1%D5%A3%D5%A1%D5%B5%D5%AB%D5%B6_%D5%BB%D5%B8%D5%AF
2. <https://www.dasaran.net/apps/wiki/view/id/14205>
3. Նախնական զինվորական պատրաստություն 9-րդ դասարան 2015 թվական
4. Նախնական զինվորական պատրաստություն 98րդ դասարան 2014 թվական
5. <https://www.google.com/search?q=%D5%AF%D5%B8%D5%BC%D5%B6%D5%A5%D5%BF&sxsrf=ALiCzsbvJoSxZS6bPYG->

4tKrvDpOHvsfCQ:1661342626810&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKewjqpvvIt9_5AhU3X_EDHcyuAYUQ_AUoAXoECAIQAw&biw=1366&bih=568&dpr=1#imgrc=EEHhSENT8mtBMM

6. https://hy.wikipedia.org/wiki/%D5%84%D5%B8%D5%BF%D5%B8%D5%B0%D6%80%D5%A1%D5%B1%D5%A3%D5%A1%D5%B5%D5%AB%D5%B6_%D5%BB%D5%B8%D5%AF

7. <https://www.dasaran.net/apps/wiki/view/id/14213>

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ
ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
«ՎԱՆԱԶՈՐԻ Հ.ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ» ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

**ՊԱՐՏԱԴԻՐ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ**

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

- ԹԵՄԱ՝ Հայկական ռազմական կազմավորումները 17-18-րդ դդ.
Արցախում և Սյունիքում*
- ԿԱՏԱՐՈՂ՝ Շահբազյան Վահե*
- ՂԵԿԱՎԱՐ՝ Սարգսյան Անդրանիկ*

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն.....	3
1. Հայկական զինվորական կազմավորումները 17-18-րդ դարերում.....	5
2. Արցախի և Սյունիքի ազատագրական պայքարները.....	10
Եզրակացություն.....	15
Օգտագործված գրականության ցանկ.....	17

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Թեմայի արդիականությունը: Աշխատանքի համար ընտրված թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է թե՛ գիտական և թե՛ պրակտիկ գործոններով:

Հայ ազատագրական շարժման առաջին քայլը թեև ավարտվեց անարդյունք, սակայն ճանապարհի բացեց հայ-արևմտաեվրոպական հետագա բանակցությունների համար:

Հայ ազատագրական շարժման գործիչները համոզված էին, որ միայն սեփական ուժերով հնարավոր չէ ազատագրվել թուրք-պարսկական տիրապետությունից: Այն գաղափարն էր արմատացել, թե իբր մի հզոր քրիստոնյա պետություն պետք է ազատագրի հայ ժողովրդին: Սակայն հստակ չէր, թե որն էր լինելու այդ ուժը, և ինչ ճանապարհներով էր Հայաստանն ազատագրվելու: Ազատագրական շարժման ղեկն իրենց ձեռքն են վերցնում հայ հոգևորականության լավագույն ներկայացուցիչները: Նրանք էլ Հայաստանի ազատագրության խնդրի վերաբերյալ հրավիրում են խորհրդածողովներ:

17-18-րդ դարերում Արցախի մելիքները նամակագրական կապեր ունեին ռուսական ցարերի հետ, որի արդյունքում, 18-րդ դարի երկրորդ կեսերին ռազմական դաշինք կնքվեց Ղարաբաղի և Ռուսաստանի միջև, սակայն այն շատ կարճ տևեց, բայց երևույթ էր, որը հետագայում իրեն զգացնել տվեց:

Աշխատանքի նպատակը և խնդիրները: Աշխատանքի նպատակն է ուսումնասիրել և ներկայացնել *հայկական ռազմական կազմավորումները 17-18-րդ դդ. Արցախում և Մյունիքում:*

Նշված նպատակն իրագործելու համար աշխատանքի հիմքում դրվել և լուծվել են հետևյալ հիմնական խնդիրները.

- ուսումնասիրել հայկական զինվորական կազմավորումները 17-18-րդ դարերում,
- ներկայացնել Արցախի և Մյունիքի ազատագրական պայքարները:

Աշխատանքի մեթոդական և տեղեկատվական հիմքերը: Աշխատանքում առաջադրված խնդիրների լուծման համար մեթոդական հիմք են ծառայել մի շարք

հեղինակների կողմից իրականացված հետազոտությունները, հրապարակված գիտական աշխատությունները և դրանցում ներկայացված տեսակետները:

Աշխատանքի կառուցվածքը և ծավալը: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երկու գլխից, եզրակացությունից և օգտագործված գրականության ցանկից:

Աշխատանքային տեքստը կազմում է 17 տպագրական էջ:

ԳԼՈՒԽ 1. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ 17-18-Դ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Հայոց ազատագրական պայքարի ծավալումը ուներ իր ներքին և արտաքին նախադրյալները: [1]

Ներքին նախադրյալների մեջ էականը հայոց ինքնագիտակցության մեջ դարեր առաջ կորցրած պետականության վերականգնման զգացումն էր:

Հայ իրականության մեջ գնալով առավել անտանելի էր դառնում օտարների ծանր լուծը՝ աստիճանաբար ավելի էին ծանրանում հարկերը և անօրինականությունները՝ չքավորության եզրին հասցնելով բնակչությանը:

Ներքին նախադրյալների թվում կարևոր էր այն, որ Հայաստանում դեռևս պահպանվել էին հայկական մի շարք իշխանություններ: Այդ իշխանությունները, դիմագրավելով բազում արհավիրքների, թուլացել էին և ի վիճակի չէին ինքնուրույն գլխավորելու ազատագրական շարժումը:

Ժողովրդի մեջ առևտրա-արհեստավորական խավի զարգացումը հանգեցնում էր սոցիալական նոր շերտի՝ առևտրական բուրժուազիայի առաջացմանը: Վերջինս փորձում էր նպաստել հայոց ազգային ինքնագիտակցության ամրապնդմանը՝ հովանավորելով հոգևոր-մշակութային տարբեր ձեռնարկումներ:

Ազատագրական պայքարի նախադրյալների մեջ էական էր դավանանքի ու ազգային մշակույթի խաղացած դերը: Օտար տիրապետության պայմաններում հայ ժողովուրդը մերժում էր օտարի հավատը՝ հաճախ գերադասելով մահը դավանափոխությունից: Ազգային ինքնագիտակցությունն ու արժանապատվության զգացումը Հայաստանի ազատագրության գաղափարի շուրջ միավորում էին ոչ միայն Հայաստանի բնակչությանը, այլև երկրից արտագաղթած և տարբեր երկրներում հանգրվան գտած բնակչությանը:

Համաձայն առկա հարուստ նյութերի, միջնադարյան պատմության մեջ Արցախը կոչվում է Հայաստանի թվով տասերորդ նահանգը: Այս մասին է վկայում բյուզանդացի կայսր Կոնստանտին Ծիրանածինի (913-915թթ.) հղած նամակը Արցախի

մելիքություններից մեկի՝ Խաչենի Մելիքի անունով, որի մեջ հասցեն գրում է՝ <<Հայաստան>>:

Ինչպես Արևելյան Հայաստանի մյուս շրջանները, այնպես էլ Արցախն ուշ միջնադարում ընկավ շահական Պարսկաստանի տիրապետության տակ: Սակայն, այս պարագայում անգամ, նա կարողացավ պահպանել իր փաստացի ինքնիշխանությունը, ներառյալ՝ սեփական զորախմբերը, մելիքական դատարանը և այլն: [3]

17-18-րդ դարերում Արցախի մելիքները նամակագրական կապեր ունեին ռուսական ցարերի հետ, որի արդյունքում, 18-րդ դարի երկրորդ կեսերին ռազմական դաշինք կնքվեց Ղարաբաղի և Ռուսաստանի միջև, սակայն այն շատ կարճ տևեց, բայց երևույթ էր, որը հետագայում իրեն զգացնել տվեց:

Պետրոս Առաջինի՝ դեպի Անդրկովկաս շարժը սկսելու հետ մեկտեղ հայերի մեջ վերջապես պարսկական ծանր լուծը թոթափելու հույս հայտնվեց: Մա հնարավոր եղավ հատկապես Սյունիքում և Ղարաբաղում, որտեղ համեմատաբար ավելի թույլ էին բռնապետության դիրքերը, որ պայմանավորված էր նաև այս տեղանքների աշխարհագրական դիրքով:

Այս շրջանում Հայաստանի ինքնապաշտպանության և ազգային ինքնորոշման կոդիվներում աչքի եկան մի ամբողջ խումբ հայազգի փառապանձ հրամանատարներ, որոնցից յուրաքանչյուրն իր ուրույն ներդրումն ունեցավ հայկական բանակի, ռազմարվեստի զարգացման և հրամանատարական կադրերի պատրաստման գործում:

Դավիթ Բեկը, որ գտնվում էր Վրաստանում, գալով Սյունիք՝ արագորեն իր շուրջը համախմբեց տեղի հայ զինվորականությանը, կարգեց զորապետներ: Սրանց շարքում էին Մխիթար Սպարապետը, Թորոս իշխանը և այլ հերոսներ, որ մարտերի ժամանակ փայլեցին իրենց հրամանատարական և կազմակերպչական բարձր ունակություններով: Դավիթ Բեկը հրամանատարի բնածին որակներ ուներ, որ հայրենիքին նվիրվածության հետ մեկտեղ դաստիարակչական մեծ դեր կատարեցին նրա ղեկավարած զորքերում: Նրա անձնական օրինակը վարակիչ էր ենթակաների համար:

Դավիթ Բեկը 1722–1728 թթ. - ին գլխավորել է Սյունիքի ազատագրական պայքարը թուրք-պարսկական զավթիչների դեմ: Ստեղծել է անկախ հայկական իշխանապետություն, որը ճանաչել է Պարսից շահը և նրա հետ դաշինք կնքել:

Դավիթ Բեկը սյունեցի էր: Ծառայել է Վրաց Վախթանգ VI թագավորի բանակում և նրա ճանաչված զորավարներից էր: Սյունիքի 50 տանուտերերի ու մելիքների անունից և Ստեփանոս Շահումյանի խնդրանքով Վրաց թագավորը 1722 թ.-ին Դավիթ Բեկին 30 կտրիճներով ուղարկել է Կապան՝ գլխավորելու ազատագրական պայքարը:

Հաստատվելով Շինուհայր ավանում՝ նրանք իրենց շուրջն են համախմբել տեղի զինված ուժերը, վերականգնել են հին բերդերն ու ամրությունները, ստեղծել ռազմական հենակետեր և ռազմական խորհուրդ: Աչքի ընկած զորականներից Մխիթարը նշանակվեց սպարապետ, առանձին զորաջոկատների հրամանատարներ դարձան Տեր-Ավետիսը, Փարսադանը, Թորոսը և ուրիշներ:

Առաջին հաղթական մարտը Դավիթ Բեկը մղել է 1722 թ.-ի աշնանը՝ ջևանշիր քոչվոր ցեղի դեմ, ապա հակահարված է հասցրել մահմեդականություն ընդունած հայ մելիքներ Բադրին (Տաթևի մոտ), Ֆրանգյուլին (Արծվանիկում) և թուրք-թաթարական մի շարք ցեղապետերի:

1724 թ.-ի սկզբին օգնության հասած Արցախի ազատագրական շարժման ղեկավար Ավան Յուզբաշու զորամասի (2 հզ. մարտիկ) հետ հաղթական մարտեր է մղել Օրդուբադի, Նախիջևանի, Բարգուշատի, Ղարադաղի խաների դեմ և, ազատագրելով Հալիձորը, Խնձորեսկը, Ջեյվան, Որոտանը՝ Սյունիքում ստեղծել է հայկական անկախ իշխանապետություն, որի կենտրոնն էր Հալիձորի բերդը: 1724–25 թթ.-ին Դավիթ Բեկը և նրա զորահրամանատարները հաջող մարտերով երկրամասը մաքրել են մահմեդական հրոսակներից:

1724 թ.-ի սեպտեմբերի 26-ին՝ Երևանի գրավումից հետո, թուրքական զորքերը շարժվել են դեպի Սյունիք և Ատրպատական: 1726 թ.-ին փորձել են գրավել Սյունիքը և վերջ տալ հայկական իշխանությանը:

Օսմանյան զորքերին և նրանց միացած տեղացի մահմեդական իշխանավորների զինուժին հաջողվել է գրավել մի շարք հայկական բնակավայրեր: Դավիթ Բեկը ստիպված իր զորքով ամրացել է Հալիձորի բերդում:

1727 թ.-ի մարտին թուրքերը պաշարել են Հալիձորը: Յոթ օր շարունակ զորավարը հետ է մղել թշնամու համառ գրոհները, այնուհետև որոշել է ճեղքել պաշարումը և դուրս գալ շրջափակումից:

Պաշարվածները, աննկատ դուրս գալով բերդից, հանկարծակի հարձակվել են հակառակորդի վրա: Խուճապի մատնված թշնամու զորքերը, կորուստներ տալով, փախուստի են դիմել:

Հալիձորի հաղթանակն օսմանյան բանակների դեմ ամենախոշորն ու նշանավորն էր: Հետապնդելով թշնամուն՝ հայկական զորքերն ազատագրել են նաև Մեղրին, որտեղ նահանջից հետո կենտրոնացել էր օսմանյան զորաբանակը:

1727 թ.-ին Դավիթ Բեկը բանակցել է Ատրպատականում գտնվող Պարսից շահ Թահմազի հետ, որը ճանաչել է նրա իշխանությունը Սյունիքում և դրամ հատելու իրավունք տվել:

Ցավոք, Դավիթ Բեկի անժամանակ մահից հետո Սյունիքում հայկական զինված ուժերը կազմալուծվեցին և պարտություն կրեցին: Սակայն հայկական զինված զինվորականությունը պահպանվեց Արցախում և շարունակեց իր անհավասար պայքարը օտար նվաճողների դեմ՝ մինչև Անդրկովկասի միացումը Ռուսաստանին: [4]

Արևելյան Հայաստանի՝ Ռուսաստանին միացումից հետո հայկական զինված ստորաբաժանումները որպես ինքնուրույն միավորներ դադարեցին գոյություն ունենալ, բայց հայկական զինվորականությունը շարունակեց ծառայել իր հայրենիքին՝ այս անգամ ցարական բանակին տալով այնպիսի հռչակված հրամանատարներ, ինչպիսիք էին Բեհբուրովը, Մադարովը, Տեր-Ղուկասովը, Լորիս-Մելիքովը և այլք:

ԳԼՈՒԽ 2. ԱՐՑԱԽԻ ԵՎ ՍՅՈՒՆԻՔԻ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐՆԵՐԸ

Արցախի ազատագրական պայքարը 1724-1731 թվականներին սկսված ազատագրական շարժում է պատմական Արցախ նահանգի տարածքում ձևավորված հայկական մելիքությունների գլխավորությամբ: Դրա նպատակն էր կասեցնել թուրքական հարձակումը դեպի Արևելյան Հայաստան, երկրամասը մաքրել օտար զորքերից ու ազատագրել այն: Ժամանակագրական հերթականությամբ համընկել է Սյունիքի ազատագրական պայքարին (1722-1730թթ.): [2]

18-րդ դարի սկզբին հայ ազատագրական շարժման առաջնորդներից Իսրայել Օրին մեկնում է Ռուսական կայսրության մայրաքաղաք Մանկտ Պետերբուրգ՝ Պետրոս Մեծից (1682-1725 թթ.) օգնություն խնդրելու, Արևելյան Հայաստանն ազատագրելու և հայոց պետականությունը վերականգնելու նպատակով:

Ստանալով կայսեր համաձայնությունը՝ նա մեկնում է Հարավային Կովկաս և Իրան՝ որպես ռուսական բանակի սպա և դեսպան: 1711 թվականին Ռուսաստան վերադառնալիս Օրին Աստրախանում մահանում է, և պատվիրակությունը հետ է գալիս Հայաստան:

Մի քանի տարի անց Սեֆյան Պարսկաստանում սկսվում են գահակալական կռիվներ:

1722 թվականին աֆղանների զորահրամանատար Միր Մահմուդը գրավում է մայրաքաղաք Սպահանը: Երկրում սկսվում է խառնաշփոթ ու անիշխանություն, իսկ գահաժառանգ Թահմասպը փախչում է Թավրիզ: Օգտվելով դրությունից՝ Օսմանյան սուլթան Ահմեդ III-ը (1703-1730 թթ.) հարձակվում է Իրանի հյուսիսային տիրույթների՝ Հայաստանի, Վրաստանի ու Շիրվանի վրա: Միննույն ժամանակ Հյուսիսային պատերազմի հաղթական ավարտից հետո Հարավային Կովկաս է արշավում Պետրոս Մեծը:

Արցախում այդ ժամանակ իշխում էին Բագրատունիներից ու Առանշահիկներից սերող ազնվական տոհմերի ներկայացուցիչներ, այդ թվում՝ Հասան-Ջալալյանների, Դոփյանների, Պռոշյանների ու Օրբելյանների շատավիղները, ովքեր իրենց վերահսկողության տակ ունեին ոչ ընդարձակ կալվածքներ: [5] Պարսիկները նրանց

<<մելիք>> էին անվանում: Վրաց թագավոր Վախթանգ VI-ի (1716-1724 թթ.) գլխավորությամբ հայ ազատագրական ուժերը պատրաստվում են միասնաբար հանդես գալ թուրք-պարսկական լծի դեմ:

Օսմանյան բանակի դեմ Արցախի հայ ազատագրական ուժերի պայքարում միայն այն ժամանակ է առավելությունն անցնում թշնամուն, երբ մահանում են Դավիթ Բեկը և Եսայի Հասան-Չալայանը:

1728 թվականին թուրքական բանակները կարողացել էին գրավել Իրանի Ատրպատական (Ադրբեջան) նահանգը: Գանձասարի կաթողիկոսը, տեղեկանալով 1724 թվականի ռուս-թուրքական պայմանագրի կնքման մասին, հակվել էր թուրքերի հետ բանակցելու մտքին: Նույն կարծիքին էին նաև ազատագրական ուժերը, ովքեր հուսախաբ էին եղել ռուսական խոստումներից:

Հայ ազատագրական ուժերի մյուս մասը 1729 թվականի սկզբներին Ավան և Թարխան հարյուրապետերի գլխավորությամբ նոր պատվիրակություն ուղարկեց ռուսական բանակ, սակայն դրական պատասխան չստանալով՝ այլևս չվերադարձավ Արցախ: 1729-1731 թվականներին թուրքական նվաճման դեմ պայքարը շարունակում էր Գյուլիստանի սղնախը (այժմ՝ Շահումյանի շրջան), որի հրամանատարն էր Աբրահամ սպարապետը: Արցախում ազատագրական պայքարն ավարտվեց:

Միննույն ժամանակ պառակտում էր տեղի ունեցել Սյունիքում. Մխիթար սպարապետի ու Տեր-Ավետիսի տարակարծությունները հանգեցնում են Հալիձորի բերդի գրավմանը:

Աֆղանական և օսմանյան նվաճողների դեմ ապստամբության գլուխ անցած զորահրամանատար Թահմասպ դուլի խանը մի քանի տարում վերականգնում է Պարսկաստանի սահմանները ու 1735 թվականին նոր հաշտություն կնքում թուրքերի հետ: Նա դառնում է Իրանի նոր առաջնորդը՝ Նադիր շահ Աֆշարը (1736-1747թթ.): Օսմանյան զորքերի դեմ պայքարում նա օժանդակություն էր ստանում հայերի կողմից: Որպես երախտագիտություն՝ շահը այցելում է Էջմիածին և ներկա է լինում պատարագին, Մայր աթոռի վերանորոգման համար նա հատկացնում է 1000 թուման, տաճարը զարդարում 15 կգ կշիռ ունեցող ոսկե ջահով: Նադիրի բանակում էին Արևելյան Հայաստանի նշանավոր գործիչներ՝ Դիզակի (այժմ՝ Հադրութի շրջան) մելիք Եգանը, Գեղարքունիքի մելիք Շահնազարը, Երևանի մելիք Հակոբջանը և ուրիշներ:

Շահ հռչակվելուց հետո Նադիրը Արցախի հարթավայրից տեղահանեց և Խորասան արքունիքից այնտեղ բնավորված թուրքական ջնանշիր քոչվոր ցեղին: Նույն թվականին նա Արցախն անկախ հայտարարեց Գանձակի խանությունից՝ դարձնելով այն առանձին վարչական միավոր: Նա վերահաստատեց Արցախի ներքին վարչական բաժանումն ու մելիքների ժառանգական իրավասությունները:

Այդուհետև Արցախի (Ջրաբերդի, Գյուլիստանի, Խաչենի, Վարանդայի և Դիզակի) մելիքությունները սկսեցին անվանվել <<Խամսայի (հինգ) մելիքություններ>>: Դրանց կառավարիչ նշանակվեց Դիզակի մելիք Եզան Մելիք-Եզանյանը, որը միավորում էր նաև Արցախի մելիքների ռազմական ուժերը: Մելիք Եզանի մահից հետո (1744 թ.) կառավարչի պաշտոնն անցավ նրա որդի մելիք Արամին, իսկ այնուհետև վերջինիս եղբորը՝ մելիք Եսայուն:

Սյունիքի ազատագրական պայքարը 1722-1730 թվականներին սկսված ազատագրական շարժումն է պատմական Սյունիք նահանգի բնակչության մասնակցությամբ: Դրա նպատակն էր կասեցնել թուրքական հարձակումը դեպի Արևելյան Հայաստան, երկրամասը մաքրել օտար զորքերից ու ազատագրել այն: Ժամանակագրական հերթականությամբ համընկել է Արցախի ազատագրական պայքարին (1724-1731թթ.):

Արևելյան Հայաստանում այդ ժամանակ իշխում էին Բագրատունիներից, Սյունիներից ու Առանշահիկներից սերող ազնվական տոհմերի ներկայացուցիչներ, այդ թվում՝ Հասան-Ջալալյանների, Դովյանների, Պոռշյանների, Օրբելյանների, Վաչուտյանների, Ջաքարյանների և Կյուրիկյանների շառավիղները, ովքեր իրենց վերահսկողության տակ ունեին ոչ ընդարձակ կալվածքներ: Պարսիկները նրանց «մելիք» էին անվանում: Նրանցից բացի հայ ժողովրդի շահերը ներկայացնում և հայերին համախմբում էր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, որի նստավայրը 1441 թվականից գտնվում էր Էջմիածնում: [6]

1677 թվականին կաթողիկոս Հակոբ Դ Ջուղայեցին Էջմիածնում գումարում է գաղտնի ժողով, որին մասնակցում էին հոգևոր ու աշխարհիկ 12 գործիչներ, այդ թվում՝ Սյունիքի ու Արցախի մելիքներից ոմանք: Եվրոպական պետությունների օգնությանը դիմելու նպատակով կազմված պատվիրակությունը 1678 թվականի վերջերին Հակոբ Ջուղայեցու գլխավորությամբ հասնում է Կոստանդնուպոլիս: Այդտեղ երկու տարի անց

հիվանդությունից մահանում է Հակոբ Ջուղայեցին: Պատվիրակության հետ մեկնած Իսրայել Օրին, ճանապարհվում է Իտալիա, ապա Ֆրանսիա, որտեղ անցնում է զինվորական ծառայության: Այնուհետև տեղափոխվում է Գերմանիա, հաստատվում Դյուսելդորֆ քաղաքում: Օրին տեղի իշխան Հովհան Վիլհելմի հետ քննարկում է Հայաստանի ազատագրության հարցը, որից հետո այցելում է Հայաստան՝ տեղում իրավիճակին ծանոթանալու և բանակցություններ վարելու համար:

Օսմանյան զորքերը կրկին հարձակվում են Սյունիքի իշխանության վրա: Գրոհին դիմագրավելու ժամանակ հայկական զորահրամանատարության շարքերում տեղի ունեցավ պառակտում: Դավիթ Բեկը, ում մելիքները ենթարկվում էին որպես գահերեց իշխանի, ուներ ազնվական ծագում, մինչդեռ Մխիթարը ռամիկ էր: Ուստի Սյունիքի՝ ժամանակի վերնախավի մի մասը սատարում է հոգևորական զորավար Տեր-Ավետիսին: Վերջինս հակված էր թուրքերի հետ հաշտվելու ու հանձնվելու մտքին:

1729 թվականի սկզբին, երբ հակառակորդը կրկին պաշարեց Հալիձորի բերդը, Մխիթար Սպարապետը պահանջեց շարունակել պաշտպանությունը և ուժասպառ անել թշնամուն, իսկ Տեր-Ավետիսը նախընտրեց նրանց հետ բանակցելու ուղին: Մխիթար Սպարապետը ստիպված էր գիշերով հեռանալ բերդից: Թուրքերը գրավեցին բերդը, կողոպտեցին ու կոտորեցին հայ բնակչությանը, տղամարդկանց սպանեցին, կանանց վերցրին իրենց հարեմները, իսկ երեխաներին գերեվարեցին: Հալիձորի անկումից հետո Տեր-Ավետիսը հեռացավ Երուսաղեմ՝ ապաշխարելու, իսկ Մխիթար սպարապետը շարունակեց ազատագրական պայքարը:

Մխիթարը միավորեց հայկական ուժերը և թուրքերի դեմ մի շարք հաջող հարձակումներ կազմակերպեց, որի արդյունքում ազատագրվեցին բազմաթիվ բնակավայրեր: 1730 թվականին, Օրդուբադում թուրքերի դեմ հերթական հաղթանակ տանելուց հետո սպարապետը վերադառնում է Խնձորեսկ:

Օսմանյան զորահրամանատար Աբդուլլահ փաշան հաշտվել էր հայկական իշխանության գոյության հետ, և պատրաստվում էր դեսպան ուղարկել Մխիթարի մոտ: Սակայն վերջինս լուր է ստանում, որ Խնձորեսկ վերադառնալու ճանապարհին Մխիթար սպարապետը դավադրաբար սպանվել է հայերի կողմից: Տեղի բնակիչներից ոմանք, վախենալով, որ գյուղը կարող է արժանանալ Հալիձորի ճակատագրին,

թուրքերին սիրաշահելու համար գլխատում են Մխիթարին ու գլուխն ուղարկում Թավրիզ: Փաշան հրամայում է գլխատել սպարապետին սպանողներին:

Մյունիքի ազատագրական պայքարը ավարտվեց՝ չհասնելով վերջնական նպատակին: Սակայն թուրքերի իշխանությունը Արևելյան Հայաստանում տևեց մի քանի տարի. 1735 թվականին պարսից զորահրամանատար Թահմասպ դուլի Նադիր խանը (Թահմասպի ծառա Նադիր), ով հետագայում հռչակվում է Նադիր շահ, հետ է գրավում Ատրպատականն ու Անդրկովկասը: Հայերին, ովքեր դիմադրել էին օսմանյան զորքերին Արցախում, Մյունիքում ու Այրարատում, բարձր ինքնավարություն է շնորհում, ճանաչում հայ մելիքների իրավունքները ու Էջմիածնի Մայր Տաճարին ոսկե ջահ նվիրում:

18-րդ դարում էական պատերազմական գործողություններ տեղի չեն ունենում: Արևելյան Հայաստանը ենթարկվում է վարչական փոփոխությունների. Երևանի կուսակալության տարածքում առաջանում են Երևանի (ՀՀ մարզերից՝ Կոտայք, Արմավիր, Արարատ, Արագածոտն, Գեղարքունիք) ու Նախիջևանի (Վայոց ձոր) խանությունները, իսկ Ղարաբաղի կուսակալության տարածքում՝ Ղարաբաղի (ԼՂՀ և Մյունիք) ու Գանձակի խանությունները: Երևանի կուսակալության՝ Կարսի գավառի տարածքը Օսմանյան կայսրությանն էր անցել դեռ 1639 թվականին՝ Հայաստանի չորրորդ բաժանուման ժամանակ: Այս իրավիճակը տևում է մինչև 19-րդ դարի սկիզբը՝ Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների արդյունքում հանգել ենք հետևյալ եզրահանգումներին.

- Ամփոփելով հարկ ենք համարում նշել, որ համաձայն առկա հարուստ նյութերի, միջնադարյան պատմության մեջ Արցախը կոչվում է Հայաստանի թվով տասերորդ նահանգը: Այս մասին է վկայում բյուզանդացի կայսր Կոնստանտին Ծիրանածինի (913-915թթ.) հղած նամակը Արցախի մեկիքություններից մեկի՝ Խաչենի Մեկիքի անունով, որի մեջ հասցեն գրում է՝ <<Հայաստան>>:
- Ինչպես Արևելյան Հայաստանի մյուս շրջանները, այնպես էլ Արցախն ուշ միջնադարում ընկավ շահական Պարսկաստանի տիրապետության տակ: Սակայն, այս պարագայում անգամ, նա կարողացավ պահպանել իր փաստացի ինքնիշխանությունը, ներառյալ՝ սեփական զորախմբերը, մեկիքական դատարանը և այլն:
- 17-18-րդ դարերում Արցախի մեկիքները նամակագրական կապեր ունեին ռուսական ցարերի հետ, որի արդյունքում, 18-րդ դարի երկրորդ կեսերին ռազմական դաշինք կնքվեց Ղարաբաղի և Ռուսաստանի միջև, սակայն այն շատ կարճ տևեց, բայց երևույթ էր, որը հետագայում իրեն զգացնել տվեց:
- Պետրոս Առաջինի՝ դեպի Անդրկովկաս շարժը սկսելու հետ մեկտեղ հայերի մեջ վերջապես պարսկական ծանր լուծը թոթափելու հույս հայտնվեց: Սա հնարավոր եղավ հատկապես Սյունիքում և Ղարաբաղում, որտեղ համեմատաբար ավելի թույլ էին բռնապետության դիրքերը, որ պայմանավորված էր նաև այս տեղանքների աշխարհագրական դիրքով:
- Այս շրջանում Հայաստանի ինքնապաշտպանության և ազգային ինքնորոշման կռիվներում աչքի եկան մի ամբողջ խումբ հայազգի փառապանձ հրամանատարներ, որոնցից յուրաքանչյուրն իր ուրույն ներդրումն ունեցավ հայկական բանակի, ռազմարվեստի զարգացման և հրամանատարական կադրերի պատրաստման գործում:

- Դավիթ Բեկը, որ գտնվում էր Վրաստանում, գալով Սյունիք՝ արագորեն իր շուրջը համախմբեց տեղի հայ զինվորականությանը, կարգեց զորապետներ: Սրանց շարքում էին Մխիթար Սպարապետը, Թորոս իշխանը և այլ հերոսներ, որ մարտերի ժամանակ փայլեցին իրենց հրամանատարական և կազմակերպչական բարձր ունակություններով: Դավիթ Բեկը հրամանատարի բնածին որակներ ուներ, որ հայրենիքին նվիրվածության հետ մեկտեղ դաստիարակչական մեծ դեր կատարեցին նրա ղեկավարած զորքերում: Նրա անձնական օրինակը վարակիչ էր ենթակաների համար:
- Դավիթ Բեկը 1722–1728 թթ. - ին գլխավորել է Սյունիքի ազատագրական պայքարը թուրք-պարսկական զավթիչների դեմ: Ստեղծել է անկախ հայկական իշխանապետություն, որը ճանաչել է Պարսից շահը և նրա հետ դաշինք կնքել:
- Դավիթ Բեկը սյունեցի էր: Ծառայել է Վրաց Վախթանգ VI թագավորի բանակում և նրա ճանաչված զորավարներից էր: Սյունիքի 50 տանուտերերի ու մելիքների անունից և Ստեփանոս Շահումյանի խնդրանքով Վրաց թագավորը 1722 թ.-ին Դավիթ Բեկին 30 կտրիճներով ուղարկել է Կապան՝ գլխավորելու ազատագրական պայքարը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Դանիելյան Է., Մելքոնյան Ա., Հայոց Պատմություն, հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը, Երևան, 2008թ.:
2. Ժամկոչյան Հ. և ուրիշներ, Հայ ժողովրդի պատմություն սկզբից մինչև 18-րդ դարի վերջ, Երևան, «Երևանի պետական համալսարան», 1975թ.:
3. Հայ ժողովրդի պատմություն, հատոր 4, ԳԱԱ հրատ., Երևան, 1972թ.:
4. Հայոց պատմության հիմնահարցեր, Երևան, 2000թ.:
5. Մաղալյան Ա., Արցախի մեղիքությունները և մեղիքական տները XVII-XIX դդ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2007թ.:
6. Պարսամյան Վ.Ա., Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. II (IX- XIX դդ.), Երևան, «Հայպետուսմանկ», 1963թ.:

ՀՀԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՎԱՆԱԶՈՐԻ ՀՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Հերթական ատեստավորման ենթակա ուսուցիչների վերապատրաստման դասընթացներ

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Թեմա՝

Ֆիդայական շարժում

Կատարող՝

Շահեն Շահինյան

ՎՊՀ հենակետային

վարժարանի զինղեկ

Մասնագիտություն՝

Ռազմագիտություն

Ղեկավար՝

Անդրանիկ Սարգսյան

ՎԱՆԱԶՈՐ 2023

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ
2. ՄԱՍԵՐ
3. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ
4. ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ ֆիդայական ազգային-ազատագրական, հակաավատատիրական, ժողովրդավարական շարժումն իր բնույթով պարտիզանական էր՝ նման XV–XIX դարերում թուրքական նվաճողների դեմ բալկանյան ժողովուրդների հայդուկային պայքարին: Առաջացել է Արևմտյան Հայաստանում, տարերայնորեն, 1880-ական թվականների կեսին՝ հայ ազգային կուսակցությունների հրապարակ գալուց առաջ: Առաջին խմբերն ստեղծվել են Տարոնում, Վասպուրականում, Կեսարիայում և այլ վայրերում: Առավել հայտնի են Մարգար Վարժապետի (Մարգար Ամիրյան), Արաբոյի (Առաքել, Ստեփան Մխիթարյան), Ռուբեն Շիշմանյանի (Դերսիմի Քեռի), Գալուստ Արխանյանի (Մնձուրի Առյուծ), Արամ Աչըքպաշյանի (Գրիգոր Կարապետյան), Մինասօղլու (Հովհաննես Մինասյան) խմբերը, հայդուկապետ Մեծ Չելլոն (Թորոս Ծառուկյան) և ուրիշներ: Այս շրջանում ֆիդայիների որոշ ղեկավարներ (Արամ Աչըքպաշյան և ուրիշներ) փորձել են համաձայնեցնել կամ նույնիսկ միավորել անջատ-անջատ հայդուկային խմբերի գործողությունները: Սակայն շոշափելի արդյունքի չեն հասել: Չի իրականացել որոշ հայ գործիչների գաղափարը՝ Օսմանյան կայսրության ոչ թուրք ժողովուրդների, մասնավորապես քրդերի ազգային-ազատագրական շարժման հետ դաշինք ստեղծելը:

Ֆիդայիներն զգալի աշխատանք են կատարել հայ ժողովրդի 2 հատվածների միջև կապերն ամրապնդելու համար. Այցելել են Թիֆլիս, տեսակցել արևելահայ նշանավոր գործիչների հետ, նրանց օգնությամբ զենք ու զինամթերք ձեռք բերել, կամավորներ հավաքագրել Արևմտյան Հայաստան ուղարկելու համար:

1880–90-ական թվականներին կովկասաբնակ և ռուսաստանաբնակ հայերի շրջանում մեծացել է հետաքրքրությունն արևմտահայերի ազատագրական պայքարի նկատմամբ, և ծավալվել է օգնության շարժումը: Հայ երիտասարդները (հիմնականում՝ ուսանողներ) Թուրքիային սահմանակից շրջաններում (Ալեքսանդրապոլ, Կարս, Երևան, Իգդիր, Ախալցխա և այլն) կազմել են հայդուկային խմբեր և, զենք ու զինամթերքով զինված, փորձել են անցնել Արևմտյան Հայաստան. Հայտնի են Վարդան Գուլոշյանի, Սարգիս Կուկունյանի նախաձեռնությունները: Կազմակերպվել են նաև զինատար խմբեր, որոնք զենք են փոխադրել Ռուսաստանից, Այսրկովկասից, Իրանից:

2. ՖԻԴԱՅԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

Հայ ազգագատագրական պայքարին բնորոշ է նաև ֆիդայական կամ հայդուկային շարժումը (անունը ծագել է բալկանյան ժողովուրդների հակաթուրքական պարտիզանական՝ հայդուկային պայքարի անվանումից, իսկ «ֆիդայի» կամ «ֆեդայի» արաբերեն բառ է, նշանակում է «զոհ», բայց ընկալվում է «անձնազոհ» իմաստով): Շարժումն առաջացել է Արևմտյան Հայաստանում՝ տարերայնորեն (թելադրված էր հայ ժողովրդի քաղաքական և տնտեսական ծանր ու օրհասական վիճակով) 1880-ական թվականների կեսերին՝ հայ ազգային կուսակցությունների հրապարակ գալուց առաջ: Զինվորագրվելով հայրենիքի ազատագրությանը՝ ֆիդայիները երդվել են. «Այսուհետև իմ բարձր լինելու է Հայաստանի լեռները, իսկ բաղձալի երազանքը՝ հայրենիքի համար մեռնելը»: Բաֆֆին նրանց անվանել է ժողովրդական վրիժառուներ ու հեղափոխականներ: Հայ առաջին ֆիդայիներից էին Կարապետը՝ Սեբաստիայում, և ֆիդայական շարժման ռահվիրա Արաբոն (Առաքել, Ստեփանոս Մխիթարյան)՝ Սասունում: Առաջին հայդուկային խմբերն ստեղծվել են Տարոնում, Սասունում, Վասպուրականում, Կեսարիայում:

Առավել հայտնի են Մարգար Վարժապետի (Մարգար Ամիրյան), Արաբոյի, Ռուբեն Շիշմանյանի (Դերսիմի քեռի), Գալուստ Արխանյանի (Մնձուրի առյուծ), Արամ Աչըքպաշյանի (Գրիգոր Կարապետյան), Մինասօղլու (Հովհաննես Մինասյան) խմբերը: 1880-ական թվականների վերջին Սեբաստիայի վիլայեթում կազմավորվել են զինված ջոկատներ՝ չելլոներ, որոնք ներկայացել են իբրև քրդեր (թուրքերի վրեժխնդրությունը հայերի նկատմամբ չարելու համար): Այս շրջանում որոշ ֆիդայապետներ (Արամ Աչըքպաշյան և ուրիշներ) փորձել են համաձայնեցնել կամ նույնիսկ միավորել անջատ գործող հայդուկային խմբերի գործողությունները: Սակայն շոշափելի արդյունքի չեն հասել: Չի իրականացել որոշ հայ գործիչների գաղափարը՝ օսմանյան կայսրության ոչ թուրք ժողովուրդների, մասնավորապես քրդերի ազգագատագրական շարժման հետ դաշինք ստեղծելը:

Ֆիդայիների՝ ժողովրդին միավորելու փորձերը

Ֆիդայիներն զգալի աշխատանք են կատարել հայ ժողովրդի 2 հատվածների միջև կապերն ամրապնդելու համար, այցելել են Թիֆլիս, տեսակցել արևելահայ նշանավոր գործիչների հետ, նրանց օգնությամբ զենք ու զինամթերք ձեռք բերել, կամավորներ

հավաքագրել Արևմտյան Հայաստան ուղարկելու համար: 1880-90-ական թվականներին կովկասաբնակ և ռուսաստանաբնակ հայերի շրջանում մեծացել է հետաքրքրությունն արևմտահայերի ազատագրական պայքարի նկատմամբ, և ծավալվել է օգնության շարժում: Հայ երիտասարդները (հիմնականում՝ ռուսանոդներ) Թուրքիային սահմանակից շրջաններում (Ալեքսանդրապոլ, Կարս, Երևան, Իգդիր, Ախալցխա և այլն) կազմել են հայդուկային խմբեր և զենք ու զինամթերքով զինված փորձել են անցնել Արևմտյան Հայաստան, հայտնի են Սարգիս Կուկունյանի, Վարդան Գոլոշյանի նախաձեռնությունները: Կազմակերպվել են նաև զինատար խմբեր, որոնք զենք են փոխադրել Ռուսաստանից, Այսրկովկասից, Իրանից:

Արևմտյան Հայաստանի ազատագրումը

1890-ական թվականների սկզբից Արևմտյան Հայաստանում նոր թափ են ստացել ազատագրական շարժումը, զինված ելույթներն ու ինքնապաշտպանական մարտերը՝ պայմանավորված հնչակյան և դաշնակցություն կուսակցությունների ստեղծումով ու Արևմտյան Հայաստանում նրանց տեղական կազմակերպությունների տարածմամբ: Ազգային կուսակցությունների հիմնական, նպատակը Հայկական հարցի լուծումն էր՝ Արևմտյան Հայաստանի ազատագրումը, հետևաբար նրանք տեղերում համագործակցել են հայդուկային խմբերի հետ՝ շարժմանը տալով համազգային բնույթ: Կուսակցությունները ֆիդայիներին նախապես համարել են իրենց մարտական, ուժը, իսկ ֆիդայիները պատրաստ էին ընդունելու նրանց գաղափար, ղեկավարությունը: Ֆիդայիների՝ հնչակյաններին կամ դաշնակցականներին հարելը սկզբնական շրջանում պայմանավորված էր նրանով, թե այդ կուսակցություններից որն էր ազդեցիկ Արևմտյան Հայաստանի այս կամ այն շրջանում:

1890-ական թվականների 2-րդ կեսից ՀՅԴ-ն, հասարակականքաղաքական կյանքում դառնալով ամենաազդեցիկը, ղեկավարել է հայդուկային շարժումը, և բազմաթիվ ֆիդայիներ դարձել են դաշնակցության անդամներ: Շարժումը ծավալվել էր նաև Կիլիկյան Հայաստանում: Աբդուլ Համիդյան ջարդերի ժամանակ (մեծ չափերի է հասել Արաբո (Առաքել, Ստեփանոս Մխիթարյան, 1863-1893) Աղբյուր Սերոբ (Վարդանյան, 1864-1899) Սոսե Մայրիկ (Վարդանյան, 1868-1953):

Քրդական ցեղերն ու ցեղապետերն ընդդեմ հայերի

1894-96 թվականին ֆիդայիները գործուն մասնակցություն են ունեցել հայերի ինքնապաշտպանությանը Խլաթում, Սասունում, Վանում, Շապին-Գարահիսարում և այլուր: Ֆիդայիների հաջող գործողությունները նորից հույս են ներշնչել Արևմտյան Հայաստանում ընդհանուր ապստամբություն նախապատրաստելու և սկսելու, ինչպես նաև սուլթանական բռնության դեմ կայսրության բոլոր ճնշված ժողովուրդների միացյալ ճակատ ստեղծելու համար: Սակայն քրդերի հետ միություն կազմելու փորձն արդյունք չի տվել: Ավելին, Թուրքիայի կառավարող շրջաններին հաջողվել է իրենց կողմը գրավել քրդական ցեղերին ու ցեղապետներին՝ ընդդեմ հայերի:

Հայտնի են Բաբշենի (1898), Խաստուրի (1899), Սպաղանքի (1899 և 1900), Ցրոնքի (1899), Բերդակի, Նորշենի, Առաքելոց վանքի (Երեքն էլ՝ 1901) կռիվները: Ֆիդայական շարժման նշանավոր դեմքերից են Աղբյուր Սերոբը (Սերոբ Վարդանյան), Անդրանիկ Օզանյանը, Գևորգ Չավուշը (Գևորգ Ղազարյան), Նիկոլ Դումանը (Նիկողայոս Տեր-Հովհաննիսյան), Ժիրայրը (Հարություն-Մարտիրոս Պոյաճյան), Հրայր Դժոխքը (Արմենակ Ղազարյան), Սպաղանացի Մակարը (Մակար Տոնոյան), Վազգենը (Տիգրան Տերոյան), Գուրգենը (Բաղդասար Մալյան), Քեռին (Արշակ Գավաֆյան), Իշխանը (Հովսեփ Արղության) և ուրիշներ:

1904 թվականի Սասունի ապստամբություն

Ֆիդայական շարժման պոռթկում էր 1904 թվականի Սասունի ապստամբությունը, որի ընտրված ղեկավար մարմնի՝ զինվորական խորհրդի կազմում էին Անդրանիկը (ղեկավար), Գևորգ Չավուշը, Սեպուհը (Արշակ Ներսիսյան), Սեբաստացի Մուրադը (Մուրադ Խրիմյան), Կայծակ Առաքելը (Տիգրան Աբաջյան) և ուրիշներ: 20 դարի սկզբին դաշնակցականները և հնչակյանները շարունակել են կազմակերպել հայդուկային ու զինատար խմբեր և տեղափոխել Արևմտյան Հայաստան՝ Այսրկովկասից ու Իրանից: Սակայն ճանապարհին նրանց խոչընդոտել են ինչպես թուրքերը, այնպես էլ ռուս սահմանապահները և հաճախ ձախողել այդ ձեռնարկումները:

1903 թվական

1903 թվականի գարնանը սահմանն անցած դաշնակցական ջոկատներից միայն Թորգոմի (Թուման Թումյանց) և Մենակի (Եգոր Առուստամյան) «Մրրիկ» հեծելախմբին (33 մարդ) է հաջողվել մայիսի վերջին հասնել Սասուն: Սեպտեմբերի

սկզբին Գերմանիայում սովորող Աբրահամյանը 50-հոգանոց զինված խմբով փորձել է անցնել սահմանը, սակայն ձերբակալվել է: Մեպտեմբերի 30-ին «Կայծակ» հեծելախումբը (53 մարդ) Բասենում ընդհարվել է թուրքական ջոկատների հետ:

1904 թվականի մայիսի վերջ

1904 թվականի մայիսի վերջին Աշոտ Երկաթի (Արմենակ Լևոնյան) և քղեցի Պողոսի (Թոխմախ) խումբը (35 մարդ) Իգդիրից Սասուն գնալիս Արճեշի Մոսկուն գյուղի մոտ ընդհարվել է քրդերի հետ, ընկել թուրք, բանակի շրջափակման մեջ և զոհվել: Հունիսին Կայծակի (Վաղարշակ Բաղդասարյան) «Դժոխք» հեծելախումբը (29 մարդ) Արևմտյան Հայաստան անցնելիս Ձևինի մոտ կռվի է բռնվել թուրք զինվորների ու քրդերի հետ և պարտվել: Նույն ամսին Նիկոլ Դումանի հեծելախումբը (18 մարդ), սահմանագլխին բախվելով թուրք, զինված ուժի հետ, ցրվել է և վերադարձել Իրան: Հուլիսի 24-ին 102-հոգանոց մի խումբ Գայլ Վահանի (Մինաս Տուլպաշյան) և Կապիտան Բաբկենի (Նիկողայոս Տեր-Խաչատրյան) ղեկավարությամբ անցել է սահմանը: «Սրտավազդ» խումբը Գայլ Վահանի գլխավորությամբ շարժվել է դեպի Մոսուն գյուղ, իսկ «Մասիսը» Միհրանի (Գաբրիել Քեշիշյան) գլխավորությամբ՝ դեպի Ջոր: Թշնամու հետ ընդհարվելով՝ խումբը հետ է դարձել, անցել սահմանը և ցրվել:

Խանասարյան սերունդ

Արևմտահայերին օգնության շտապող խմբերը կազմակերպվել են հապճեպ՝ առանց գործողությունների մշակված ծրագրերի, հաշվի չեն առնվել առկա պայմաններն ու հնարավորությունները, որոնք էլ դարձել են անհաջողությունների պատճառ: Եղել են նաև վրեժխնդրության և առանձին թուրքական ու քրդական խմբեր ոչնչացնելու նպատակով կազմակերպված հայդուկային արշավանքներ, առավել հայտնի է Խանասարի արշավանքը (1897), որի մասնակիցները հայտնի են «խանասարյան սերունդ», իսկ ընդհանուր հրամանատար Վարդանը (Սարգիս Մեհրաբյան)՝ Խանասարի Վարդան անուններով:

1904 թվականի ֆիդայական շարժում

1904 թվականի Սասունի ապստամբությունից հետո ֆիդայական շարժումն սկսել է թուլանալ: Մնալով հիմնականում որպես առանձին խմբերի գործողություններ (1905 թվականի Ալվառինջի, 1907 թվականի Մուլուխի կռիվներ)՝ հայդուկային շարժումն անկում է ապրել: Շարժման ելքը կանխորոշել են գործող պատմության ուղղությունների

միասնական ծրագրի բացակայությունը, ուժերը միավորելու ապարդյուն փորձերը, ինչպես նաև թշնամու ուժերի գերակշռությունը: Այդուհանդերձ, ֆիդայական շարժումը ժողովրդին նախապատրաստել է ազատագրական պայքարի, զսպել է թուրք պաշտոնյաներին ու քուրդ աղաներին, մեղմել և նույնիսկ վերացրել է նրանց գործադրած բռնությունները:

Երիտթուրքական հեղաշրջումից (1908) հետո ֆիդայիներին ներում է շնորհվել, և նրանց մի մասն իջել է լեռներից ու անցել խաղաղ աշխատանքի: Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկզբին ֆիդայիների զգալի մասը մտել է հայկական կամավոր, ջոկատների մեջ, իսկ մեծ եղեռնի օրերին մասնակցել է հայերի ինքնապաշտպան, մարտերին:

1895 թվական Արևմտյան Հայաստանում գործող ֆիդայական ջոկատների հրամանատարություն

Աղբյուր Սերոբ 1864, գ. Սոխորդ (Բիթլիսի նահանգ, Խլաթ գավառ)-1899], 1895 թվականից ստանձնել է Արևմտյան Հայաստանում գործող ֆիդայական ջոկատների ընդհանուր հրամանատարությունը: Բազմաթիվ մարտերում տարած հաղթանակների համար նրան անվանել են «Նեմրութի հսկա» կամ «Ասլան»: 1899 թվականին Սասունի Գեղեգուզան գյուղում քուրդ ցեղապետ Բշարե Խալիբ Գեղաշենի գյուղապետի՝ Ավեի միջոցով թունավորել է Սերոբին, ապա թուրքական զորքերը պաշարել են Սերոբի տունը, սպանել մահամերձ ֆիդայապետին, նրա թիկնապահներ Մխեհին, Ջաքարին ու 12-ամյա որդուն՝ Հակոբին: Հայերի շրջանում սարսափ տարածելու նպատակով թուրքերը կտրել են Սերոբի գուխը և այն շրջել Սասունի գյուղերով: Սերոբի կինը՝ խմբի միակ կին հայդուկ Սոսեն (ժողովուրդը նրան օժել է Մայրիկ պատվանունով), շարունակել է ամուսնու հայրենանվեր գործը: 1900 թվականին Աղբյուր Սերոբի զինվորներ Գևորգ Չաուշ ու Անդրանիկը ոչնչացրել են դավաճան Ավեի ողջ գերդաստանը և սպանել Բշարե Խալիսին:

Գևորգ Չավուշ [1870, գ. Մկրթնք (Սասունի գավառ) - 1907, արդեն 1894 թվականին ճանաչված ֆիդայի էր և Սասունի ինքնապաշտպանության ղեկավարներից: 1896 թվականին փախչելով բանտից՝ միացել է Աղբյուր Սերոբի և Հրայր Դժոխքի ջոկատներին: 1901 թվականին մասնակցել է Առաքելոց վանքի

կովին, 1904 թվականին՝ Սասունի ապստամբությանը: Զոհվել է 1907 թվականի մայիսի 27-ին՝ Սոգուխի (Մշո գավառ) կովում:

Անդրանիկ Օզանյան. փառաբանված հայդուկապետն ու գորավարը

Անդրանիկ Օզանյան (1865, քաղաք Շապին- Գարահիսար (Մեքաստիայի նահանգ)- 1927, քաղաք Ֆրեզնո (Կալիֆոռնիայի Նահանգ, ԱՄՆ), 1928 թվականին աճյունը տեղափոխվել է Փարիզի Պեր Լաշեզ գերեզմանատուն, 2000-ին՝ Երևան, ամփոփված է Եռաբլուրում), փառաբանված հայդուկապետն ու գորավարն սկզբում կովել է Վազգենի ու Գուրգենի խմբերում, ապա նրանց հետ միացել Աղբյուր Սերոբին: Մեծ համբավ է ձեռք բերել 1900 թվականին՝ հայ բնակչության պատուհասին՝ Բշարե Խալխին սպանելուց հետո: 1901 թվականին ղեկավարել է Առաքելոց վանքի կռիվը, 1904 թվականին՝ Սասունի ապստամբությունը: 1912-13-ի Բալկանյան պատերազմի ժամանակ բուլղարական բանակի կազմում կովել է Թուրքիայի դեմ, առաջին համաշխարհային պատերազմում (1914-18) գլխավորել է հայկական առաջին կամավոր, ջոկատը Կովկասյան բանակի կազմում:

Աղբյուր Սերոբ

Հիմնական հոդված՝ Աղբյուր Սերոբ

Աղբյուր Սերոբ (իսկական անունը՝ Սերոբ Վարդանյան, 1864, Սողորդ, Խլաթ - 1 նոյեմբերի, 1899), հայ ազգային ազատագրական շարժման հերոս, ֆիդայի: Հայոց հինավուրց Տարոնո աշխարհի Ախլաթ (Խլաթ) գավառի Սողորդ գյուղի համբավավոր, հարուստ Խչեի տոհմից էր Սերոբը (Սերոբ Վարդանյան), ծնված 1864 թվականին: Սերոբը Վարդանյանների գերդաստանի չորս որդիներից կրտսերն էր: Մանուկ հասակից սիրում էր շրջել հայրենի Նեմրութի լանջերին, ապրել սարերի ու լեռների շնորհած ազատությամբ:

Բնատուր որսորդ էր. 18 տարեկանում ավագ եղբայրը՝ գյուղի ռես Միսեն, Սերոբին նվիրում է հրացան և դաշույն, և նա ամբողջությամբ նվիրվում է որսորդությանը, ամեն օր սարերից վերադառնում հարուստ որսով: Նա բարձրահասակ էր, բնականից օժտված ֆիզիկական հրաշալի տվյալներով, իսկ լեռներում անցկացրած ազատ կյանքը, որսորդությունն ու ձիավարությունը մեծապես նպաստեցին մեծ ռազմիկին բնորոշ ֆիզիկական հզոր կոփվածքի ձևավորմանը:

Երբ բոլորում է Սերոբի 21 տարին, Պոլսից գյուղ է վերադառնում ազգային կյանքով տարված, ուսյալ հորեղբայրը՝ Առաքելը: Հորեղբայրը հայրենասիրական գաղափարներ ու պայքարի ոգի է սերմանում նրա հոգում: Եվ մի օր էլ, երբ Սերոբը վերադառնում էր սարերից՝ որսի հերթական գոհը շալակին, հորեղբայրը դիմում է նրան.

«Սերոբ, իրաւ դուն լաւ, կտրիչ որսորդ ես, նշան բռնած տեղը կը գամես, բայց բաւական չէ վայրի գազաններ որսալ, ատիկա հեշտ է, երբեմն մարդ գազաններ ալ որսալու է»:

Հետագայում արդեն ֆիդայապետ Սերոբը բազմիցս խոստովանել է, որ «իր յեղափոխական մտքերու մեծագույն մասը պարտական է մեռած հորեղբորը՝ Առաքելին»: Հաշվի առնելով նրա անսանձ, ըմբոստ խառնվածքը՝ որոշում են ամուսնացնել: Սակայն ամուսնությունը երբեք չի խոչընդոտում Սերոբին՝ ժամանակի զգալի մասն անցկացնել Ներսիսի լանջերին, մանավանդ որ կինը՝ Սոսեն, ըմբոստ բնավորությամբ հրաշալիորեն ներդաշնակում էր ամուսնուն: Մի օր, երբ սովորության համաձայն լեռներում զբաղվում էր որսորդությամբ, երկու քրդեր նկատելով նրան, տուրք տալով հային թալանելու հարազատ ավանդույթին՝ փորձում են խլել Սերոբի ձին, հագուստներն ու զենքերը: Սերոբը համարձակորեն կռվի է բռնվում և հրացանի առաջին իսկ հարվածով տապալում է մեկին, իսկ մյուսին հաջողվում է փախչել: Այդ ժամանակներում հայի կողմից քուրդ սպանելը անօրինակ երևույթ էր: Թուրքական իշխանությունների դատաստանից խուսափելու համար 1891 թվականին Սերոբին գաղտնի ուղարկում են Պոլիս: Մի քանի ամիս Պոլսում անցկացնելուց հետո Սերոբը տեղափոխվում է Ռումինիայի Սուլինա քաղաք, ուր բնակություն էին հաստատել Հայաստանի տարբեր շրջաններից տարագրված պանդուխտ հայեր: Հայրենակիցների օգնությամբ Սուլինայում բացում է մի փոքրիկ սրճարան, որը դառնում է պանդխտության գիրկն ընկած տեղի հայության մշտական հավաքատեղի:

Սերոբի ապագա գործունեության վրա մեծ ազդեցություն է գործում Հրայր Դժոխքը, որն այդ օրերին գտնվում էր Սուլինա քաղաքում: Հրայրի կոչը նոր ուժով է բորբոքում դեռ պատանեկան տարիներին ազատագրական պայքարի գաղափարներին հաղորդակից Սերոբին: 1893 թվականի վերջին հայրենիք մեկնելու հաստատ վճռականությամբ Սերոբը թողնում է Սուլինան և մեկնում Բաթում, ապա՝ Թիֆլիս: Թիֆլիսում ծանոթանում է Քրիստափորի և Ռոստոմի հետ, որոնց խորհրդով և

օգնությամբ 1894 թվականի սկզբներին երեք ընկերներով վերադառնում է հայրենի Ախլաթ: Ախլաթի շրջանում ժողովրդին կոչելով ինքնապաշտպանության՝ Սերոբն ասում էր. «... տղաք, առանց հացի մնացեք, առանց զենքի մի մնաք»: 1895 թվականի դաժան օրերին, երբ ողջ հայության գլխին ծառացել էր համիդյան ջարդարար սուրբ, Սերոբը մարտական խմբով հասնում է Ախլաթ և անմիջապես հայտնվում մարտերի հնոցում: Թշնամին ուշադրությունն առավելապես կենտրոնացրել էր Սողորդ գյուղի վրա, որը շնորհիվ աշխարհագրական ամուր դիրքի, քաջակորով զավակների և հատկապես Խչեենց անվանի գերդաստանի՝ Ախլաթի ինքնապաշտպանության ոգին էր: Սերոբը հայրենի շրջանը կոտորածից փրկելու, ժողովրդին ոգեկոչելու, մարտական ինքնապաշտպանական խմբեր ստեղծելու նպատակով զինակիցներին ուղարկում է թշնամու կողմից սպասվող հարձակման առավել վտանգավոր ուղղությունները, իսկ ինքը 10 ֆիդայիներով մնում է Սողորդում: «Բոլոր գիւղերում, Սերոբի հայրուկների շուրջը համախմբուեցան տեղական, երիտասարդությունը, իսկ ինքը Սերոբը մի քանի ընկերներու հետ շրջում էր գիւղից գիւղ՝ հսկելու ապահովութեան վրայ»: Սերոբի զինվորները, քաջածանոթ լինելով գավառին, կարողացան կարճ ժամանակամիջոցում գյուղերում կազմակերպել մարտունակ ինքնապաշտպանական խմբեր: Բաղեշի կոտորածից մի քանի օր անց թուրք զինվորների աջակցությամբ հասնանցի քրդերն ու Դիարբեքի չերքեզները հարձակվում են Սողորդի վրա: Գյուղացիների կազմած մարտական խումբը դիրքեր է գրավում գերեզմանոցի մոտակայքում, իսկ ինքը ֆիդայիներով դարանակալվում է գյուղից գետով բաժանվող ձորերում, որպեսզի վճռական պահին թիկունքից հարվածի թշնամուն: Քրդերը հայերի նախապատրաստությունից անտեղյակ, համարձակորեն անցնելով ձորն ու գերեզմանոցը՝ մոտենում են սողորդցիների դիրքերին: Սկսվում է մարտը, 600 զինված քրդերի ու չերքեզներ գերակշռությունն ակնհայտ էր: Գյուղացիների մարտական խումբը մի փոքր դիմադրելուց հետո սկսում է նահանջել, և այդ վճռական պահին թշնամու թիկունքից հարվածում է Սերոբի խումբը: «Ու Սերոբ կընտրէ վճռական անձնագոհաթիւնը: Իր հետ եղող տասը մարտիկներով կատաղի յարձակումը կը գործէ թշնամիին վրայ, դիակներ կիյնան և խուճապ կառաջանայ»: Ոգևորված ֆիդայիների հուժկու գրոհից՝ գյուղացիները համարձակորեն նետվում են թշնամու վրա: Անակնկալի եկած քրդերը՝ մարտադաշտում թողնելով սպանվածներին և 40 գերի, խուճապահար

փախչում են: Հետաքրքիր է, երբ գավառապետի միջնորդությամբ գերվածները ազատ են արձակվում, նրանք չհավատալով, որ հայերը ընդունակ են նման հանդգնության, գավառապետին ասում են. «Էֆենտիմ, այս կեավարները չէին որ մեզի յաղթեցին, այլ Մոսկովին կեավորները բռնեցին մեր ետևեն և երկնքեն կրակ կը թափէին մեզ վրայ, մեր գնդակները անոնց չէին հասներ, իսկ անոնցները մեզմեն մարդ չը թողացին վար գլորեցին»: Թուրքերը ի դեմս ֆիդայիների սկսում են կասկածել, որ գործ ունեն առավել կատարելագործված զենքերով զինված մարտական հատուկ խմբերի հետ: Ախլաթի ինքնապաշտպանական կռիվները Սերոբի ֆիդայական կյանքում առաջին մարտական գործողություններն էին: 1895 թվականին Սերոբի խմբի առաջնորդությամբ Ախլաթի հայության մղած պայքարը մեկ անգամ ևս հավաստեց, որ ջարդերի արհավիրքները կարելի է կանխել միմիայն ընդհանուր ինքնապաշտպանության կազմակերպմամբ: Համիդյան արյունոտ տարիներին, երբ թուրքական ջարդարարների վայրագություններին զոհ գնացին 300.000 հայեր, Տարոնը Արևմտահայաստանի այն եզակի շրջանն էր, որը զերծ մնաց կոտորածներից Աղբյուր Սերոբի շնորհիվ: Թուրքական իշխանություններին հաջողվում է տեղեկանալ նահանգում հայերի կողմից իրականացվող աշխատանքներին: Հեղափոխական շարժումները բացահայտելու և այն ոչնչացնելու նպատակով, թուրքական կառավարությունը ստեղծում է լրտեսների ու մատնիչների լայն ցանց, որի հաղորդած գաղտնի տեղեկություններից Բաղեշի թուրքական ոստիկանությունը քաջատեղյակ էր, որ Ախլաթում գործող մարտական կազմակերպությունների գլխավոր դեմքը Սերոբն է: Թուրք իշխանությունները Սերոբին վերացնելու համար կենտրոնացնելով զինվորական ու ոստիկանական մեծաքանակ ուժեր, քրդական զինված խմբեր և քաջ գիտենալով նրա տեղը՝ այնուամենայնիվ չհամարձակվեցին առձակատ փորձ անել նրան գերեվարելու, նրան վերացնելու համար դիմեցին թունավորելու զազրելի միջոցին: Սերոբին թունավորելու հայրենադավ գործը հանձն է ասնում Խալիլի ոսկիների փայլից շլացած Գեղաշենցի Ավեն: Հայրուկների վստահությունը շահելու դիտավորությամբ նա մի քանի անգամ գալիս է Գելիեգուզան և հանդիպում գյուղի քահանա Տեր Քաջի տանը ապաստանած Սերոբին: Շողոքոթությունն ու ֆիդայիներին բազմիցս բերած ուտելիքը կատարում են իրենց սև գործը: Սերոբը չկասկածելով Ավեին՝ բարեկամաբար ընդունում է դավաճանի թունավորած ծխախոտը: Իսկ մինչ այդ հայերի ուշադրությունը շեղելու նպատակով

Թուրքերը լուրեր են տարածում, թե Թահսի փաշայի գորագունդը պատրաստվում է արշավել Խուր-Բոնաշեն՝ տեղի քրդական ցեղերի ապստամբությունը ճնշելու: Բայց իրականում թուրքական զորախումբը Խալիլի հրոսակախմբին միացած արշավում է Գելիեգուզան, ուր ապաստանել էր Սերոբն իր 12 ֆիդայիներով ու ընտանիքով: Գեղաշենցի Ավեն արդեն հասցրել էր կատարել իր սև գործը և անհապաղ տեղեկացնել Բշարե Խալիսին: 2000 թուրք զինվորներ ու քրդեր պաշարում են գյուղը: Նկատելով թշնամու բազմությանը: Այդ օրհասական պահին մրրիկի արագությամբ հայտնվում են Սերոբի չորս զինվորները և վերցնելով կիսամեռ հայդուկապետին՝ գյուղից դուրս են տանում: «Սերոբը կարծես յոգնած խնդրեց իր հաւատարիմ հայդուկներէն. «Դրեք ինձ այս քարին առջև՝ իմ վերջին օրն է, և ջանացեք գէթ ձեր կեանքն ազատել, մնաք բարեալ»: Տեսնելով Սերոբի անկարող վիճակը՝ թշնամին համարձակորեն նետվում է գրոհի: Մի բուռ քաջեր հայդուկապետին փրկելու վճռականությամբ դիմադրում են թշնամու մեծաթիվ ուժերին: Անհավասար կռվում զոհվում են Սերոբը, որդին՝ Հակոբը, եղբայրները՝ Միսեն և Զաքարը: Քաջարի ֆիդայուհի Սոսեն, վերցնելով ամուսնու հրացանը, շարունակում է քաջաբար մարտնչել: Թշնամու գնդակներից վիրավորված՝ Սոսեն այլևս անկարող է լինում շարունակել մարտը, իսկ թշնամին արդեն հասել էր: Բշարե Խալիլը կտրում է հերոսի գլուխը և գերեվարում ուժակորույս Սոսեին: Թուրքերը հայերին ահաբեկելու նպատակով Սերոբի գլուխը ձողին Սասունի լեռներից հասցնում են մինչև Բաղեշ:

Հրայր Դժոխք

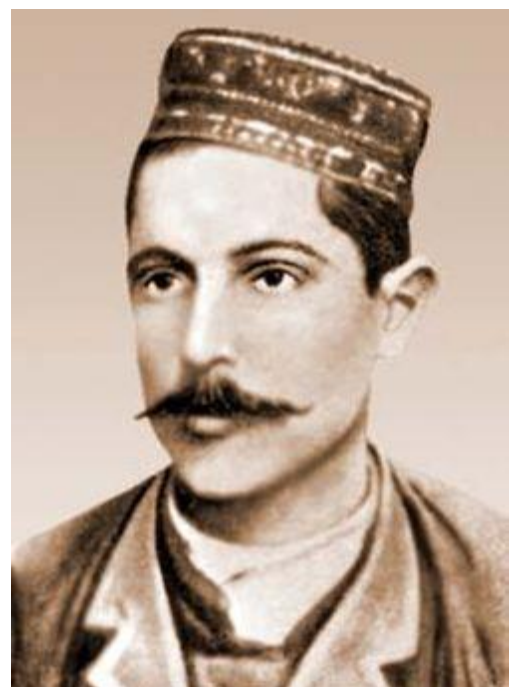
Հիմնական հոդված՝ Հրայր Դժոխք

Հրայր Դժոխք

Հրայր Դժոխք (Ուրվական, Արմենակ Մամբրեի Ղազարյան, 1864 - 1904, ապրիլի 13), հայդուկապետ, Ազատագրական Շարժման խորհրդանիշներից և Հայ Յեղափոխական Դաշնակցության հիմնադիրներից:

Ծնվել

է Սասունի Խուլփ գավառակի Ահարոնք գյուղում:
Սովորել է Տարոնի Ղզլաղաճ գյուղի, Սշո Ս.

Կարապետ վանքի դպրոցներում և Մշո Կեդրոնական վարժարանում: Եղել է ուսուցիչ, ծանոթացել Սասունի ու Տարոնի հայերի վիճակին, քարոզել հայ ազատագրական պայքարի գաղափարը: 1891-94 թվականին՝ Սասունի ինքնապաշտպանական մարտերի ղեկավարներից, աչքի է ընկել Տավորիկի կռվում (1893): 1894 թվականի գարնանը մեկնել է Կովկաս՝ կամավորներ հավաքագրելու և զենք հայթայթելու: 1895 թվականին եղել է նաև Ռումինիայում և 50 հայ երիտասարդների հետ (նրանց թվում՝ Անդրանիկ Օզանյանը և Աղբյուր Սերոբը) վերադարձել Հայաստան: 1896 թվականին Բասենի Իշխուցյուղում ձերբակալվել է, տարվել Կարնի բանտ. ազատվել է ընդհանուր ներմամբ: Վերադարձել է Ղզլադաճ և ձեռնամուխ եղել ընդհանուր ապստամբության կազմակերպմանը: 1903-04 թվականներին մասնակցել է Սասունի ինքնապաշտպանական կռիվներին: 1904 թվականի ապրիլի 13-ին, երբ թուրքերի զերակշիռ ուժերը հարձակվել են Գելիգուզանի ուղղությամբ, Հրայրը ընկերներով փորձել է փակել նրանց ճանապարհը, բայց զոհվել է մարտում: Օգնության հասած Անդրանիկի զինվորները Հրայրին և մյուս զոհվածներին թաղել են Գելիեգուզանում: Ժողովուրդը երգեր է հյուսել Հրայրի մասին:

Անդրանիկ Օզանյան

Հիմնական հոդված՝ Անդրանիկ Օզանյան

Անդրանիկ Թորոսի Օզանյանը ծնվել է 1865 թվականին Արևմտյան Հայաստանի Շապին Գարահիսար քաղաքում: 1892 թվականին անդամագրվել է Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն կուսակցությանը, որից հեռացել է 1917 թվականին: Տեղի Մուշեղյան վարժարանն ավարտելուց 1 տարի անց բանտարկվում է հայ բնակչությանը ահաբեկող ժանդարմին ծեծի ենթարկելու համար: Բանտից հաջող փախուստ իրականացնելով՝ Անդրանիկը տեղափոխվում է Կոստանդնուպոլիս, բայց շուտով վերադառնում է Արևմտյան Հայաստան, իսկ հետո էլ ուղևորվում է Ղրիմ ու Կովկաս՝ հայկական մարտական ջոկատներին զենք հասցնելու համար:

Արևմտյան Հայաստանում Անդրանիկը մտնում է հայտնի ֆիդայի Սերոբ Վարդանյանի (Աղբյուր Սերոբ) պարտիզանական ջոկատը և դառնում թուրքական ջարդարարների ու կանոնավոր բանակային զորամասերի դեմ պայքար մղող մի քանի պարտիզանական խմբերի ճանաչված ղեկավարը: Գլխավորել է Սերոբին սպանող Բշարե Խալիլի սպանությունը, 1901 թվականի Առաքելոց վանքի կռիվները: 1902-1904 թվականներին Անդրանիկի ջոկատները թուրքերի և քուրդ մուսուլմանների դեմ մարտեր էին մղում Սասունում, Տարոնում և Վասպուրականում: 1905 թվականին Անդրանիկն անցավ Կովկաս, որտեղ հայկական ազգային շարժման երևելի գործիչների հետ քննարկում էր օսմանյան լծի դեմ հետագա պայքարի հարցերը: Դրանից հետո Անդրանիկը մեկնեց երկարատև ճանապարհորդության, որի ընթացքում այցելեց Ֆրանսիա, Շվեյցարիա, Բելգիա, Անգլիա, Բուլղարիա և Իրան՝ հանրությանը տեղեկացնելով Արևմտահայաստանի հայերի ազգային-ազատագրական պայքարի ու դրա հետ կապված զենքի ձեռք բերման անհրաժեշտության մասին: Բուլղարիայում Անդրանիկը գրեց իր «Մարտական հրահանգները»՝ ընդհանրացնելով պարտիզանական պայքարի փորձը: Հետագայում այդ փորձը լավ ծառայեց բուլղարացիներին՝ Առաջին Բալկանյան պատերազմի ժամանակ: 1912 թվականին Անդրանիկը հայ կամավորներից կազմակերպեց վաշտ, որը մտավ բուլղարական բանակի աշխարհագործի կազմի մեջ: Հայ ռազմիկները հերոսություն ցուցաբերեցին Միսթանլի, Ուզուն, Մերեֆտե, Շար-Կիո և այլ քաղաքների համար մղված մարտերում: Անդրանիկը մասնակցում էր զեներալ Յավեր փաշայի թուրքական կորպուսի ջախջախմանը: Բուլղարական հրամանատարությունը բարձր գնահատեց հայկական վաշտի մասնակցությունը Առաջին Բալկանյան պատերազմին: Առաջին Աշխարհամարտը սկսվելուն պես Անդրանիկը շտապում է Կովկաս: 1914 թվականի օգոստոսի 12-ին Թիֆլիսում նա հանդիպում է Կովկասյան ռազմական շրջանի գործերի գերագույն հրամանատար Միշլասևկուն ու հայտնում է Թուրքիայի դեմ պատերազմին մասնակցելու պատրաստակամության մասին: Անդրանիկին հանձնարարվեց ձևավորել և գլխավորել առաջին հայկական կամավորական գունդը: Այդ գնդին գլուխ կանգնած՝ Անդրանիկը անհավասար մարտեր է մղում թուրքական զորքերի դեմ ու հեղինակություն է նվաճում ռուսական ռազմական հրամանատարության շրջանում: զեներալ-լեյտենանտ Չերնոզուբովը, մասնավորապես,

գրում էր. «Ես միշտ հանձին Անդրանիկի՝ տեսնում էի ջերմ հայրենասերին, Հայաստանի ազատության մարտիկին, որ խորապես սիրում է իր հայրենիքը: Ես առանձնակի հաճույքով էի միշտ կարդում ռուսերեն թարգմանությամբ քաղվածքները հայկական թերթերի հոդվածներից, որտեղ Անդրանիկին հարգանք էր մատուցվում՝ իբրև ազգային հերոսի, որն իր գլուխը միշտ քաջաբար պահեց Հայաստանի դարավոր թշնամու դեմ պայքարում ազգային իդեալները իրագործելու համար»: Մյուս, ոչ պակաս հայտնի ռուս գորավար Յուդենիչը Անդրանիկի մասին ասաց, որ նա «խենթի պես քաջ է»: 1915-1916 թվականներին Կովկասյան ճակատի մարտերում ցուցաբերած անձնական արիության և հայկական գնդի հաջողությունների համար Սասունցի Անդրանիկը պարգևատրվեց Գեորգիևյան 4-րդ աստիճանի մեդալով, Գեորգիևյան 4-րդ և 3-րդ աստիճանի խաչերով, Սբ. Ստանիսլավի 2-րդ աստիճանի սրի և Սբ. Վլադիմիրի 4-րդ աստիճանի շքանշաններով: Գունդը Անդրանիկի գլխավորությամբ քաջաբար մասնակցեց Մուղանջուղի (Դիլման) տակ մղված մարտին՝ 1915 թվականի ապրիլի 15-18-ին, որում Կովկասը փրկվեց թշնամու ներխուժումից: 1918 թվականի հունվարի 30-ին թուրքական զորքերը, Մեհմեդ Վեհիբ փաշայի հրամանատարությամբ, Էրզրումի, Վանի և Մերձծովյան ուղղություններով անցան մեծամասշտաբ գործողությունների. հունվարի 30-ին նրանք գրավեցին Երզնկան, փետրվարի 11-ին՝ Տրապիզոնը, ապրիլի 14-ին առանց կռվի մտան Բաթում և սկսեցին շարժվել դեպի Սուխում: Ապրիլի 25-ին ընկավ Կարսը, մայիսի 15-ին՝ Ալեքսանդրապոլը:

Անդրանիկի գունդը գրկվել էր մանևրելու հնարավորությունից, որովհետև վարելով ծանր պաշտպանական մարտեր Էրզրումի ուղղությամբ, ծածկում էր 1915 թվականին փրկված հարյուր հազարավոր հայ, հույն ու ասորի գաղթականների նահանջը, որոնց վրա ռուսների նահանջից հետո նորից սարսափելի վտանգ էր կախված: Թուրքիայի կողմից Կովկասի մեծ մասի զավթման ու Արևելյան Հայաստանում ցեղասպանության կրկնության վտանգը թվում էր գրեթե անխուսափելի: Սակայն 1918 թվականի մայիսի 16-18 թվականին Վորոնցովկա ավանի մոտակայքում գեներալ-մայորի կոչման արժանացած Անդրանիկի դիվիզիան անպատմելի ջանքերով զսպեց օսմանյան զորքերին և նրանց արբանյակներին: Ու չնայած թշնամու որոշ խմբերի հաջողվեց մինչև 20-25 կմ մոտենալ Թիֆլիսին, նրանց հիմնական զանգվածը կանգնեցվեց և ետ շարտվեց: Թշնամուց նախաձեռնությունը վերցնելով՝ գորավարը մարտեր է մղում Ղարաքիլիսայի

ուղղությամբ: 1918 թվականի մայիսի 25-28 թվականին ծավալված Լոռու ճակատամարտում, որ մեծապես ճակատագրական եղավ ոչ միայն Հայաստանի համար, այլև ամբողջ Կովկասի, Անդրանիկը վիժեցրեց Դիլիջանի ուղղությամբ թուրքական զորքերի գլխավոր հարձակումը, որոնք ջանում էին Դիլիջանով դուրս գալ դեպի Բաքու: Կրած պարտության հետևանքով թուրքական հրամանատարությունը ստիպված եղավ Լեռնային Լոռու մարզի մեծ մասը թողնելու հրաման տալ:

1918 թվականի հունիսի սկզբին հայկական դիվիզիան մտավ Նոր-Բայազետ, այնուհետև Սելիմի լեռնանցքից Շարուր-Դարալագյազով դեպի Նախիջևան: Շուտով զբաղեցվեցին Ջուլֆան և Բիթլիսը: Հունիսի 14-ին Անդրանիկը հրաման տվեց, որում նշվում էր, թե իր զորքերը ենթարկվում են կենտրոնական Ռուսական կառավարությանը, իսկ Նախիջևանը հայտարարվում էր Ռուսաստանի անբաժանելի մասը: Չորավար Անդրանիկը նաև հեռագիր ուղարկեց Կովկասի հարցերով արտակարգ կոմիսար և Բաքվի Սովնարկոմի նախագահ Ստեփան Շահումյանին, որում պատրաստակամություն հայտնեց օգնություն ցուցաբերելու Բաքվի վրա հարձակվող թուրքական զորքերից պաշտպանվող Բաքվի կոմունային: Դեռևս 1918 թվականի ամռանը թուրքական զորքերը բռնագրավեցին պարսկական տարածքի հյուսիսային մասը՝ դեպի Բաքու առաջխաղացումը ծավալելու համար հենադաշտ ստեղծելով: Գրավելով, մասնավորապես, Մակու, Սալմաստ, Թավրիզ, Սերաբ, Արդաբիլ և Խոյ իրանական քաղաքները, թուրքերը մտադրված էին Ալեքսանդրապոլ-Ջուլֆա երկաթգծի միջոցով նոր զորքեր անցկացնել Պարսկաստան՝ Բաքվի վրա հարձակվելու համար: Բայց Նախիջևանում Անդրանիկի ջոկատները կտրեցին երկաթուղային ճանապարհը, իսկ Ջուլֆայում՝ գրավեցին թուրքական կայազորը: Խոյի շրջանում հայկական կազմավորումները անսպասելի հարված հասցրին Հյուսիս-արևմտյան Իրանում տեղաբաշխված թուրքական բանակին, ինչը ստիպեց թուրքերին՝ կանգնեցնել հարձակումը Բաքվի վրա և Անդրանիկի դեմ ուղարկել նշանակալի ուժեր: Խոյում մարտերը տևեցին մի քանի օր: Թուրքերը կրեցին մեծ կորուստներ, սակայն անընդհատ ժամանող լրացուցիչ ուժերը հայկական դիվիզիայի համար գրավման վտանգ առաջ բերին: Այդ պայմաններում Անդրանիկը ստիպված եղավ թողնել Խոյը, և, ճեղքելով շրջափակման օղակը, նահանջել Ջուլֆա-Բաքվի շրջանը: Այնուհետև, թվով գերակշիռ թուրքական զորքերի ճնշմամբ՝ չորավար Անդրանիկը ստիպված եղավ

թողնել Նախիջևանը ու անցնել Լեռնային Չանգեզուր՝ նպատակ ունենալով Լեռնային Ղարաբաղի միջոցով ճեղքել-հասնել Բաքու և փակել նահանջող թուրքական բանակի ճանապարհը:

Անդրանիկը վիթխարի դեր խաղաց Չանգեզուրի պաշտպանությունում: Մարտերի ընթացքում թուրքական զորքերի մինչև 40 տոկոսը ուղղվեց Չանգեզուր՝ Անդրանիկի դեմ: Երբ նորակազմ կովկասյան հանրապետությունների ղեկավարները, դեռևս 1918 թվականի հունվարին դիմեցին թուրքական կառավարությանը՝ պատրաստակամություն հայտնելով նստել բանակցությունների սեղանի շուրջ, ի պատասխան լսեցին, որ Թուրքիային իրենց կարծիքը չի հետաքրքրում, նրան հուզում է միայն այն, թե այդ առիթով ինչ է մտածում զորավար Անդրանիկը, ինչը լիովին տրամաբանական էր, քանզի հենց Անդրանիկի զորքերն էին մնում թուրքերի կողմից Կովկասի գրավման հիմնական խոչընդոտը: Բախվելով Անտանտի դաշնակիցների, Հայաստանի հանրապետության որոշ ղեկավարների և բոլշևիկների դավաճանությանը, զորավարը ստիպված եղավ հեռանալ արտասահման: Ճանապարհին, երբ նա անցնում էր Թիֆլիսով, ասաց. «Ես իմ կյանքում երբեք չեմ ձգտել անձնական երջանկության ու բարօրության: Ես մշտապես ձգտել եմ միայն մի բանի և պայքարել եմ միայն մի բանի՝ իմ հարազատ ժողովրդի ազատության և բարեկեցության համար: Ես չեմ փնտրում իմ վաստակի գնահատականը և ցանկանում եմ միայն այն, որ երջանիկ լինի այն ժողովուրդը, որին ես ծառայում եմ ամբողջ կյանքում»: Այդ ծառայությունն Անդրանիկը շարունակեց նաև տարագրության մեջ: 1919 թվականի դեկտեմբերին «Վաշինգտոն Փոսթ» ամերիկյան թերթը գրում էր. «Զորավար Անդրանիկը կանգնած է հայկական հերոսականության գագաթին: Հայերն ամենուր նրան ցնծությամբ են դիմավորում: Նրանք մեծ ուշադրությամբ ու հիացմունքով են ունկնդրում նրա յուրաքանչյուր խոսքը: Իսկ նա՝ այդ զինվորը, որը ցարական Ռուսաստանի կործանումից հետո անհավասար մարտեր էր վարում թուրքական բանակի դեմ, ունի ասելիք: Այժմ նրա խոսքերը նույնքան հատու են, որքան՝ նրա սուրը»:

Անդրանիկը մահացավ 1927 թվականի օգոստոսի 30/31-ին, Զիքո (Սակրամենտոյի մոտ) քաղաքի Ռիչարդսոն Սփրինգս հանքային ջրերի առողջարանային համալիրում՝ սրտի կաթվածից (ԱՄՆ) և սեպտեմբերին թաղվեց Ֆրեզնոյի «Արարատ» գերեզմանատանը: 1928 թվականի հունվարին նրա

աճյունը փոխադրվեց Փարիզ և վերաթաղվեց Պեր-Լաշեզ գերեզմանոցում, իսկ տարիներ անց (2000) այն տեղափոխվեց Հայրենիք՝ Երևանի Եռաբլուր պանթեոն: Անդրանիկի անունով են կոչվում հրապարակներ, փողոցներ, դպրոցներ, նրա պատվին տեղադրված են արձաններ և հուշատախտակներ աշխարհի մի շարք երկրներում (Հայաստան, Բուլղարիա, Ֆրանսիա, Ռուսիինիա): Նրան են նվիրված մեծ թվով ժողովրդական ստեղծագործություններ, գրքեր և հոդվածներ տարբեր լեզուներով:

1990 թվականին նկարահանված Ջորավար Անդրանիկ (ԱրմենՏիվ) վավերագրական ֆիլմը նվիրված է Ջորավար Անդրանիկի ծննդյան 125-ամյակին, ֆիլմի տեքստը կարդում է անվանի դերասան Խորեն Աբրահամյանը:

Արաբո

Հիմնական հոդված՝ Արաբո

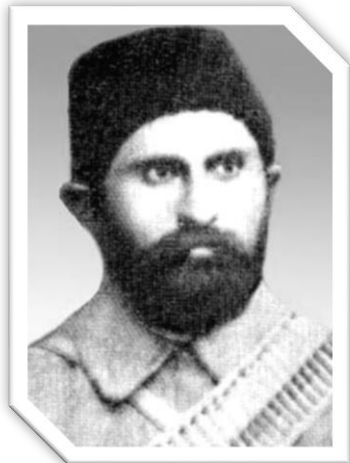

Արաբո (Առաքել, Ստեփանոս Մխիթարյան, 1863 - 1895), հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ, առաջին ֆիդայիներից (1880-ականներին):

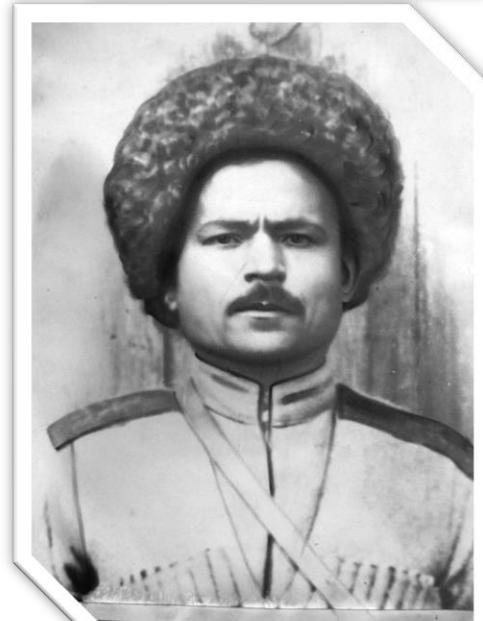
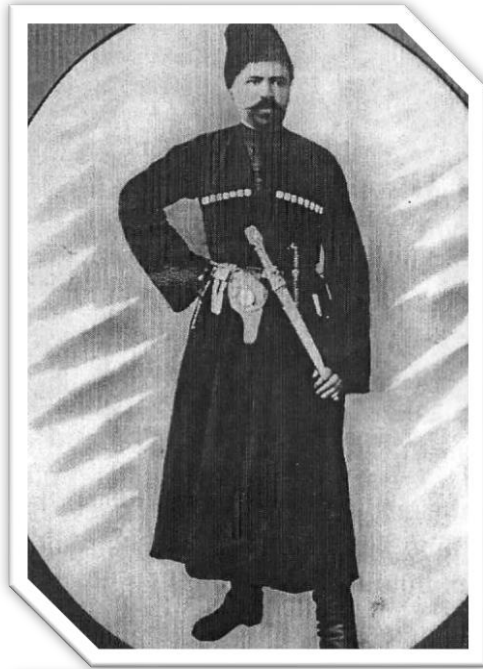
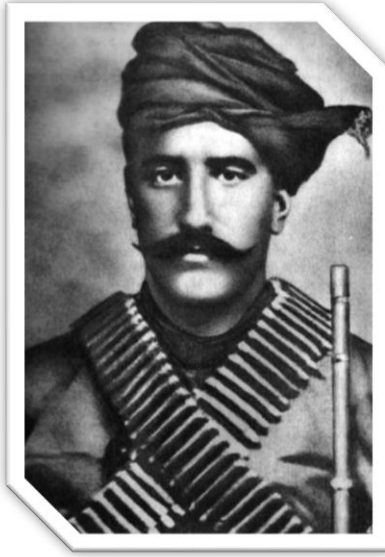
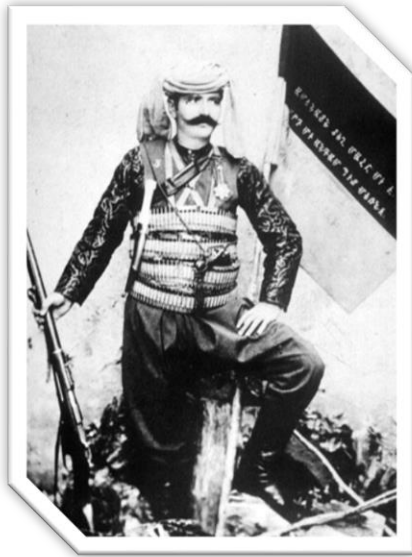
Ծնվել է Բիթլիսի նահանգի Կուռթեր գյուղում: Սովորել է Մուշի Առաքելոց վանքի դպրանոցում: Գործել է Սասունի, Տարոնի գյուղերում: Ինքնապաշտպանության նպատակով կազմակերպել է զինված խումբ: 1882 թվականին թուրք իշխանությունները Բերդակ գյուղում ձերբակալել են Արաբոյին, դատապարտել 15 տարվա բանտարկության, սակայն փախել է բանտից, շարունակել իր գործունեությունը: 1889 թվականից սկսած՝ քանիցս այցելել է Կովկաս, 1892 թվականին Թիֆլիսում մասնակցել է ՀՅԴ կուսակցության 1-ին ընդհանուր ժողովին: Գյալառաշ (Սև բերդ) կոչվող ձորում ընդհարվել է քրդերի հետ և զոհվել իր հինգ ընկերների հետ:

Հյուսվել են Արաբոյի խիզախությունը գովերգող երգեր:

Լուսանկարներում՝ Սոս մայրիկ, Գևորգ Չավուշ, Գուրգեն, Վազգեն, Փարամազ, Սուրադ Սեբաստացի

Լուսանկարներում՝ Անդրանիկ, Աղբյուր Սերոբ, Նիկոլ Դուման, Արտաշես Մուքիասյան,
Գրիգոր Թումյանց, Արշակ Սաղումյան,
Վերջին նկարում ձախից՝ Ալեքստ Անտինյան

3. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Հայոց պատմությունը շատ փառահեղ ու հերոսական էջեր ունի, որի մեջ իր ուրույն տեղը հայ ֆիդայիների՝ հայդուկների շարժումն էր՝ հանուն հայրենի հողի, հայրենիքի պաշտպանության ու միասնության, որին նվիրվեցին Արևմտյան Հայաստանի տարբեր տարածքների ու բնակավայրերի հերոս ու նվիրյալ զավակները:

Ֆիդայական շարժումն էր, որ մեր դարավոր ոխերիմ թշնամուն ցույց տվեց, որ ազգի զավակները պատրաստ են հայրենի հողի համար պայքարել ցանկացած թշնամու դեմ, թեկուզ անհավասար ուժերով և նույնիսկ անգն:

Այդ փառահեղ շարժման շունչը դարերով հասել է մեզ ու շարունակում է դրսևորվել մերօրյա հերոսների հոգիներում ու մտքում: Դրա վառ օրինակն էր 80-ականների վերջերին, 90-ականների սկզբների ծագած ազգային-ազատագրական պայքարը հանուն Արցախի, որը ձգվեց մինչև 2022 թվականը, որոնց անդամագրվեցին հայ ազգի նվիրյալ զավակները, ովքեր կրեցին ֆիդայական շարժման նորօրյա ջահը և ֆիդայու փառահեղ անունը:

4. ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Հայ ժողովրդի պատմություն, հատոր 6, Երևան, 1981 թ. :
2. https://hy.wikipedia.org/wiki/%D5%80%D5%A1%D5%B5_%D6%86%D5%AB%D5%A4%D5%A1%D5%B5%D5%AB%D5%B6%D5%A5%D6%80
3. https://www.google.com/search?q=%D6%86%D5%AB%D5%A4%D5%A1%D5%B5%D5%AB%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwj3kYqHhu_5AhXKYPEDHdjSBucQ_AUoAXoECAIQAw&biw=1360&bih=635&dpr=1
4. <https://manehovhannisyanblog.wordpress.com/2021/12/09/%D6%86%D5%AB%D5%A4%D5%A1%D5%B5%D5%AB%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80-%D5%B0%D5%A5%D5%BF%D5%A1%D5%A6%D5%B8%D5%BF%D5%A1%D5%AF%D5%A1%D5%B6-%D5%A1%D5%B7%D5%AD%D5%A1%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D6%84/>

**ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ
ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
«ՎԱՆԱԶՈՐԻ Հ.ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ» ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ**

**ՊԱՐՏԱԴԻՐ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ**

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱ՝ *«ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԻՆՎԱԾ
ՈՒԺԵՐԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ»*

ԿԱՏԱՐՈՂ՝ *Վահե Նալբանդյան*

ՂԵԿԱՎԱՐ՝ *Անդրանիկ Սարգսյան*

ՑԱՆԿ

Ներածություն.....	3
Թեմայի նպատակը և խնդիրները	5
Գլուխ 1 ՀՀ ԶՈՒ կազմավորումը	6
Գլուխ 2 ՀՀ ԶՈՒ կառուցվածքը	12
Եզրակացություն	20
Օգտագործված գրականություն	22

Ներածություն

Յուրաքանչյուր քաղաքացի պարտավոր է օրենքով սահմանված կարգով մասնակցել Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությանը :
(ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 46)

Յուրաքանչյուր պետության գոյության երաշխիքը զինված ուժերի առկայությունն է: Հայաստանը, գտնվելով բարդ ռազմաքաղաքական տարածաշրջանում, որտեղ մեր հարևանները պլանավորում են մեր պետության և ժողովրդի ոչնչացումը, որտեղ մենք կարող ենք ապահովել մեր անկախությունն ու անվտանգությունը միայն հզոր և մարտունակ բանակի առկայությամբ: Պետք է միշտ հիշել, որ հույսը դնել արտաքին ուժի վրա, մոռանալ պատմության դառը դասերը՝ կործանարար կլինի մեր հայրենիքի համար: Միայն հզոր բանակի առկայության դեպքում կարող է լինել արդյունավետ արտաքին քաղաքականություն:

Ցանկացած պետության պաշտպանությունը տվյալ պետության և ժողովրդի կարևորագույն խնդիրն ու պարտականությունն է: Պետությունը այդ խնդիրն իրականացնում է զինված ուժերի միջոցով: Հզոր և մարտունակ բանակ ունենալու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն ժամանակակից սպառազինություն և տեխնիկա այլ նաև բանինաց , խիզախ , հայրենասիրական ոգով օժտված զինվորներ և սպաներ : Զթերագնահատելով հասարանության և ընտանիքի դերը ապագա զինվորի կրթման և դաստիարակության գործում , պետք է նշել, որ այդ ամենի ամբողջ պատասխանատվությունը դրված է հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների վրա: Դպրոցն է այն դարբնոցը որտեղ կրթվում և դաստիարակվում է մեր վաղվա զինվորն ու սպան :

Արցախյան պատերազմի և հատկապես 2020թ. 44 օրյա պատերազմի ողջ ընթացքը ցույց տվեց , որ երկրի զինված ուժերի մարտունակությունը կախված է հատկապես անձնակազմի բարոյահոգեբանական և կամային բարձր հատկանիշներից: Հաղթում է այն բանակը, որն ավելի լավ է պատրաստված, որտեղ բարձր է զինվորական կարգապահությունն ու մարտական ոգին, որի սպաներն ու զինվորները հմտորեն տիրապետում են ռազմական տեխնիկային, կարողանում են ռազմարվեստի մեջ նոր, արդյունավետ ձևեր ու մեթոդներ կիրառել, բարդ իրադրություններում, առանց

խուճապի ճիշտ որոշումներ կայացնել: ՀՀ ԶՈՒ խնդիրների, առանձնահատկությունների և նշանակության, հայոց բանակի պատմական ավանդույթների, այսօրվա զենքի ու ռազմական տեխնիկայի, կանոնադրությունների և արարողակարգերի մասին վաղվա զինվորներն ու սպաները տեղեկանում են են հենց աշակերտական նստարանից, և հենց առաջին տպավորությունն էլ վճռորոշ է լինում նրանց որպես անհատ և քաղաքացի ձևավորման գործում:

Թեմայի նպատակը և խնդիրները

Հայաստանի զինված ուժերի պատմությունը, հայկական պետականության կարևորագույն կազմակերպության պատմությունն է: Առանց զինված ուժերի թե անցյալում, թե ներկայումս անհնար է երկրի անկախության ու անվտանգության պաշտպանությունը: Հազարամյակներ շարունակ, ինչպես ցանկացած այլ պետության, այնպես էլ Հայաստանի զինված ուժերի կոչումը, խնդիրները, կառուցման սկզբունքները, աշակերտի ուսուցումն ու դաստիարակությունը պայմանավորված են հասարակական, պետական կարգով և պետության քաղաքականությամբ: Դեռ հին դարերում մեր ժողովուրդը կազմավորել է զինված ուժեր: Հայկական զորքերի կառուցվածքային բաժանումները, ինչպիսիք են գունդը, գումարտակը, վաշտը, երբեմն նաև հարյուրյակը, հիշեցնում են ժամանակակից բանակի կառուցվածքային հիմնական գծերը:

Այս թեմայի նպատակն է ծառայել որպես նախապատրաստական ազդակ ռազմական ասպարեզ մուտք գործելու շեմին, որպես հիմնավորում այն իրողության, որ ազգապահպան այլևայլ խորհրդանիշներից ամենից առաջ ազգը պետք է ունենա ռազմական կարողություն և ռազմական հնարավորություններ՝ ազգային մնացած հատկանիշները պահելու և պահպանելու համար: Մեծ նշանակություն ունի բանակը, ռազմական ուժը պետության գոյապահպանման համար: Խիստ կարևոր է բանակի դերը ազգային խնդիրների իրագործման ճանապարհին : Հայրենիքը պաշտպանելու սուրբ գաղափարը շատ հին է հայոց կյանքում: Ըստ էության՝ հենց հայրենիքի պաշտպանության դրվագով էլ բացվում է հայոց պատմությունը: Խոշաբի ճակատամարտով, որը տեղի է ունեցել Ք.Ա. 2492 թվականի օգոստոսի 11-ին, այստեղից էլ սկսվում է բուն հայոց պատմությունը, իր զինվորներին ուղղված կոչի մեջ Հայկը՝ հայոց զորապետը, հռչակում է հայրենիք ունենալու և այն պահպանելու միակ և անողոք պայմանը՝ մահ կամ ազատություն:

Հետևաբար , աշակերտը պետք է լինի ֆիզիկապես կոփված, մտավոր ու հոգևոր ներուժով բարոյական վեհ արժանիքներով օժտված անձնավորություն, ծանոթ լինի ՀՀ ԶՈՒ-ի ստեղծմանը ու կառուցվածքին:

Գլուխ 1 . ՀՀ ԶՈՒ կազմավորումը

1992 թ. հունվարի 28-ին ՀՀ Առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հրամանագրով ստեղծվեց ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը, որի ենթակայությանը հանձնվեցին երկրում եղած ուժային կառույցներից որոշակի ստորաբաժանումներ՝ մասնավորապես, ներքին գործերի նախարարության պարեկապահակային գունդը, հատուկ նշանակության օպերատիվ գունդը, քաղաքացիական պաշտպանության գունդը և ՀՀ զինվորական կոմիսարիատը:

Եթե չլիներ ժամանակին կատարված հավաքագրման, ճշտման աշխատանքները, կադրերի պատրաստությունը և կամավորական ջոկատների կազմակերպումը, ապա չէր ստացվի կյանքի կոչել այդ համազգային նշանակության ռազմավարական նախագիծը:

Հայոց բանակի ստեղծումն ու պատմությունն անքակտելիորեն կապված են հայոց պետականության ստեղծման պատմական իրողության հետ, քանզի պետություն և բանակ հասկացությունները միմյանց պայմանավորող են, և դժվար է պատկերացնել մեկն առանց մյուսի: Ե՛վ մեկի, և՛ մյուսի համար ամեն ինչի սկիզբը եղավ 1988թ. փետրվարը՝ սկիզբը Ղարաբաղի համար պայքարի, պետականության վերականգնման ու Ազգային բանակի ստեղծման: Հայոց բանակն իր կայացման ճանապարհին (ինչպեսև հայոց պետականությունն ինքը) անցավ մի քանի դժվարին ու առանցքային փուլ:

Առաջին. 1988-ի փետրվար-1992 թվականի մայիս, երբ ղարաբաղյան շարժման ակտիվացման և հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների ծայրաստիճան սրման

պայմաններում Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ռազմական անվտանգության ապահովումը դարձավ ավելի քան հրատապ:

Երկրորդ. 1992 թվականի հունիս-1994 թվականի մայիս, երբ արդեն անկախ Հայաստանի Հանրապետությունը, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հետ միասին գտնվելով չհայտարարված, բայց փաստացի պատերազմի մեջ Ադրբեջանի հանրապետության հետ, միաժամանակ ձեռնամուխ եղավ նաև Ազգային բանակի ստեղծմանը:

Երրորդ. 1994 թվականի հունիսից մինչ 44 օրա պատերազմը: Այս փուլը, կարելի է անվանել բանակաշինության, կայուն զարգացման, զորքերի մարտունակության բարձրացման, կարգապահության ամրապնդման, միջին և բարձր սպայական անձնակազմի պատրաստման ու վերապատրաստման, ինչպես նաև բանակ-հասարակություն հարաբերություններում առկա անջրպետի տարեցտարի վերացման փուլ, երբ հաստատված հրադադարից հետո երկրի իշխանություններն ու բանակի ղեկավարությունը հնարավորություն ստացան արդեն խաղաղ պայմաններում ջանքերը կենտրոնացնել բանակի, որպես ռազմապաշտպանական համակարգի, վերջնական ձևավորման, բոլոր անհրաժեշտ ստորաբաժանումներն ստեղծելու ու գործադրելու ուղղությամբ:

1990-ի անկախության հռչակագիրը, որով ազդարարվեց Հայաստանի փաստացի անկախությունը, նոր իրավական և գործնական հեռանկարներ բացեց ազգային բանակի ստեղծման հարցում: Նույն տարվա սեպտեմբերին կազմավորվեց Երևանի հատուկ գունդը, իսկ Արարատում, Գորիսում, Վարդենիսում, Իջևանում, Մեղրիում ձևավորվեցին հինգ վաշտեր: 1991թ.-ին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ ստեղծվեց Նախարարների խորհրդին առընթեր Պաշտպանության պետական կոմիտե: Նմանատիպ կառույց արդեն գործում էր Լեռնային Ղարաբաղում: Սրանով զգալիորեն հեշտացվեց բարդագույն պայմաններում Հայաստանի, Արցախի և Շահումյանի պաշտպանական գործողությունների համակարգման խնդիրը՝ միաժամանակ դառնալով այն հիմքը, որի վրա քիչ ավելի ուշ պետք է ստեղծվեր Պաշտպանության նախարարությունը:

1991թ. դեկտեմբերի 5-ին, Հայաստանի հանրապետության առաջին նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հրամանագրով առաջին պաշտպանության նախարար նշանակվեց Վազգեն Սարգսյանը:

1992թ. հունվարի 28-ին Կառավարությունը ընդունեց «Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարարության մասին» պատմական որոշում՝ դրանով իսկ իրավականորեն ազդարարելով Հայոց Ազգային բանակի ստեղծումը:

Նորաստեղծ նախարարության ենթակայությանը հանձնվեցին Ներքին գործերի նախարարության միլիցիայի պարեկապահակային գունդը, հատուկ նշանակության օպերատիվ գունդը, քաղաքացիական պաշտպանության գունդը և հանրապետական զինվորական կոմիսարիատը: Քիչ ավելի ուշ հիմնվեց Պաշտպանության նախարարության կենտրոնական ապարատը՝ Գլխավոր շտաբը, վարչություններն ու առանձին բաժինները:

1992թ. մայիսին պաշտպանության նախարարությունը սկսեց առաջին զորակոչը հանրապետության տարածքում՝ հիմք դնելով բանակը ժամկետային զինծառայողներով համալրելու կայուն ավանդույթին:

Այս պահից սկիզբ է առնում մեր բանակի պատմության երկրորդ փուլը: Մի փուլ, որի խնդիրներն, իրենց բարդությամբ չզիջելով նախորդին, բնույթով այլ էին:

1992թ. ՀՀ ղեկավարությունը, ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի գլխավորությամբ, ընդունեց Հայաստանի, առաջին հերթին՝ նրա Զինված ուժերի համար չափազանց կարևոր և հեռատես որոշում. մենք բռնեցինք ո՛չ թե Խորհրդային զորքի սպառազինության բռնի գրավման, այլ՝ այդ սպառազինության Հայաստանի չափաբաժնի կանոնավոր, պայմանագրային հիմունքներով ստացման ուղին: Դրա շնորհիվ էր, որ թեև ռազմական տեխնիկան քանակապես քիչ էր՝ համեմատ նրան, ինչը կարող էր ստացվել բռնագրավման պարագայում, սակայն այն սարքին վիճակում էր և անցավ ո՛չ թե անհատներին կամ առանձին ջոկատներին, այլ՝ պետությանը: Դրա շնորհիվ էր, որ ռուսական զորքի մի մասը մնաց Հայաստանում՝ հետագայում վերաճելով ռազմական բազայի և դառնալով Հայաստանի անվտանգության կարևոր բաղկացուցիչ մասը:

Բանակն այս տարիներին, եթե կարելի է այսպես ասել, ապրում էր երկու կյանքով: Մի կողմից ինտենսիվորեն ընթանում էր բանակային կառուցվածքի ձևավորում, նրա իրավական ամրագրում, իսկ մյուս կողմից՝ նորաստեղծ բանակային կազմավորումները փաստացի պատերազմի մեջ էին հարևանի հետ:

«Ամեն ինչ ռազմաճակատի համար» տրամաբանությանը զուգահեռ փորձ էր արվում

հնարավորինս պաշարներ ուղղել կառուցվածքային խնդիրների լուծմանը:

Ջենք-զինամթերքի, վառելիքի, պարենի ու հագուկապի խնդիրներին զուգահեռ, նորաստեղծ նախարարության առջև ծառայել էր ոչ պակաս կարևոր ևս մեկ խնդիր՝ զինված ուժերի համալրումը կրտսեր, ավագ և բարձրագույն սպայական կազմով և մասնագետ կադրերով: Պաշտպանության նախարարությունը հսկայական աշխատանք ծավալեց՝ նախկին խորհրդային բանակում ծառայող սպաներին հայկական զինված ուժերում ընդգրկելու և դրանով իսկ, թեկուզ ժամանակավորապես, այս խնդիրը մեղմելու ուղղությամբ: Ի պատիվ մեր ժողովրդի, բազմաթիվ հայազգի սպաներ արձագանքեցին ՊՆ կոչին, թողեցին իրենց խաղաղ-անվտանգ բնակավայրերը, եկան և լծվեցին բանակաշինության, հայրենիքի անվտանգության ապահովման սուրբ գործին:

Դրանց թվում էին՝ Գուրգեն Ղալիբալթայանը, Միքայել Հարությունյանը, գեներալ-լեյտենանտներ Նորատ Տեր-Գրիգորյանը, Հրաչ Անդրեասյանը, Քրիստափոր Իվանյանը, Մկրտիչ Աբրահամյանը, Յուրի Խաչատուրովը, Միքայել Գրիգորյանը, գեներալ-մայորներ Արկադի Տեր-Թադևոսյանը, Արտուշ Հարությունյանը, Մուրադ Սարգսյանը, Լեոնիդ Մարտիրոսովը, Վլադիմիր Հայրապետյանը, Մարտին Կարապետյանը, Տիգրան Գասպարյանը, Ալիկ Միրզաբեկյանը և շատ ուրիշներ: Այս անձանց կողքին չենք կարող չնշել նաև գեներալ-լեյտենանտ Անատոլի Զինևիչի անունը, որի համար Հայաստանը դարձավ երկրորդ հայրենիք: Բանակաստեղծման առումով 1992-ը բացառիկ արդյունավետ եղավ.

- ամրագրվեց անհրաժեշտ իրավական դաշտը,
- ձևավորվեցին ղեկավարման օղակները, առաջին հերթին՝ Գլխավոր Շտաբը,
- ստեղծվեցին թիկունքի և սպառազինության ծառայությունները,
- հիմնադրվեցին զորատեսակներն ու մասնագիտացված զորամասերը,
- մշակվեցին խմբավորումների, զորամասերի մարտական կազմերը և կառուցվածքները, դրվեց զորատեսակների և ծառայությունների ձևավորման սկիզբը, անցկացվեց առաջին զորակոչը,
- կազմավորվեցին առաջին սահմանապահ զորամասերը՝ մոտոհրաձգայինների վերափոխման հեռանկարով,
- ծավալվեցին զորամասերի ստորաբաժանումները՝ դասակները, վաշտերը, զումարտակները, սկսվեց անձնակազմի մարտական ներդաշնակման ու մարտական պատրաստության գործընթացը:

Այս ամենին զուգահեռ թեթև մարտական գործողությունները սահմանի երկայնքով արդեն վերաճել էին իսկական պատերազմի՝ իրենց ահագնացող ծավալներով:

1992թ.-ի մայիսին, հիմնականում ավարտելով Ղարաբաղի ներսում ադրբեջանական կրակակետերի ոչնչացումը, ինքնապաշտպանական ուժերը ծրագրեցին և փայլուն կերպով իրականացրեցին Շուշիի ազատագրման օպերացիան՝ կերտելով մեր նորօրյա ռազմական տարեգրության ամենափառահեղ էջերից մեկը: Դրանով Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ինքնապաշտպանական ուժերը Ստեփանակերտը փրկեցին ամենօրյա ծանր ռմբահարումներից, ինչպես նաև ցամաքային ճանապարհի հարթեցին դեպի Հայաստան: Մի քանի օր անց ինքնապաշտպանական ուժերը գրավեցին նաև Լաչինը՝ լռեցնելով Ջանհասանի, Քյոսալարի և մի շարք այլ կրակակետեր: Հայաստանի հետ ցամաքային կապն այլևս վերագտնված էր, հակառակորդը նահանջել էր և շատ հեռու էր: Շատերին թվաց, թե մարտական գործողությունները մոտալուտ ավարտ կունենան: Եվ մենք, ստիպված, մի պահ հապաղեցինք, ինչը. հետո չափազանց ծանր հետևանքներ ունեցավ:

1992թ. հունիսից սկիզբ է առնում մեր բանակի պատմության երկրորդ փուլը, երբ ադրբեջանցիները, ոգևորված խորհրդային բանակի՝ Ադրբեջանի տարածքում տեղաբաշխված ստորաբաժանումների մեծաքանակ սպառազինության անարգել բռնագրավումով, անցան լայնածավալ հարձակման: Ընկավ Շահումյանը, սկիզբ առավ հակառակորդի ժամանակավոր հաջողությունների շրջանը: Մեր ջոկատները ստիպված էին նահանջել Մարտակերտի տարածքի մի զգալի մասից՝ իրենց հետ տանելով նաև բնակչությանը: Այս շրջանը մեր պետության ու ողջ ժողովրդի համար եղավ իսկապես ծանրագույն փորձության շրջան:

1993թ. մարտի վերջին իրականացվեց Քելբաջարի օպերացիան՝ գրավվեց Հայաստանն ու Ղարաբաղը սեպի պես զատող այս կարևոր հատվածը:

Հունիսին հակառակորդը ծանր մարտերից հետո, չկարողանալով դիմադրել հայկական ինքնապաշտպանական ուժերի շեշտակի գրոհներին, ստիպված էր թողնել Մարտակերտն՝ հարող բնակավայրերով, հուլիսին՝ Աղդամը, օգոստոս-հոկտեմբերին՝ Ֆիզուլին, Ջաբրայիլը, Կուբաթլուն և Ջանգելանը, ինչը թույլ տվեց պաշտպանական բանակին երկրի երկայնքով ձևավորել անվտանգության գոտի՝ զերծ պահելու համար Լեռնային Ղարաբաղի տարածքի մեծ մասը հնարավոր ռմբահարումներից: 1993թ. դեկտեմբերին հակառակորդն անցավ նախադեպը չունեցող հարձակման:

Այս ճակատամարտը, որը տևեց ուղիղ հինգ ամիս, ավարտվեց հայկական պաշտպանական ուժերի լիակատար հաղթանակով: Այնպիսի հաղթանակով, որ պարտված հակառակորդը, որ մինչ այդ լսել անգամ չէր ուզում հրադադարի մասին, գլխիկոր համաձայնեց ստորագրել այն:

1994թ. մայիսի 16-ին Հայաստանի, Ղարաբաղի և Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարները Մոսկվայում ստորագրեցին հրադադարի մասին համաձայնագիր:

Արդեն խաղաղ պայմաններում նորաստեղծ բանակը, նրա հրամանատարական կազմը հնարավորություն ստացավ լծվելու բանակաշինության գործին՝ ուշադրություն դարձնելով առավելապես բանակի ներքին խնդիրներին: Բանակաշինության գործընթացն ընդգրկեց ռազմական համակարգի, առանց բացառության, բոլոր ոլորտները՝ սկսած բանակային ենթակառուցվածքների ստեղծումից մինչև անհրաժեշտ օրենսդրական հիմքի ապահովում:

1-ին տեսանյութում՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի կոչը. «Ցուցակագրվել կամավորների շարքում, որոնք պետք է տեղափոխվեն Ղարաբաղ», 1988թ.: Այս կոչը հետագայում վերաճում է Հայոց Ազգային Բանակի, արդեն Նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հրամանատարությամբ: <https://youtu.be/qKi55L-VGN0>

2-րդ տեսանյութում՝ Վազգեն Սարգսյանի կոչով հանրապետության բոլոր մարզերից հավաքված 500 մահապարտները 1992 թվականի օգոստոսի 15-ին երդում տվեցին «Եռաբլուր» պանթեոնում և մեկնեցին ռազմաճակատ: <https://youtu.be/5YRrU6ft86I>

Տեսանյութում՝ Հայաստանի Հանրապետության Զինված ուժերի առաջին զինվորական գորահանդեսը. <https://www.facebook.com/watch/?v=30138672529644>

ԳԼՈՒԽ 2 . ՀՀՁՈՒ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Հայաստանի անվտանգությունը, պաշտպանությունը և տարածքային ամբողջականությունը, նրա սահմանների անձեռնմխելիությունը պաշտպանող պետական ռազմական հաստատություն

Հայաստանի զինված ուժերը կազմված են Հայաստանի պաշտպանության նախարարությունից, հինգ բանակային կորպուսներից: Պաշտպանության նախարարությունը իր հերթին կազմված է վարչական ապարատից, հետախուզության, հրթիռային զորքերի և հրետանու, ավիացիայի, Ջորքերի ծառայության և զինվորական ծառայության անվտանգության ապահովման, հակաօդային պաշտպանության զորքերի, ռազմավարական պլանավորման, մարտական պատրաստության, թիկունքի, կապի և ավտոմատ կառավարման համակարգերի, ինժեներական զորքերի, սպառազինության, ռադիացիոն, քիմիական, կենսաբանական պաշտպանության, կազմազորահավաքային, օպերատիվ, անձնակազմի հետ տարվող աշխատանքների, ֆինանսական, կադրերի վարչություններից, ռադիոէլեկտրոնային պայքարի, ռազմական հաղորդակցությունների, ռազմատեղեկագրական, ութերորդ, ստանդարտացման և չափագիտական, ռազմանվագախմբային բաժիններից, Հայաստանի զինվորական կոմիսարիատից և այլ ստորաբաժանումներից, որոնք կատարում են խնդիրների առաջադրման և պլանավորման, դրանց իրականացման, վերահսկողության գործառույթներ:

Հայաստանի զինված ուժերը կազմված են հետևյալ մասնագիտացված զորքերից.

ՀՀ ցամաքային զորքեր (Հայկական բանակ), Հայաստանի զինված ուժերի տեսակ, որը հիմնականում նախատեսված է ցամաքում մարտական գործողությունները վարելու համար:

Ցամաքային գորքերը կազմավորվել են [1992](#) թվականի [հունվարի 28](#)-ին, այն բանից մի քանի ամիս անց, երբ Հայաստանի Հանրապետությունը հայտարարել է [Խորհրդային Միությունից](#) իր անկախության մասին: Առաջին ղեկավարն է դարձել Սովետական Ցամաքային Ջորքերի գլխավոր շտաբի պետի նախկին տեղակալ [Նորատ Տեր-Գրիգորյանը](#):

Ցամաքային գորքերը կոչված են լուծելու ստրատեգիական և օպերատիվ-տակտիկական խնդիրներ գործողությունների ցամաքային ռազմաբեմում: Իրենց մարտական հնարավորություններով ցամաքային գորքերը կարող են ինքնուրույն կամ զինված ուժերի այլ տեսակների հետ համագործակցելով ետ մղել հակառակորդի ցամաքային բանակների, օդային և ծովային խոշոր դեսանտի ներխուժումը, նրա օպերատիվ դասավորության ամբողջ խորությամբ կհասցնել միաժամանակյա զանգվածային կրակային հարված, ձեղքել հակառակորդի պաշտպանությունը, իրականացնել ստրատեգիական հարձակում՝ մեծ խորությամբ և ամրանալ զբաղեցրած տարածքում: Ցամաքային գորքերի գլխավոր հատկությունը կրակային մեծ հզորությունն է, հարվածային ուժը, բարձր մանևրայնությունը և մարտական լրիվ ինքնուրույնությունը:

ՀՀ ՋՈՒ ռազմաօդային ուժեր: Հիմնական խնդիրներն են.

1. օդից ցամաքային գորքերի կրակային աջակցումը,
2. անձնակազմի և բեռների օդային տեղափոխում:
3. ավիացիայի ստորաբաժանումների մշտական մարտական պատրաստականության վիճակի պահպանումը:

ՀՀ ՋՈՒ ավիացիայի վարչության հիմնական գործառույթներն են.

1. ուսումնամարզական թռիչքների իրականացման կազմակերպումը,
2. ռազմական տեխնիկական մարտունակ վիճակում պահելու անհրաժեշտ միջոցառումների իրականացումը,
3. ըստ անհրաժեշտության՝ որոնողական-փրկարարական աշխատանքների իրականացումը

ՀՀ ՀՕՊ գորքեր: 1992թ. սեպտեմբերի 14-ի ՀՀ պաշտպանության նախարարի հրամանով ստեղծվում է հակաօդային պաշտպանության վարչությունը: ՀՕՊ գորքերի հիմնական խնդիրն է ՀՀ օդային տարածությունում պետական սահմանի անառիկության ապահովումը, իսկ ԱՊՀ մասնակից պետությունների ՀՕՊ միացյալ

համակարգի կազմում՝ ՌԴ ռազմական բազայի ՀՕՊ և ավիացիայի ուժերի ու միջոցների հետ, հավաքական անվտանգության Կովկասյան տարածաշրջանի օդային տարածությունում, ՋՈՒ ՀՕՊ զորքերի առջև դրված մարտական խնդիրների կատարումը:

ՀՕՊ զորքերի հիմնական նպատակն է՝

- շարունակել ՀՕՊ զորքերի մարտական պատրաստականության վիճակի պահպանումը, բարձրացնել ՀՕՊ զորամասերի գործունեության արդյունավետությունը,
- օդային տարածությունում պետական սահմանի (շփման գծի) խախտումները կանխարգելելու և բացառելու, հերթապահ ուժերով ու միջոցներով օդային հակառակորդի հանկարծակի հարվածները հետ մղելու նպատակով հերթապահ ուժերն ու միջոցները մշտապես պահել համապատասխան պատրաստականության վիճակում,
- կատարելագործել զորքերի մարտական կառավարման համակարգը:

Միաժամանակ 1992թ. պլանավորվեց և իրագործվեց նախկինում ՀՕՊ զորքերում ծառայած պահեստայինների զորակոչը: Ազատամարտի ընթացքում ստեղծվեցին հրամանատարական կետեր, զորամասերի և ստորաբաժանումների կառավարման ցանց և մի ամբողջ զենիթային հրթիռային ու ռադիոլուկացիոն համակարգ, որն էլ դրվեց մարտական հերթապահության: Մոտոհրաձգային գնդերում և բրիգադներում ստեղծվեցին միաժամանակ հակաօդային պաշտպանության թեթև օղակներ, որոնք հետագայում վերածվեցին մարտկոցների և դիվիզիոնների: Ջենիթային հրթիռային տեխնիկայի ճիշտ տեղաբաշխումը և արդյունավետ օգտագործումը երաշխիք հանդիսացավ հակառակորդի օդային ուժերի կասեցմանը, մեր զորքերի ապահով առաջխաղացմանը և, որ ամենակարևորն էր, այն նպաստեց բնակչության և զորքերի ողջ անձնակազմի մարտական ոգու բարձրացմանը և հավատը դեպի հաղթանակ: 1992-1994 թթ. մարտերի ընթացքում հակաօդային պաշտպանության զորքերը ոչնչացրել են հակառակորդի ինքնաթիռներ և ուղղաթիռներ, մեծ քանակությամբ ռազմական տեխնիկա: ՀՕՊ կազմակերպման փորձառությունը, որը ձեռք էր բերվել պատերազմի ընթացքում, ներկայումս նույնպես պահպանում է իր նշանակությունը՝ կարևոր ուղղություններում օգտագործելով իր հզորությունը և միջոցները, մարտական գործողությունների և զորաշարժերի ընթացքում

պահպանելով այլ զորամասերի և ստորաբաժանումների հետ փոխգործողությունները և ներդաշնակությունը: ՀՕՊ զորքերի զարգացմանը և կատարելագործմանը կարևոր և առանձնահատուկ դեր խաղաց ԱՊՀ երկրների «ՀՕՊ-ի համակարգ ստեղծելու մասին» համաձայնագրի ստորագրումը:

Սկսած 1999թ. Ռուսաստանի Դաշնության պաշտպանության նախարարության հետ համատեղ մարտական հերթապահություն են իրականացնում նաև Հայաստանի Հանրապետության ՀՕՊ զորքերը

Ցամաքային զորքերն իրենց հերթին բաղկացած են հետևյալ զորատեսակներից.

Մոտոհրաձգային զորքեր: Զինված ուժերի համակարգում ցամաքային զորքերի տեսակ, որը նախատեսված է մարտական գործողություններ վարելու ինչպես ինքնուրույն, այնպես էլ այլ զորատեսակների հետ համատեղ: Զույգ ներառվում է մոտոհրաձգային, մոտոհետևակային, հետևակային, ականանետային, սակրային, կապի և այլ դասակների կազմի մեջ: Մեկ դասակը կազմված է երեք ջոկից: Ռազմական գործողությունների ժամանակ ջոկը իրեն առաջադրված խնդիրը կատարում է դասակի կազմում: Մոտոհրաձգային ջոկը լինում է հետևակի մարտական մեքենայով (ՀՄՍ) կամ գրահապատ փոխադրիչով (ԶՓ), իսկ հրաձգային ջոկը՝ ավտոմեքենայով:

Հրթիռահրետանային զորքեր: ՀՀ պաշտպանության նախարարի 1993 թ. հոկտեմբերի 30-ի հրամանով հոկտեմբերի 19-ը ճանաչվել է որպես հրթիռային զորքերի և հրետանու օր: ՀՀ ԶՈՒ հրթիռային զորքերը և հրետանին համալրված է հրթիռային, հրետանային և հակատանկային բրիգադներով, գնդերով, առանձին հրետանային և ռեակտիվ հրետանային դիվիզիոններով:

ՀՀ ԶՈՒ հրթիռային և հրետանային զորամասերի ծառայության կազմակերպման գործում մեծ է ՀՀ ԶՈՒ հրթիռային զորքերի և հրետանու վարչության դերը: ՀՀ ԶՈՒ հրթիռային զորքերը և հրետանին վերազինվում են մեծ հեռահարությամբ, գերձգրիտ հրթիռային, համազարկային կրակի ռեակտիվ համալիրներով և հակատանկային կառավարվող հրթիռային համակարգերով, ինչը հնարավորություն է տալիս բարձր արդյունավետությամբ խոցելու ինչպես մեծ հեռավորության վրա գտնվող հակառակորդի ռազմավարական օբյեկտները, այնպես էլ պաշտպանության ամբողջ խորությամբ կենդանի ուժն և զրահատեխնիկան:

Ինժեներասակրավորական զորքեր: Արցախյան ազատամարտի առաջին իսկ օրերից կամավորական տարբեր ջոկատների կազմում սկսեցին գործել նաև սակրավորները, որոնք հիմնականում բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ռազմական ամբիոններ ավարտած սպաներ էին և ԽՍՀՄ զինված ուժերում ծառայած

ինժեներական զորքերի մասնագետներ: Քիչ չէին նաև կադրային սպաները, որոնց մի մասը ազատամարտի կանչով թողնելով իրենց պաշտոնները, իսկ ոմանք վաստակած հանգիստը՝ զինվորագրվեցին ազգային ազատագրական պայքարին: Ազատամարտի տարիներին ինժեներական զորքերի շնորհիվ ոչ միայն կանխվեց թշնամու առաջխաղացումը, այլև զգալի կորուստներ հասցվեց նրա կենդանի ուժին և տեխնիկային՝ մեծ ավանդ ներդնելով հաղթանակի և անկախ Հայաստանի Հանրապետության նորաստեղծ բանակի կայացման գործում: ՀՀ պաշտպանության նախարարի հրամանով սեպտեմբերի 7-ը սահմանվել է որպես Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի ինժեներական զորքերի օր: Ինժեներական զորքերի կողմից զորամիավորումների, միավորումների և զորամասերի պաշտպանական գոտիներում և տեղամասերում շարունակվում է ամրաշինական կառույցների սարքավորման, պայթյունային և ոչ պայթյունային արգելափակոցների տեղադրման մեծածավալ աշխատանքների իրականացումը: Հատկապես նշանակալի և արդյունավետ ծրագրեր են իրականացվել մարտական հերթապահություն իրականացնող անձնակազմի կենսունակության բարձրացման և կենցաղային պայմանների բարելավման ուղղությամբ: Բացի այդ, ՀՀ ՁՈՒ ինժեներական զորքերի ստորաբաժանումները հումանիտար ականագերծման աշխատանքներ են իրականացնում ՀՀ մարզերում, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցության շրջանակներում խաղաղապահ առաքելություն է իրականացրել 2003-2007 թթ.՝ Իրաքում, 2010թ.-ից՝ Աֆղանստանում:

ՀՀ ՁՈՒ ինժեներական զորքերի վարչությունը մշտական աշխատանք է տանում առաջավոր փորձի ուսումնասիրման, նոր տեխնոլոգիաների ներդրման, ժամանակակից ինժեներական սպառազինության միջոցների ստեղծման ուղղությամբ:

Կապի զորքեր: ՀՀ Ձինված ուժերի կապի զորքերը ձևավորվել են Արցախյան պատերազմի ընթացքում և անցնելով բավականին բարդ ու դժվարին ուղի՝ ապահովելով զինված ուժերի անընդհատ և հուսալի ղեկավարումը, դարձել են մեր հաղթանակի գրավականներից մեկը: Պատերազմի սկզբնական փուլում կապի միջոցների, զինվորական կապի մասնագետների պակասը, դեռևս կապի չձևավորված ստորաբաժանումները և զինվորական կապի համակարգը խոչընդոտում էր զինված ստորաբաժանումների ղեկավարմանը: Զինվորական կապի համակարգի հիմնական ծավալումը սկսվել է 1992 թվականին: ՀՀ զինված ուժերի գլխավոր շտաբի կազմում 1992 թվականին կազմավորվեց կապի վարչությունը և մարտական խնդիրների կատարմանը զուգահեռ սկսվեց իրականացվել կապի զորքերի

ձևավորումը: 1992թ. կազմակերպվեցին պաշտպանության համակարգի կապի հանգույցները:

Ջինված ուժերի ղեկավարման կետերի միջև կապը կազմակերպվել է տարբեր կապուղիներով, որոնք կազմավորվում էին լարային, ռադիո և ռադիոռելեային կապի միջոցներով: Ապահովվել է հեռախոսային և ռադիոհեռախոսային կապը տարբեր ռեժիմներում: Կազմակերպվել է գործել նաև գլխավոր շտաբի սուրհանդակափոստային կապի հանգույցը, որն ապահովում էր թղթակցության ու զինվորական փոստի շուրջօրյա առաքումները: ՀՀ զինված ուժերի գլխավոր շտաբի կապի վարչությունը համապատասխան կառույցների և ստորաբաժանումների միջոցով ղեկավարում էր կապի զորքերը, իրականացնում էր կապի միջոցների և նյութերի մատակարարում, կապի միջոցների վերանորոգման աշխատանքներ: Կապի կազմակերպմանը զուգահեռ ստեղծվել է նաև ուսումնանյութական բազան, պատրաստվել են ուսումնական ծրագրերը: 2004թ-ին մեկնարկել և առ այսօր շարունակվում է նոր սերնդի թվային ռադիոկայաններով վերազինման ծրագիրը կապի հանգույցներում:

Արդեն սկսվել է հայրենական արտադրության կայանների ներդրումը: Այս ամենի հետ զուգահեռ, հաշվի առնելով կապի համակարգի կատարելագործման ուղղվածությունը, կատարվել են և շարունակվում են իրականացվել կապի զորամասերի և ստորաբաժանումների կառուցվածքային ու հաստիքային փոփոխություններ, իրականացվում են աշխատանքներ կապի զորքերում անձնակազմի պատրաստության ուղղությամբ:

2002թ. ՊՆ Ա. Խանփերյանցի անվան ռազմական ավիացիոն ինստիտուտում բացվել է կապի ֆակուլտետ, որտեղ ներկայումս պատրաստվում են կապավոր սպաներ:

ՀՀ ՊՆ Ա. Խանփերյանցի անվան ռազմական ավիացիոն ինստիտուտի կապի ֆակուլտետում և ՀՀ ՊՆ Վ.Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտում կուրսանտների պատրաստության գործընթացում լայն կիրառում է ստանում համակարգչային տեխնիկայի օգտագործումը: Ռազմական ինստիտուտների կապի ֆակուլտետում լավ հիմքերի վրա է դրված նաև օտար լեզուների, մասնավորապես՝ անգլերեն լեզվի ուսուցումը: Այս ամենի համար պատրաստված է համապատասխան ուսումնանյութական բազա: Պլանավորման փուլում է գտնվում նշված ուսումնական հաստատությունների համար էլեկտրոնային գրադարանի կազմակերպումը:

ՀՀ ԶՈՒ թիկունքի զորքեր: Վարչության խնդիրներն են.

1. ՀՀ զինված ուժերի թիկունքային ապահովման պլանավորումն ու կազմակերպումը,
2. ՀՀ ԶՈՒ թիկունքի մշտական մարտական և զորահավաքային պատրաստականության ապահովումը,
3. ՀՀ ԶՈՒ թիկունքի օպերատիվ թիկունքային, մարտական և հատուկ պատրաստության կազմակերպումը,
4. ՀՀ ԶՈՒ թիկունքի ենթակա զորամասերի դաստիարակչական աշխատանքի, զինվորական կարգապահության պահպանման, անձնակազմի բարոյահոգեբանական վիճակի և զինվորական ծառայության անվտանգության ապահովումը,
5. ՀՀ ԶՈՒ թիկունքի ենթակա զորամասերում և կազմակերպություններում սպառազինության, ռազմական տեխնիկայի և այլ նյութական միջոցների պահպանման կազմակերպումը:

ՌԷՊ զորքեր: Ռադիոէլեկտրոնային պայքարը (ՌԷՊ) զորքերի՝ նպատակով, խնդիրներով, տեղով և ժամանակով համաձայնեցված միջոցառումների և գործողությունների միասնությունն է՝ ուղղված հակառակորդի զորքերի և զենքի ղեկավարման համակարգերի ու միջոցների հայտնաբերմանը, կրակային խոցմանը, զավթմանը (շարքից դուրս բերմանը) և ռադիոէլեկտրոնային ճնշմանը, ինչպես նաև սեփական զորքերի և զենքի ղեկավարման համակարգերի և միջոցների ռադիոէլեկտրոնային պաշտպանությանը, հակառակորդի հետախուզական տեխնիկական միջոցների հակազդմանը: Ռադիոէլեկտրոնային պայքարի

Միջոցառումներն իրականացվում են զորատեսակների և հատուկ զորքերի կողմից ղեկավարման կետերի և ռադիոէլեկտրոնային օբյեկտների կրակային խոցման (ոչնչացման, գրավման, շարքից դուրս բերման) գործողությունների և հետախուզական, օպերատիվ քողարկման ու այլ օպերատիվ ապահովման տեսակների հետ համատեղ: Խաղաղ ժամանակ ռադիոէլեկտրոնային պայքարի հերթապահ ուժերն ու միջոցները հետախուզում են հակառակորդի ռադիոէլեկտրոնային միջոցների և առաջնահերթ օբյեկտների ավտոմատ ղեկավարման համակարգերը և մշտապես հետևում են դրանց: Ռադիոէլեկտրոնային պայքարի նպատակներն են.

1. Հակառակորդի զորքերի ղեկավարման համակարգերի ապակազմակերպումը,

2. Նրա զենքի, մարտական տեխնիկայի և հետախուզական տեխնիկական միջոցների կիրառման արդյունավետության նվազեցումը,
3. Յուրային զորքերի և զենքի ղեկավարման համակարգերի և միջոցների աշխատանքի կայունության բարձրացումը:

«ԸՌԻ սպառազինության վարչությունն իրականացնում է տեխնիկական ապահովման համակարգի շրջանակներում հետևյալ գործառույթները՝ գիտատեխնիկական բաղադրիչի (պաշարների, անխափան գործող արտադրական կարողությունների և այլն) ստեղծման ուղղությամբ միջոցառումների պլանավորումը, նախապատրաստումն ու անցկացումը, սպառազինության ու ռազմական (հատուկ) նոր տեխնիկայի, չափման միջոցների նմուշների, համալիրների, համակարգերի և այլնի ստեղծման հնարավորությունների բազմակողմանի հետազոտումն ու նախագծումը կամ արդիականացումը, կուտակումը, շարակարգումը, պահուստների պահպանումը, ՍՌՏ շահագործումը, պահպանումը, վերականգնումը (նորոգումը), օգտահանումը և թափոնումը (վերացումը), տեխնիկական ապահովման մարմինների զորահավաքային նախապատրաստումը, ինժեներատեխնիկական կազմի ու կրտսեր մասնագետների պատրաստումը:

Եզրակացություն

Հայաստանի Հանրապետությունը և աշխարհասփյուռ հայությունը հունվարի 28-ին նշում է հայկական բանակի կազմավորման օրը:

Հայոց բանակը, հայ զինվորը բազմիցս է ապացուցել, որ տարածաշրջանում ամենահզորն ու մարտունակն է: Բանակի օրը հարկ է մեկ անգամ ևս շեշտել և արժևորել հայոց բանակի դերն ու նշանակությունը մեր՝ թշնամական երկրներով շրջապատված երկրի համար:

Հայոց բանակը մեր միասնական հայրենիքի, ազգային շահերի և արժեքների պահապանն է:

Այո՛, մենք բոլորս պարտական ենք Մայր Հայրենիքին, բոլորս էլ կրում ենք մեր պատասխանատվությունը: Բայց եթե այդ պատասխանատվությունը մեր բոլորիս ծառայության մի մասն է, ապա զինվորականի համար այն կյանքի իմաստն է:

Մեր պետության պատմության ամբողջ ընթացքը անբաժանելիորեն կապված է բանակի հետ: Այս ուժեղ միության շնորհիվ է, որ ամենադժվար պահերին Հայաստանը պաշտպանել է իր անկախությունը ու արժանապատվությունը: Մեր հայրենիքի հանդեպ հայոց փառահեղ բանակի զինվորների անձնագրի սիրո, քաջության, հերոսության, հմտությունների և դրանց կատարելագործման շնորհիվ է, որ կարողացել ենք կայացնել պատասխանատու որոշումներ, որոնցով պայմանավորված են եղել մեր երկրի խաղաղությունը և Հայրենիքի ճակատագիրը:

Մեր բանակը մեր հպարտությունն է: Հայ սպան և զինվորը ոչ միայն մեր հայրենիքի սահմաններն են պաշտպանում, այլև անձնագրի ծառայություն են մատուցում միջազգային խաղաղապահական օպերացիաներում ծառայելով ամբողջ մարդկությանը: Հայոց բանակի ներդրումը անթիվ ու անգին է: Վստահաբար կարող ենք ասել, որ անցնելով պատմական դժվար ուղի, հայոց բանակը դարերի ընթացքում էլ ավելի է ամրապնդվել ու մարտունակ դարձել: Մեր բարդ տարածաշրջանում անհնար է չգնահատել Հայոց բանակի դերն ու նշանակությունը: Հայաստանի զինված ուժերը մեր երկրի ու ժողովրդի անվտանգության առաջին երաշխավորն են և խաղաղության հուսալի պատվարը: Պետք է խոստովանել, որ բա նակը դեռևս հին դարերից սկսված մեր պետական կառույցի ամենաամուր օղակն է:

Փառք ու պատիվ նրանց, ովքեր իրենց կյանքն են զոհել Հայրենիքի պաշտպանության սուրբ գործում:

Բանակն ընկճվելու իրավունք չունի. զինվորը, սպան, գեներալը գլուխը կարող է խոնարհել միայն զոհված ընկերների սուրբ հիշատակի և նրանց հարազատների առջև, Ջինված ուժերի կազմավորման 29-ամյակի կապակցությամբ իր ուղերձում ասել է Հայաստանի զինված ուժերի գլխավոր շտաբի պետ, գեներալ-գնդապետ Օնիկ Գասպարյանը:

Փառք մեր Բանակին, փառք մեր Ջինվորներին:

Օգտագործված գրականություն

<https://www.civilnet.am/news/>

<https://www.civilnet.am/news/188695>

http://www.historyofarmenia-am.armin.am/am/Encyclopedia_of_armenian_history_Hayoc_azgayin_banak

https://newslines.am/news/1992t_hownvari_28_in_azdararvec_hayoc_azgayin_banaki_steghcowmy_tesan_yowter/2022-01-28-5582

<https://hy.wikipedia.org/>

<https://www.mil.am/hy/structures/>

Հայոց պատմություն 9-րդ դասարանի դասագիրք էջ 131-133, էջ 146-147:

ՆՁՊ 8-րդ դասարանի դասագիրք էջ 3-17 :

ՆՁՊ 11-րդ դասարանի դասագիրք էջ 9-19 :

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՆԱԶՈՐԻ Հ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
Հերթական ատեստավորման ենթակա ուսուցիչների վերապատրաստման
դասընթացներ

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱ՝	Բնական բնույթի արտակարգ իրավիճակ երկրաշարժ
ԿԱՏԱՐՈՂ՝	Վաչե Վիրաբյան
ՄԱՍՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ՝	Նախնական զինվորական պատրաստություն
ՂԵԿԱՎԱՐ՝	Անդրանիկ Սարգսյան

2023 թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	
1. Բնակչության պաշտպանության պետական միասնական	
2. Համակարգը	
3. ԲՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԻ ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԻՐԱՎԻՃԱԿ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ	
4. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻ ՄԱՍԻՆ	
5. Երկրաշարժի մագնիտուդ և ուժգնություն	
6. Բնակչության գործելակերպը և վարքը երկրաշարժից առաջ	
7. Ինչպե՞ս նախապատրաստվել երկրաշարժին	
8. Ինչպե՞ս վարվել երկրաշարժի ժամանակ	
9. Ինչպե՞ս վարվել երկրաշարժից հետո	
10. ՍՊԻՏԱԿԻ 1988 Թ. ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ	
11. ՍՈՂԱՆՔՆԵՐ	
12. ՓԼՈՒՋՈՒՄՆԵՐ	
13. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ	
14. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ	

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ընդհանուր կրթությունը և աղետների կանխարգելումն ու պատրաստվածությունն իրարից անբաժան են: Ընտանիքները վստահում են իրենց երեխաներին դպրոցներին, որպեսզի այնտեղ անցկացրած օրվա ընթացքում նրանք լինեն ապահովության մեջ: Միլիոնավոր ուսուցիչների, տնօրենների և կրթական այլ աշխատակազմի ջանքերի շնորհիվ՝ դպրոցները սովորաբար ապահով վայր են հանդիսանում երեխաների համար:

Աղետների հետևանքները կարող են մեղմացվել համապատասխան գիտելիքների առկայության և պլանավորման, կառուցվածքային և ոչ կառուցվածքային պաշտպանության միջոցների, աղետների ռիսկերի նվազեցման և աղետներին պատրաստվածության գործողությունների միջոցով:

Վտանգավոր երևույթների ծագումը հաճախ բերում է ծանր հետևանքների, առաջացնում արտակարգ իրավիճակներ: **Արտակարգ իրավիճակը վտանգավոր երևույթների ազդեցության հետևանքով առաջացած իրավիճակ է**, որը բերում է մարդկային ու նյութական կորուստների, և մարդկանց գործունեության բնականոն պայմանների խախտման: Հետևաբար, արտակարգ իրավիճակ կարող է առաջանալ, եթե ծագում է վտանգավոր երևույթ, որի ազդեցությունից մարդիկ և տարածքը խոցելի են: Այլ կերպ ասած՝ արտակարգ իրավիճակը այն առաջացնող վտանգավոր երևույթի և խոցելիության արդյունք է:

Մխալ է կարծել, որ երկրաշարժը, ջրհեղեղը, սողանքը, բնական հրդեհները արտակարգ իրավիճակներ են: Դրանք երևույթներ են: Օրինակ՝ **երկրաշարժը բնական երևույթ է**, արտադրական վթարը՝ տեխնածին: Որքան անուշադրության են մատնվում արտակարգ իրավիճակների կանխարգելման հարցերը, այնքան աղետալի են լինում դրանց հետևանքները:

Արտակարգ իրավիճակները երբեմն ընդգրկում են հսկայական տարածքներ և բերում ծանր կորուստների: Օրինակ՝ 1878թ. Չինաստանում Խուանխե գետի ջրհեղեղի հետևանքով զոհվել է 7 մլն մարդ: 14-րդ դարում ժանտախտի հետևանքով Եվրոպայում մահացել է 100 մլն մարդ: Իսկ 1988թ. Սախտակի երկրաշարժը ընդգրկեց Հայաստանի տարածքի 40 տոկոսը, և պաշտոնական տվյալներով զոհվեցին 25 հազարից ավելի մարդ:

Յուրաքանչյուր տեսակի արտակարգ իրավիճակից պաշտպանությունն ունի իր առանձնահատկությունները: Արտակարգ իրավիճակից պաշտպանվելու ամենաարդյունավետ միջոցը այդ իրավիճակի կանխումն է: Հիմնականում այն իրականացվում է վտանգավոր երևույթի կանխման միջոցով: Կան վտանգավոր երևույթներ, որոնք կանխել հնարավոր չէ:

Այս դեպքում կարելի է դրանց ազդեցությունը նվազեցնել, հետևանքները մեղմացնել: Օրինակ՝ **երկրաշարժը կանխել հնարավոր չէ**, սակայն կարելի է

երկրաշարժի հետևանքները նվազեցնել: Իսկ ահա ջրհեղեղները կարելի է և՛ կանխել, և՛ ազդեցությունը նվազեցնել, և՛ հետևանքները մեղմացնել:

Դպրոցներում աղետից առաջ, դրա ընթացքում և դրանից հետո դպրոցականների և դպրոցի աշխատակիցների պաշտպանությունն հանդիսանում է դպրոցի ղեկավարության առաջնային պարտականությունը:

Արտակարգ իրավիճակներից պաշտպանվելու համար անհրաժեշտ է ձանաչել դրանք առաջացնող վտանգավոր երևույթները: Դա նշանակում է՝ իմանալ դրանց էությունը, ազդեցության հետևանքները և այլն:

Վտանգավոր երևույթները կարելի է բաժանել մի շարք խմբերի՝

- ըստ կանխատեսման հնարավորության՝ **կանխատեսելի և ոչ կանխատեսելի:**

Օրինակ՝ երկրաշարժերը ոչ կանխատեսելի վտանգավոր երևույթներ են

- ըստ կանխման հնարավորության՝ **կանխելի, մասնակի կանխելի և անկանխելի:** Օրինակ՝ երկրաշարժերը կանխել հնարավոր չէ: Հետևաբար, դրանք անկանխելի վտանգավոր երևույթներ են.

- ըստ զարգացման արագության՝ **դանդաղ, միջին և ակնթարթային զարգացող:**

Օրինակ՝ երկրաշարժերը դասվում են ակնթարթային զարգացող վտանգավոր երևույթների խմբին:

Գործնական կարևոր նշանակություն ունի վտանգավոր երևույթների բաժանումն ըստ դրանց ծագման աղբյուրի: Այդպիսի աղբյուրներ կարող են լինել բնությունը, արտադրությունն ու տեխնիկական միջոցները, սոցիալական միջավայրը և այլն: Ուստի վտանգավոր երևույթները լինում են **բնածին, տեխնածին, սոցիածին** և այլն: Յուրաքանչյուր խմբի վտանգավոր երևույթ առաջացնում է իրեն հատուկ արտակարգ իրավիճակ:

Արտակարգ իրավիճակներից պաշտպանվելու հարցում կարևոր է բնակչության դերը: Յուրաքանչյուր բնակիչ պետք է իմանա իրեն, իր շրջապատին սպառնացող վտանգավոր երևույթները, դրանց հետևանքները, դրանցից առաջացած արտակարգ իրավիճակներում վարքի կանոնները և տիրապետի ինքնօգնության ու փոխօգնության որոշ հմտությունների:

Համաձայն «Արտակարգ իրավիճակների մասին» ՀՀ օրենքի քաղաքացիները իրավունք ունեն իմանալ արտակարգ իրավիճակներում իրենց պաշտպանվածության աստիճանի մասին, ստանալ ճշգրիտ տեղեկություն արտակարգ իրավիճակ առաջանալու վտանգի մասին, ստանալ փոխհատուցում արտակարգ իրավիճակի պատճառով կորուստների համար:

Բնակչության պաշտպանության պետական միասնական համակարգը

Արտակարգ իրավիճակներից բնակչության պաշտպանությունը ներառում է երկու հիմնական ուղղություն՝

- մարդկանց կյանքի ու առողջության պաշտպանություն,
- պետության և քաղաքացիների ունեցվածքի պահպանություն:

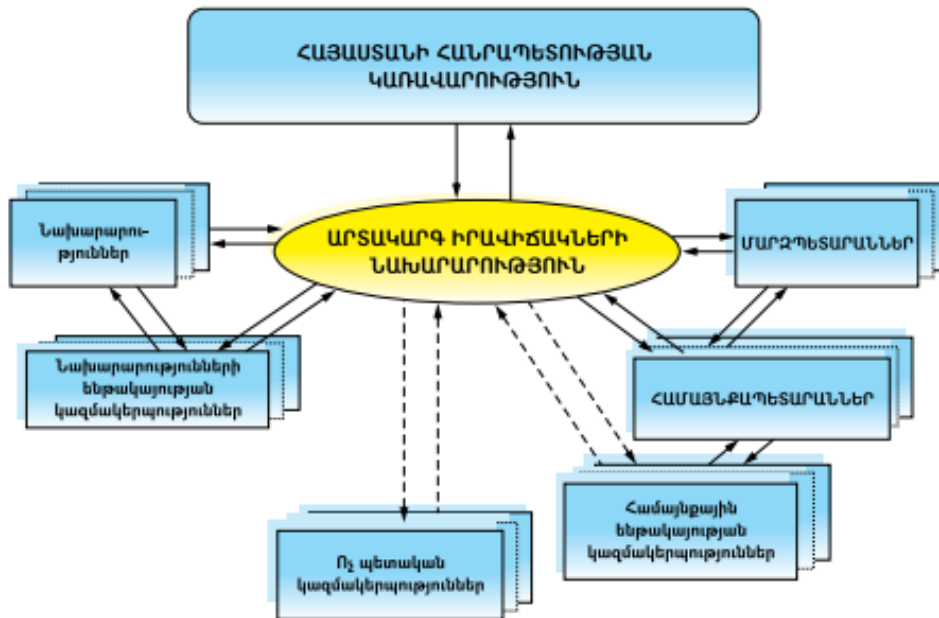
Արտակարգ իրավիճակները հանգեցնում են թե՛ մարդկային կորուստների, թե՛ նյութական կորուստների. ավերվում ու վնասվում են շենքեր, կամուրջներ, ձանապարհներ, երկաթգծեր, գործարաններ, էլեկտրահաղորդման գծեր, զազատարներ, ջրատարներ, անասնագոմեր, ցանքատարածություններ և այլն: Հետևանքների նման բազմազանությամբ էլ պայմանավորված են արտակարգ իրավիճակներից բնակչության պաշտպանության միջոցառումների բազմազանությունն ու բարդությունը: Այդ միջոցառումներն ըստ իրականացման ժամանակի բաժանվում են երկու խմբի՝

Առաջին խմբի միջոցառումներն ուղղված են արտակարգ իրավիճակների կանխմանը կամ դրանց ազդեցության մեղմացմանը: Այդ պատճառով դրանք կրում են կանխարգելիչ բնույթ:

Երկրորդ խմբի միջոցառումներն ուղղված են արտակարգ իրավիճակների հետևանքների վերացմանը: Այս խմբի միջոցառումները կրում են հրատապ (օպերատիվ) բնույթ:

Երկրորդ խմբի միջոցառումներից են՝

- ազդարարում և բնակչության իրազեկում,
- բնակչության տարհանում,
- փրկարարական աշխատանքների կատարում,
- վթարների վերացման աշխատանքների կատարում,
- հասարակական կարգի պահպանություն,
- տրանսպորտային միջոցների երթևեկության կարգավորում,
- բժշկական ապահովում և այլն:

Նման միջոցառումների իրականացումը պահանջում է հանրապետությունում գործող բոլոր կազմակերպությունների մասնակցությունը:

Այլ կերպ ասած՝ արտակարգ իրավիճակներից բնակչության պաշտպանության ապահովումը համապետական խնդիր է: Իսկ դա նշանակում է, որ արտակարգ իրավիճակներից բնակչության պաշտպանությանը մասնակցում են հանրապետությունում գործող բոլոր մարմիններն ու կազմակերպությունները՝ անկախ սեփականության ձևից: Այդպիսի համակարգի ստեղծման նպատակն է՝ միավորել հանրապետությունում գործող բոլոր պետական և ոչ պետական մարմինների, կազմակերպությունների ուժերն ու միջոցները բնակչության պաշտպանությունն արդյունավետ իրականացնելու համար:

Դպրոցներում աղետների կառավարման պլանավորումը շարունակական և մասնակցային գործընթաց է, որտեղ պետք է ընդգրկված լինեն ղեկավարությունը,

ուսումնական հաստատությունները, տեղի համայնքը, տեղական իրավասու մարմինները և ծնողները, որոնք բոլորը պետք է այս ողջ գործընթացում լիազորված լինեն հանդես գալու որպես անվտանգության մշակույթի ստեղծման և խթանման գործակալներ: Դպրոցում անվտանգության ապահովման մեկնարկային կետն ու անկյունաքարը հանդիսանում են վտանգների, ռիսկերի և խոցելիության գնահատումը, որը թույլ է տալիս պլանավորումը կազմակերպել տեղի ֆիզիկական և սոցիալական իրողությունների հիման վրա:

Արտակարգ իրավիճակներից բնակչության պաշտպանության պետական կառավարման միասնական համակարգի կառուցվածքը ներառում է նախարարությունները, մարզպետարանները, համայնքներն ու կազմակերպությունները: Արտակարգ իրավիճակներում բնակչության պաշտպանության ընդհանուր ղեկավարումն իրականացնում է Հայաստանի

Հանրապետության կառավարությունը: Արտակարգ իրավիճակների նախարարությունը կազմակերպում և համակարգում է նախարարությունների, մարզպետարանների, համայնքների և կազմակերպությունների գործունեությունը:

(Հղում 1., 9.)

ԲՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԻ ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԻՐԱՎԻՃԱԿ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻ ՄԱՍԻՆ

Մեր երկիրը գտնվում է երկրաշարժավտանգ գոտում: Հայաստանում և նրա հարակից տարածքներում, գրեթե ամեն օր տեղի են ունենում տարբեր ուժգնության երկրաշարժեր: Երկրաշարժը լինելով բնական երևույթ, կարող է լինել աղետալի, եթե տեղի ունենա այնպիսի վայրերում, որտեղ կառույցները սեյսմակայուն չեն, իսկ բնակչությունը չի տիրապետում սեյսմապաշտպանության վարքականոցներին: Երկրաշարժը, որպես այդպիսին, սպառնում է ոչ միայն մեր տարածաշրջանի բնակիչներին. Երկիր մոլորակի վրա յուրաքանչյուր հինգ րոպեն մեկ գրանցվում է տարբեր ուժգնության մեկ երկրաշարժ:

Երկրագունդը կենդանի մոլորակ է՝ իր բնականոն փոփոխություններով: Երկրաշարժը բնական երևույթներից է, ինչպես քամին, անձրևը կամ փոթորիկը և այն արտահայտվում է երկրակեղևի կտրուկ տատանումներով ու ցնցումներով, բնականաբար, պատճառելով վիթխարի ավերածություններ:

Երկրաշարժերը լինում են փյուզումնային, հրաբխային և տեկտոնական: Առավել ավերիչ են տեկտոնական երկրաշարժերը, (տեկտոնական-երկրակեղևի շարժումները, կառուցողական), որոնք կապված են շարունակվող լեռնագոյացման գործընթացների

հետ և կազմում են աշխարհում տեղի ունեցող երկրաշարժերի մեծ մասը (ավելի քան 95%):

Երկրաշարժի ուժգնությունը մեր տարածաշրջանում չափվում է MSK-64 1-12-բալանոց սանդղակով: Որքան ուժեղ է երկրաշարժը, այնքան բարձր է բալը:

Երկրաշարժը՝ երկրաբանական բարդ գործընթացի արդյունք լինելով հանդերձ, տեղի է ունենում նաև երկրագնդի ու տիեզերական մարմինների (Լուսին, Արև, Վեներա) փոխազդեցության հետևանքով, և նրա կանխատեսումը երկրաֆիզիկայի գերխնդիրն է, որի լուծման ուղղությամբ աշխատում են աշխարհի տարբեր բնագավառների գիտնականներ: Եթե ճշգրիտ կանխատեսումներ կատարվեն, ապա միլիոնավոր մարդկանց կյանք կարելի է փրկել: Կասկած չկա, որ ժամանակի ընթացքում գիտնականները կլուծեն նաև այս խնդիրը:

Երկրաշարժերի նախապատրաստման փուլում ընդերքում տեղի ունեցող գործընթացները խախտում են որոշ բնական երևույթների սովորական ընթացքը՝ փոխելով դրանց քանակական և որակական բնութագիրը: Նման շեղումները, կամ ինչպես երկրաբաններն են ասում՝ անոմալիաները վկայում են մոտավուտ աղետի մասին:

Գիտության և տեխնիկայի ժամանակակից զարգացումը, ինչպես նաև մարդկանց ու կենդանիների բնական վարքը հնարավոր դարձրեցին ի հայտ բերել բազմաթիվ բնութագրեր, որոնք կարող են նպաստել երկրաշարժերի կանխատեսմանը:

Ուժեղ երկրաշարժերի բնական նախանշանները բաժանվում են երկու հիմնական խմբի՝

- մակերևութային նախանշաններ
- մարդկանց և կենդանիների վարք

Մակերևութային նախանշաններ

- Ուժեղ երկրաշարժերից առաջ նկատվում է սեյսմիկ ակտիվացում, բազմաթիվ թույլ ցնցումները, նրանց ուժը և տեղը կարող են վկայել վերահաս երկրաշարժի մասին:

- Կուտակվող լարումների ազդեցություններից ապարներում առաջացած ճեղքվածքների հետևանքով ստորգետնյա ջրերի մակարդակը և քիմիական կազմը երկրաշարժից առաջ հաճախ փոփոխվում են՝ իջնում կամ բարձրանում: Այդ փոփոխությունները նկատվում են նույնիսկ էպիկենտրոնից մեծ հեռավորությունների վրա:

- Երկրագունդն, ինչպես հայտնի է, ունի իր մագնիսական դաշտը, որի բնութագիրը երկրաշարժից առաջ կարող է փոխվել՝ լեռնային ապարների լարումների ձևախախտումների հետևանքով:

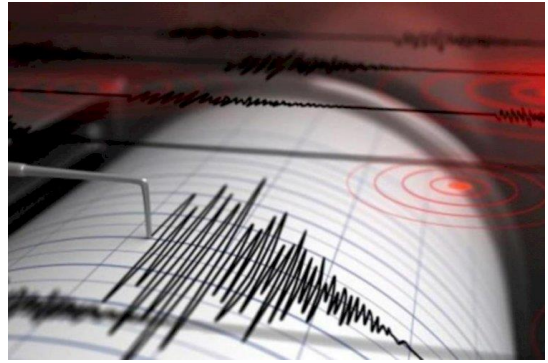
- Տարբեր լեռնային ապարներ օժտված են տարբեր էլեկտրական դիմադրողականությամբ: Դիտվել է, որ երկրաշարժից առաջ լարումների ազդեցության պատճառով փոխվում է նաև ապարների էլեկտրական դիմադրությունը:

Մարդկանց և կենդանիների անսովոր վարքը

Երկրաշարժին նախորդող ժամանակաշրջանում կայացած էլեկտրամագնիսական դաշտերի, ռադիացիոն ֆոնի, ուլտրաձայների և այլ երևույթների փոփոխություններն ազդում են մարդկանց (հատկապես կանանց և երեխաների) նյարդային համակարգի վրա, որոնք արտահայտվում են գլխապտույտով, գլխացավով, սրտխառնոցով, արյան ճնշման փոփոխությամբ և այլն:

(Հղում 2.)

Երկրաշարժի մագնիտուդ և ուժգնություն

Դեռ հարյուրամյակներ առաջ մարդիկ փորձել են որոշել երկրաշարժերի ուժը՝ ելնելով դրանց պատճառած վնասներից: Եթե մի երկրաշարժ ավերել է ավելի շատ շենք, քան մյուսը, ապա այն համարվում էր ավելի ուժգին: Թեև նման մոտեցումը թվում է տրամաբանական, սակայն այն չի կարող համարվել բացարձակ ճիշտ:

Ավերածությունների չափերը կախված են ոչ միայն երկրաշարժի ուժից, այլև շինությունների որակից և նրանց հիմնատակի ապարների հատկությունից: Տատանումների մեծությունը մակերեսի վրա կախված է երկու գործոնից՝ հիպոկենտրոնից ճառագայթվող էներգիայի քանակից և երկրաշարժի օջախի խորությունից: Կարող է լինել այնպես, որ ճառագայթվող էներգիայի քանակը լինի շատ, բայց այն անջատվի մեծ խորությունում, այսինքն՝ օջախը լինի խոր: Այս դեպքում սեյսմիկ ալիքները, մինչև երկրի մակերևույթ հասնելը, զգալիորեն մարում են, թուլանում, ցնցումներն էլ, բնականաբար, լինում են թույլ:

Մի այլ երկրաշարժի դեպքում կարող է անջատվել ավելի քիչ էներգիա, բայց փոքր խորություններում: Սեյսմիկ ալիքներն այդ դեպքում քիչ թուլանալով կհասնեն երկրի մակերևույթ և, հետևաբար, կառաջացնեն ուժեղ ցնցումներ:

Անջատված սեյսմիկ էներգիայի մեծությունը սեյսմոլոգները գնահատում են մագնիտուդով: «Մագնիտուդ» հասկացությունը 1935 թ. գործածության մեջ դրեց Կալիֆոռնիայի տեխնոլոգիական իստիտուտի պրոֆեսոր Չարլզ Ռիխտերը: Նա էլ մշակեց երկրաշարժերի մագնիտուդների սանդղակ, որն այժմ անվանվում է «Ռիխտերի սանդղակ»: Այդ սանդղակի ամենաբարձր աստիճանը համապատասխանում է 9 մագնիտուդի, որի էներգիայի մեծությունը կարելի է համեմատել ջրածնային ռումբի պայթյունից անջատված էներգիայի հետ:

Այլ բան է երկրաշարժի ուժգնությունը, որը որոշվում է շինություններում ցնցումների հետևանքով առաջացած վնասվածքների և ավերածությունների աստիճանով: Ամենաուժեղ ցնցումները, բնականաբար, տեղի կունենան էպիկենտրոնում և մոտակա տարածքում: Ինչքան հեռու է տեղանքը էպիկենտրոնից, այնքան փոքր է այնտեղ երկրաշարժի ուժգնությունը: Ի տարբերություն մագնիտուդի, ուժգնությունը անմիջականորեն չափվող մեծություն չէ: Այն որոշելու համար հարկավոր

է ուսումնասիրել վնասված տեղանքը, բնակավայրերը, տեսնել, թե ցնցումների հետևանքով ինչ վնասվածքներ են ստացել շենքերը, շինությունները և տեղանքի ռելիեֆը:

Երկրաշարժի ուժգնության որակական գնահատման համար մշակված է 12-բալանոց սանդղակ (MSK-64), որի անվան տառերը այն ստեղծողների անունների սկզբնատառերն են (Մեդվեդև, Շպոնհոյեր, Կառնիկ), իսկ 64-ը՝ ստեղծման տարեթիվը: Այսօր այս սանդղակը համարվում է ամենակատարելագործվածը, շատ հայտնի է և ունի լայն կիրառություն: Դրա պարզեցված տարբերակը բերվում է ստորև:

Երկրաշարժի ուժգնության 12-բալանոց (MSK-64) սանդղակ

1 բալ

Մարդիկ այն չեն զգում: Գրանցվում է միայն սեյսմոգրաֆների կողմից:

2 բալ

Զգում են շատ քչերը, եթե նրանք գտնվում են բարձրահարկ շենքերում, հանգիստ վիճակում:

3 բալ

Զգում են նրանք, ովքեր գտնվում են շինություններում, հատկապես վերին հարկերում: Դրսում գտնվողների մեծամասնության կողմից այն որպես երկրաշարժ չի ընկալվում: Նկատվում է վիբրացիա և առարկաների թույլ ձոճում:

4 բալ

Շենքի ներսում զգում են գրեթե բոլորը, դրսում՝ քչերը: Գիշերը ոմանք արթնանում են, ամանեղենը զրնգում է: Լսվում է պատուհանների և դռների դռռոց: Կահույքը ցնցվում է, կախված առարկաները նկատելիորեն ձոճվում են:

5 բալ

Զգում են բոլորը, շենքերը ցնցվում են ամբողջությամբ: Գիշերը շատերն արթնանում են, ամանեղենի մի մասը և պատուհանների ապակիները կտորվում են, պատերի ծեփի մեջ տեղ-տեղ ձաքեր են առաջանում: Կախված առարկաներն ուժեղ ձոճվում են:

6 բալ

Զգում են բոլորը, ինչպես շենքի ներսում, այնպես էլ դրսում: Շատերը վախից դուրս են վազում: Չամրացված կահույքը տեղաշարժվում է: Որոշ տեղերում պատերի ծեփը թափվում է: Ծխնելույզները թեքվում են: Ավերածությունը քիչ է:

7 բալ

Հատուկ նախագծով կառուցված շենքերում վնասվածքները հազվադեպ են, տիպային լավ կառույցներում՝ թույլից-չափավոր, վատ նախագծված կամ վատ կառուցված շինություններում՝ զգալի: Շենքերի ծխնելույզները շարքից դուրս են գալիս:

8 բալ

Հատուկ նախագծով կառուցված շենքերում վնասվածքները թեթևակի են, տիպայինում՝ նշանակալի, վատ կառույցներում տեղի են ունենում ավերածություններ: Թեքվում և ընկնում են վառարանային և գործարանային ծխնելույզները, սյուները և հուշարձանները: Հորատանցքերում և ջրհորներում փոխվում է ջրի մակարդակը: Երկրի մակերևույթի վրա երբեմն առաջանում են ձեղքեր:

9 բալ

Հատուկ նախագծով կառուցված շենքերում վնասվածքները լուրջ են, մյուսներում նկատվում են զանգվածային փլուզումներ: Երկրի մակերևույթին առաջանում են բազմաթիվ ձեղքեր:

10 բալ

Երկրի մակերևույթին առաջացած ձեղքերի լայնությունը հասնում է մինչև 1 մետրի: Ավերվում է նույնիսկ լավ կառուցված փայտե և քարե տների մեծամասնությունը: Ծռվում են երկաթգծի ռելսերը: Գետերի ափերի և սարավանջերի հողը սկսում է սահել:

11 բալ

Կանգուն են մնում միայն շատ քիչ երկաթբետոնե կառույցներ, փլվում են կամուրջները: Երկրի մակերևույթին առաջանում են բազմաթիվ ձեղքեր: Փլուզումները համատարած են:

12 բալ

Հիմնահատակ կործանում: Երկրի մակերևույթին առաջանում են լայն և երկար ձեղքեր: Գետերը փոխում են հուները: Փլուզվում են լեռները, լանջերի վրա առաջանում են բազմաթիվ սողանքներ, երբեմն առաջանում են արհեստական լճեր:

Այսպիսով, յուրաքանչյուր երկրաշարժի հզորության համար գոյություն ունի ընդամենը մեկ մագնիտուդ, սակայն այդ նույն մագնիտուդի երկրաշարժը կարող է երկրի մակերևույթի վրա առաջ բերել տարբեր ուժգնության ցնցումներ, ամենաուժեղից (էպիկենտրոնի տարածքում) մինչև ամենաթույլը՝ էպիկենտրոնից մեծ հեռավորության վրա: Հետևաբար՝ երկրաշարժի ուժգնությունը երկրի մակերևույթի տվյալ շրջանում հիմնականում կախված է մագնիտուդից, այսինքն՝ անջատված էներգիայի մեծությունից, օջախի խորությունից և էպիկենտրոնից նրա ունեցած հեռավորությունից: Օրինակ՝ Սպիտակի երկրաշարժը, որի մագնիտուդը եղել է մոտավորապես 7, իսկ օջախը գտնվել է մոտ 9-10 կմ խորության վրա, էպիկենտրոնում առաջ է բերել 9-10 բալ ուժգնությամբ ցնցումներ:

Մարդիկ զգում են 3-4 բալ ուժգնությամբ երկրաշարժերը, 6-բալանոց երկրաշարժերը համարվում են ուժեղ, իսկ 8-10-բալանոցները ոչնչացնում են շինարարական նորմերին չհամապատասխանող բոլոր կառույցները:

Այն կետը, որտեղից ճառագայթվում են սեյսմիկ ալիքները, կոչվում է երկրաշարժի **հիպոկենտրոն**, իսկ դրա պրոեկցիան երկրի մակերևույթին՝ **էպիկենտրոն**: Երկու կետերի միջև եղած հեռավորությունը կոչվում **օջախի խորություն**:

Ուժեղ երկրաշարժերին երբեմն նախորդում են համեմատաբար թույլ ցնցումներ: Ավելի հաճախ երկրաշարժերին հաջորդում են հետցնցումներ, որոնք կարող են տևել ամիսներ: Երկրաշարժից մարդուն սպառնացող վտանգը կախված է բազմաթիվ գործոններից: Դրանք են՝

- երկրաշարժի էներգիան,

- օջախի խորությունը,
- երկրի մակերևույթի վրա էպիկենտրոնից եղած հեռավորությունը,
- այդ պահին մարդու գտնվելու վայրը (շենքում թե դրսում),
- շենքերի կառուցման որակը և այլն:

Երկրաշարժերից բնակչության պաշտպանությունը բարդ հիմնախնդիր է և պահանջում է երկրի ողջ ներուժի միավորում:

Այս կարևոր հիմնախնդրի լուծման գերակա պահանջներից են՝

- սեյսմակայուն շենքերի կառուցումը,
- շենքերի կառուցվածքի ուժեղացումը,
- շենքերի բնականոն շահագործումը,
- բնակչության վարվելակերպի ուսուցումը,
- վթարավերականգնողական աշխատանքների հրատապ և արդյունավետ կատարումը և այլն:

(Հղում 3. , 1.)

Բնակչության գործելակերպը և վարքը երկրաշարժից առաջ

Երկրաշարժը բնական երևույթ է, որը երկրի մակերևույթին արտահայտվում է երկրակեղևի կտրուկ տատանումներով և ցնցումներով: Բնականաբար, դրանց վերնակենտրոնները դարձել են հազարավոր քաղաքների և ավանների ավերման պատճառ՝ խլելով միլիոնավոր մարդկային կյանքեր:

Նման դեպքերից զերծ չէ նաև մեր հանրապետությունը:

1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժի հետևանքները ցույց տվեցին, որ այն ժամանակ Խորհրդային Միությունում գործող սեյսմապաշտպանության բոլոր օղակները բավական ցածր մակարդակի վրա էին:

Այս ամենի վերլուծությունն էր, որ առաջ քաշեց Հայաստանի բնակչությանը երկրաշարժից պաշտպանելու հարցը: Այն ստացավ հատուկ կարգավիճակ և դարձավ մեր ազգային անվտանգության անբաժանելի մասը:

Դպրոցների և երեխաների անվտանգությունն ապահովելու համար էական նշանակություն ունեն արտակարգ իրավիճակներին արագ և արդյունավետ արձագանքելու կարողությունները: Ուստի, հարկավոր է նախապես սահմանել արտակարգ իրավիճակում հայտնված յուրաքանչյուրի անելիքը:

Ինչպե՞ս նախապատրաստվել երկրաշարժին

Դպրոցներում պետք է մշակվեն և պարբերաբար փորձարկվեն աղետներին և (կամ) արտակարգ իրավիճակներին արձագանքելու ընթացակարգեր՝ ընդունված չափանիշներին համապատասխան:

Անհրաժեշտ է ընդհանուր բառացանկ կազմել: Շատ կարևոր է, որ դպրոցում աղետների կառավարման կոմիտեի և անվտանգության աշխատակիցների համակարգի ներկայացուցիչները, ինչպես նաև դպրոցի և արտակարգ իրավիճակներին արձագանքող մարմինների աշխատակիցները ծանոթ լինեն միմյանց կողմից օգտագործվող եզրույթներին: Էվակուացման, տարածքի մեկուսացման և այլ գործողությունների հրահանգները պետք է լինեն պարզ, այլ ոչ թե՛ կախված վտանգի տեսակից:

1988-ի Սախտակի երկրաշարժի վերլուծությունը ցույց տվեց, որ երկրաշարժի նախապատրաստական փուլը սեյսմապաշտպանության հարցում վճռական նշանակություն ունի:

Այժմ թվարկենք այն գործողությունները, որոնք անհրաժեշտ են նախապատրաստական փուլում:

Շենքերի անվտանգության համար անհրաժեշտ պայմանները՝

Այս խնդրի շուրջ խոսելիս տեղին է հիշել ճապոնացիների հետևյալ պատկերավոր արտահայտությունը. **«Երկրաշարժերը չեն սպառնում մարդկանց, այլ՝ նրանց կառուցած վատ շենքերի բեկորները»:** Սա իր ողբերգական հաստատումը գտավ 1988-ին Հայաստանում: Մարդկանց մեծ մասն ավերակների զոհ դարձավ:

Շենքերում չի կարելի կատարել այնպիսի ձևափոխումներ, որոնք նվազեցնում են շենքի սեյսմակայունությունը, օրինակ՝

ա. հիմքը թուլացնող նկուղային հարկերի վերակառուցում.

բ. բնակարանի հատակագծի փոփոխություն (կրող պատերում բացված որմնախորշեր, որոնք ազդում են շենքի ընդհանուր ամրության վրա).

գ. տանիքում ջրի ծանր բաքի տեղադրում:

Շենքերից մարդկանց տարահանելու և տուժածներին փրկելու ուղիների ապահովման համար պետք է՝ երկաթյա դռները փոխարինել փայտե դռներով, որովհետև առաջին իսկ ցնցումների ժամանակ մետաղյա դռները սովորաբար ձկվում են և դժվար բացվում, իսկ երբեմն՝ լքվում:

Ելքերը և մուտքերը, սանդղավանդակներն ու միջանցքներն ազատել մեծածավալ առարկաներից:

Ծառայողական և բնակելի շենքերում ձեր անվտանգությունն ապահովելու համար՝ կահույքը, հաստոցներն ու սարքերը հուսալիորեն ամրացրեք հատակին ու պատերին:

Բոլոր էլեկտրոնային սարքերն իջեցրեք վերին դարակներից և տեղադրեք ներքին դարակներում՝ հատուկ միջադիրների վրա:

Կախովի իրերը և լուսավորող սարքերը հուսալիորեն ամրացրեք առաստաղին:

Մահճակալները տեղադրեք կրող պատի մոտ՝ պատուհաններից հեռու: Չի կարելի մահճակալի վերևում կախել գրադարակներ, ծանր շրջանակներով նկարներ:

Գիտենալ տան կամ աշխատավայրի ամենաանվտանգ տեղերը, ուր կարելի է պատսպարվել ցնցումների ժամանակ:

Նախապես որոշել շենքից դուրս գալու և դեպի բաց տարածություն հեռանալու ամենաանվտանգ ուղին: Պայմանավորվել ընտանիքի անդամների հետ (եթե երկրաշարժի ժամանակ գտնվում եք բնակավայրի տարբեր մասերում) հանդիպման տեղը:

Տանը՝ մուտքի մոտ, պահել առաջին անհրաժեշտության իրերով պայուսակ: Պայուսակի մեջ պետք է լինեն՝

- ա. առաջին օգնության դեղարկղիկ (դեղորայք, վիրակապական նյութեր).
- բ. մարտկոցով ռադիոընդունիչ և գրպանի լապտեր.
- գ. կարևոր փաստաթղթեր և տաք հագուստ.
- դ. պահածոյացված սնունդ և խմելու ջրով լի տարա (սնունդ պատրաստելու և խմելու համար անհրաժեշտ է 3-4 լիտր ջուր):

(Հղում 4.)

Ինչպե՞ս վարվել երկրաշարժի ժամանակ

Հիշեք, երկրաշարժը ձեզ, ամենայն հավանականությամբ, հանկարծակիի կբերի:

Ինքնատիրապետում, հանգստություն և հստակ կշռադատված գործողություններ. ահա թե ինչպիսի իրավիճակներ են անհրաժեշտ ձեզ: Ձեր հանգստությունը վստահություն կներշնչի շրջապատին:

- Հիշեք, որ նույնիսկ ավերիչ երկրաշարժի դեպքում շենքերը միանգամից չեն փլուզվում: Գյումրիի (9 բալ) ավերածությունների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ 10-հարկանի շենքերը սկսել են փուլ գալ առաջին ցնցումից 10-12 վայրկյան հետո: Դա այն ժամանակն է, որի ընթացքում փրկվելու համար որոշակի գործողություններ կկարողանաք ձեռնարկել:

- Հիշեք, ձեզ որոնում են և ձեր փրկության համար կօգտագործվեն բոլոր հնարավորությունները:

Եթե երկրաշարժի ժամանակ շենքում եք

ա. եթե բարձրահարկ շենքի 1-ին և 2-րդ հարկերում եք, աշխատեք անհապաղ դուրս գալ շենքից, հեռացեք դեպի բաց տարածություն.

բ. եթե գտնվում եք 3-րդ և ավելի բարձր հարկերում, շենքից դուրս մի եկեք, աստիճաններն ու սանդղակները խցանված կլինեն խուճապահար մարդկանցով, վերելակները կարող են անջատվել ցանկացած պահի: Բացի դրանից, առաջին հերթին, սովորաբար, աստիճաններն ու սանդղակավանդակները փլվում են.

գ. կարելի է կանգնել շենքի միջին մասի հիմնական կողմ պատերի, նրանցով կազմված անկյունների, այդ իսկ պատերում դռան բացվածքների և հենասյուների մոտ՝ գլխավերևում պահելով աթոռ, պայուսակ կամ այլ համապատասխան իր՝ վերևից թափվող ծեփակտորներից պաշտպանվելու համար: Կարելի է նաև մտնել տարածքում գտնվող մահճակալի կամ սեղանի տակ.

դ. պատուհաններից և շենքի արտաքին պատերից հեռու մնացեք, դրանք փլվում են առաջին հերթին՝ փշրվող առարկաներից չվնասվելու համար.

ե. ցնցումների ավարտից հետո փորձեք դուրս գալ շենքից՝ նախապես որոշված ճանապարհով.

Եթե երկրաշարժի ժամանակ գտնվում եք փողոցում

ա. հեռացեք շենքից, կամուրջներից և էլեկտրասյուներից հեռու, դեպի անվտանգ տարածություն.

բ. երբեք շենք չմտնեք այնտեղ գտնվողներին դուրս բերելու համար. դա շատ վտանգավոր է.

Մնացեք դրսում միաժամանակ փնտրեք նրանց օգնելու տարբերակներ:

Եթե արթնացել եք ստորգետնյա ցնցումներից

ա. Ոչ մի դեպքում չօգտվեք էլեկտրականությունից, չօգտագործեք լուցկի կամ գազայրիչ (գազատարը կարող է վնասված լինել): Օգտվեք միայն գրպանի լապտերից:

բ. Հագնվելու վրա ժամանակ մի վատնեք, արագ վերցրեք ամենաանհրաժեշտ իրերով պայուսակը, գործեք բաժնի նախորդ կետերում նշված կանոնների համաձայն:

(Հղում 5.)

Ինչպե՞ս վարվել երկրաշարժից հետո

Ավերիչ երկրաշարժից անմիջապես հետո, մարդկանց փրկելու համար անհրաժեշտ է գործադրել բոլոր ուժերը: Համաշխարհային փորձը ցույց է տվել, որ օպերատիվ փրկարարական աշխատանքներն առավել արդյունավետ են երկրաշարժից հետո առաջին շաբաթվա ընթացքում, երբ ավելի հավանական է մարդկանց փրկության գաղափարը:

Մարդկանց փրկելը՝ աղետի գոտում գտնվող յուրաքանչյուր մարդու պարտքն է: Օգտագործեք ձեռքի տաք եղած բոլոր միջոցները՝ ոչ մեծ փլատակներից մարդկանց հանելու համար:

- Փլատակներում մնացած մարդիկ զրկված լինելով ջրից և սննդից կարող են դիմանալ 7 օր: Ուստի, աշխատեք որոնել և փրկել մարդկանց առաջին յոթ օրերին:
- Փլատակների մաքրումը, մարդկանց դուրս բերումը և տուժածներին օգնություն ցույց տալը պետք է կատարվեն մասնագետ փրկարարների ղեկավարությամբ:
- Փլատակների անզգույշ մաքրումը կարող է հանգեցնել հետագա նոր փլուզումների, իսկ ոչ ճիշտ բուժօգնություն ցույց տալու հետևանքով մարդիկ կարող են զոհվել:
- Կազմակերպեք առաջին բուժօգնության կետեր: Այդ նպատակին կարող են ծառայել զբոսայգիները, մարզադաշտերը, մեծ հրապարակները:
- Բժիշկների և փրկարարների խմբերում անպայման պետք է լինեն հոգեբաններ և հոգեկան ցնցում ապրած մարդկանց ցույց տան հոգեբանական առաջին օգնություն:
- Փլատակներում գտնվողներից նույնիսկ ոչ մի ազդանշան չլինելու դեպքում որոնումը շարունակեք շների և հատուկ սարքերի միջոցով:

1. Եթե գտնվում եք փլատակներում խուճապի մի՞ մատնվեք, այլ հանգիստ և սթափ գնահատեք իրավիճակը:

ա. Չմտածված գործողությունները կարող են հանգեցնել նոր փլուզումների, եթե տարածությունը թույլ է տալիս՝ տեղափոխվեք ավելի անվտանգ տեղ:

բ. Անհրաժեշտության դեպքում առաջին բուժօգնություն ցույց տվեք ինքներդ ձեզ (դադարեցրեք արյունահոսությունը, վիրակապ դրեք): Եթե ձեզ հետ փլատակում կան և ուրիշ մարդիկ, հանգստացրեք և առաջին բուժօգնություն ցույց տվեք նրանց:

գ. Կապ հաստատեք (գոռացեք, հնչեղ առարկաներով հարվածեք) դրսում և մոտակա փլատակներում գտնվողների հետ: Դա կօգնի փլատակներից ավելի հեշտ և ճիշտ ուղիներ որոնել ձեզ և ուրիշներին փրկելու համար: Հնարավորության դեպքում փրկարարներին զգուշացրեք ձեզ սպառնացող վտանգի մասին:

դ. Եթե առաջին երկու օրերի ընթացքում ձեզ չգտնեն, խուճապի մի՞ մատնվեք, խնայեք ձեր ուժերը, ավելորդ շարժումներ մի՞ արեք:

ե. Եթե ձեր տրամադրության տակ կա սնունդ և հեղուկ՝ խնայողաբար օգտագործեք, բաժանելով առնվազն 15 օրվա: Մարդն առանց սննդի դիմանում է 15 օրից ավելի, իսկ առանց հեղուկի՝ 7 օր:

Ուժեղ երկրաշարժերը միշտ էլ ուղեկցվում են զոհերով և ավերածություններով: Թեև կատարյալ անվտանգությունն ապահովող կանոններ չկան, այնուամենայնիվ, վերոհիշյալ վարքականոնների ճիշտ կիրառումը կօգնի նվազեցնել ձեզ և ձեր շրջապատին սպառնացող վտանգը:

(Հղում 6.)

ՄՊԻՏԱԿԻ 1988 Թ. ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ

1988 թվականի դեկտեմբերի 7. ժամը 11 անց 41րոպե 22,7 վայրկյան. ցնցվեցին Հայաստանի հյուսիսային շրջանները: Երկրաշարժը ընդգրկել է ՀՀ տարածքի մոտ 40%-ը, ուր ապրում էր 1մլն. մարդ:

Ուժգնությունը էպիկենտրոնում գնահատվել է 10 բալ: Ավերման գոտին, որտեղ երկրաշարժի ուժգնությունը կազմել է 8 բալ և ավելին, ընդգրկել է երեք հազար քառ. կմ տարածություն: Տուժել են 21 քաղաք և շրջան, 342 գյուղ: Անօթևան են մնացել 514 հազար մարդ: Տարբեր աստիճանի վնասվածքներ են ստացել մոտ 20000 մարդ, որոնցից հոսպիտալացվել են 12500 մարդ, զոհերի թիվը կազմել է 25000 մարդ: Զոհեր շատ են եղել հատկապես Գյումրիում (մոտ 15-17 հազար) և Սպիտակում (4 հազար) մարդ:

Ավերվել է ՀՀ-ի ամբողջ բնակֆոնդի 17%-ը, դադարել են գործել 170 արդյունաբերական ձեռնարկություն, մեծ վնաս է հասցվել գյուղերին և ագրոարդյունաբերական համալիրին: Մեծ վնաս է հասցվել նաև ճարտարապետական, պատմական, արվեստի հուշարձաններին, տուժել է ժողկրթության 917 օջախ: Երկրաշարժի հետևանքով զանգվածային վնասվածքների և փլուզումների են ենթարկվել հազարավոր շինություններ:

Ազգաբնակչության և փրկարարների ջանքերով փլատակներից, զոհված կամ կենդանի, հանվել է ավելի քան 45000 մարդ, հոսպիտալացվել 12500 մարդ:

Սպիտակի երկրաշարժը պատկանում է այսպես կոչված լրիվ ցիկլի երկրաշարժերին՝ նախացնցումներ, հիմնական ցնցում, հետցնցում: 1988թ. դեկտեմբերի 7-ի Սպիտակի երկրաշարժի նման ավերիչ ուժի երկրաշարժեր երկրագնդի վրա, միջին հաշվով, տարեկան լինում են 15-20 հատ: Ինչպես ամեն մի ուժեղ երկրաշարժ, այնպես էլ Սպիտակի երկրաշարժը, ունի իր որոշակի առանձնահատկությունները:

Վնասների հիմնական պատճառներն են՝

1. Հանրապետության ողջ տարածքում թերագնաատված էր սեյսմիկ վտանգը, քանի որ մասնագետների կողմից այդ գոտու սեյսմիկ վտանգը գնահատված էր 7-8 բալ և դա այն

դեպքում, երբ 1988թ երկրաշարժի ուժգնությունը Սպիտակում գնահատվեց 10, Ստեփանավանում՝ 9, Վանաձորում՝ 8-9 բալ:

2. Աղետի հետևանքներն ուսումնասիրող հատուկ կառավարական հանձնաժողովը հայտնաբերել է, որ թույլ էին տրված որոշակի սխալներ շենքերի եւ կառույցների նախագծման ժամանակ: Այսինքն՝ խախտված էին սեյսմակայուն շինարարության չափանիշներն ու կանոնները:

3. Ցածր է եղել շինարարության որակը: Կոպտորեն խախտվել է շինարարության տեխնոլոգիան, շինանյութերը չեն համապատասխանել պետտանդարտին:

4. Երկրաշարժի ժամանակ Գյումրի քաղաքի տարածքում գետնի տատանման գերակշռող պարբերության մեծությունը կազմել է մոտավորապես 0,4-0,8 վրկ., որը շատ մոտ է բարձրահարկ շենքերի հիմնական ձևերի սեփական տատանումների պարբերությունների մեծություններին: Նման դեպքերում առաջ են գալիս, այսպես կոչված, ռեզոնանսային անցանկալի երևույթներ՝ բերելով տատանումների ամպլիտուդաների աճին եւ շատ հաճախակի շենքերի փլուզմանը:

5. Երկրաշարժի տեւողությունը (մինչեւ 5 րոպե) եւ կրկնվող ցնցման փաստը, որի դեպքում շինությունների մեծամասնությունը չհասցրեցին «վերականգնվել» հիմնական ցնցումից:

6. Տատանումների ուղահայաց բաղադրիչների զգալիությունը:

7. Թերագնահատվել է տարածքի սեյսմիկ վտանգը, հաշվի չեն առնվել տեղանքի ինժեներա-երկրաբանական պայմանների առանձնահատկությունները:

8. Շատ զրհերի պատճառ դարձան փրկարական աշխատանքների ձգձգումն ու ոչ ժամանակին կազմակերպումը:

9. Ազգաբնակչության համապատասխան հմտությունների եւ իրազեկման բացակայությունը էքստրեմալ պայմաններում:

(Հղում 7.)

ՍՈՂԱՆՔՆԵՐ

Լեռան լանջով ապարների զանգվածի լանջերով տեղաշարժ (սահք)՝ սեփական քաշի և լրացուցիչ բեռնվածության ներգործությամբ, որն առաջանում է լանջի ողողաքանդման, ջրադինամիկ ճնշման, գերխոնավացման, սեյսմիկ կամ տեխնածին ցնցումների և այլ ընթացքների հետևանքով:

Դասակարգվում են ըստ հզորության (խոշոր, միջին և մանր) և ըստ շարժման արագության (շատ արագ, արագ, չափավոր և դանդաղ)

Լեռների և ձորերի գառնիվայր ու գառնիթափ լանջերից խոշոր, հաճախ հսկայական չափերի ապարազանգվածների պոկումն ու փլուզումը, որն առաջանում է գլխավորապես լեռնային ապարների հողմահարության ընթացքների և մակերևութային ու ստորգետնյա ջրերի ներգործությունից դրանց կապակցվածության թուլացման հետևանքով:

Սողանքներ, ծանրության ուժի ազդեցությամբ լեռնալանջերով կամ թեք տեղանքով ապարների զանգվածային սահաշարժեր, որոնք, լվացման հետևանքով, ապարների հավասարակշռության խախտման արդյունք են: Սողանքային շարժընթացներն ուղղակիորեն կախված են տեղանքի կառուցվածքից, ապարների շերտերի տեղաբաշխումից, ստորերկրյա ջրերի ակտիվությունից, անտառածածկույթի կամ խոտածածկույթի խտությունից, գերխոնավացումից, ստորերկրյա ցնցումներից, մարդու անզգույշ տնտեսական գործունեության, երկրաբանական և երկրաձևաբանական պայմանների առանձնահատկությունների անտեսումից, որոնք հանգեցնում են ապարների ամրության նվազմանը և սողանքի առաջացմանը:

Հայաստանի տարածքը բնորոշվում է ուժեղ զարգացած սողանքային շարժընթացներով: Հայաստանի տարածքում գոյություն ունեն 2000-ից ավելի խոշոր սողանքներ (մոտ 500 կմ² տարածք), որոնցից շատերը գտնվում են բնակավայրերի (Դիլիջան, Իջևան, Կապան, Վանաձոր և այլն) սահմաններում, միջին բարձրության լեռնային գոտում՝ Ախուրյանի հովտում (Գյումրուց հյուսիս-արևմուտք), Դեբեդի, Աղստևի, Վեդիի, Գետիկի, Որոտանի ավազաններում, Նուբարաշենի, Ջերմուկի սարավանդներում և այլն:

Սողանքային վտանգը սպառնում է նաև տրանսպորտային (շուրջ 8 000 կմ ընդհանուր երկարության ուղիներից ավելի քան 1500 կմ-ը սողանքային ազդեցության գոտում է) և էներգետիկ մայրուղիներին, արոտավայրերին և մշակովի հողերին, պատմամշակութային հուշահամալիրներին (Մակարավանք, Գոշավանք, Ջուխտակվանք և այլն): Սողանքները շատ հաճախ ավերիչ են. օրինակ՝ Մարմաշեն (Շիրակի մարզ), Մարտիրոս (Վայոց ձորի մարզ) գյուղերն ավերվել, բնակիչները տեղափոխվել են: Նույն պատկերն է Դիլիջանում: Սողանքային փլվածքները տարածված են հանրապետության շուրջ 125 բնակավայրում:

Քանի որ մակերևութային և ստորերկրյա ջրի ուժերն ակտիվացնում են սողանքները, սողանքավտանգ տարածքներում չի թույլատրվում ջրագծեր (ջրմուղկոյուղու), առավել ևս բաց ջրանցքներ կառուցել: Ջրագծերից ու ջրանցքներից ներծծվող անխուսափելի կորուստների հետևանքով սողանքներն ակտիվացել են Գառնի-Հացավան-Ողջաբերդ, Արզնի-Գետամեջ-Պտղնի և այլ տեղամասերում:

Հայաստանում առկա են նաև բլրկային տեղաշարժեր (սողանքային բլրկներ), որոնք հիմնական զանգվածից պոկված, բայց իրենց միաձուլությունն ու ներքին

կառուցվածքը պահպանած մայր ապարների խոշոր հատվածներ են (Իջևանի լեռնաշղթայում, Որոտանի կիրճում և այլն): Կան նաև քայքայված նյութի նվազագույն տեղաշարժով փլվածքային գոյացություններ՝ փլվածքային սողանքներ, և բավականին յուրահատուկ ձև ունեցող հոսքային սողանքներ, որոնք բնորոշվում են մածուցիկ և պլաստիկ հոսքերով, ամբողջապես քայքայված ներքին կառուցվածքով և սողանքային զանգվածների տեղաշարժման առավելագույն չափերով (Մարտիրոս, Արևիս, Հովք և այլ գյուղեր):

Հայաստանի տարածքի սողանքային տեղաշարժերի տեսակները շատ հաճախ տարանջման ընթացքում փոխակերպվում են փլվածք-սահք-հոսք սխեմայով (օրինակ՝ Ջերմուկի սողանքային խումբը): Նշված շարժընթացները վտանգավոր ու քայքայիչ են արոտավայրերի և վարելահողերի համար:

Սողանքների դեմ պայքարելու համար կառուցվում են գետափերն ամրացնող ու ցամաքորդային կառույցներ, կատարվում ծառատնկումներ և այլ միջոցառումներ:

Սողանքները կամ այլ կերպ ասած՝ լոկալ երկրաշարժերը կարող են լինել մարդկանց գործունեության հետեւանք: Առանց նախնական մասնագիտական հետազոտության՝ ձեղքվում են սարեր ու բլուրներ, բացվում են ճանապարհներ ու կառուցվում շենքեր:

Սողանքը լեռնալանջերի, գետահովիտների եւ արհեստական թեքությունների վրա զգալի չափերի ապարազանգվածի տեղաշարժն է (սահքը), որը կատարվում է (կատարվել է) ծանրության ուժի, ջրադինամիկ ճնշման, լանջի վրա արհեստական բեռնվածքի ավելացման (կառուցապատման), սեյսմիկ կամ տեխնածին ցնցումների (օրինակ՝ պայթյունների) եւ այլ ուժերի ազդեցությունից:

Ընդհանուր առմամբ սողանքը երկրաբանական վտանգավոր երեւոյթ է երկրակեղեւի մակերեսային հատվածներում հողազանգվածների երբեմն երկարատեւ ու աստիճանաբար, երբեմն արագ տեղաշարժով, որն արտահայտվում է սարերի, բլուրների լանջերում, գետահովիտներում, ծովերի ու լճերի ափերին: Սողանքը զարգանում է հողազանգվածներում, որոնք չունեն բնական կցորդում: Սողանքների առաջացման պատճառներն են՝ ջրով հագեցնալու հետեւանքով հողի բեռնվածության ավելացումը, փոսերի, իջվածքների ու մակերեսային շերտերի տակ ջրակայուն կավի առկայությունը, երկրաշարժից եւ ուժեղ պայթյուններից առաջացած ցնցումները:

Հայաստանի սողանքների ճնշող մեծամասնությունը մարդու ներգործության հետեւանք է: Առանց մասնագիտական լուրջ հետազոտությունների եւ հաշվարկների ձեղքում են սարերն ու բլուրները, կառուցում ճանապարհ ու երկաթուղի, շենք ու շինություն, վիրավոր ու բզկտված հողի լեզուն չհասկանալով, նրա թուլացած ու սորուն մարմնին շարունակում են նոր վերքեր հասցնել՝ դարավանդներ մխրձել ու ջրել, չթողնելով, որ ջուրը բնականոն հեռանա, բեռնել ու գերբեռնել քարաբետոնային ծանր կառուցվածքներով՝ գրկելով հողը հավասարակշռությունից:

Հողը չի սիրում իրեն չսիրողին, իր լեզուն չհասկացողին. Կամ անլանում է, կամ ոտ առած, ջուր դառած փախչում:

Շռայլ ու բարի բնությունը կամակոր ու հիշաչար է դառնում, երբ նրան կտցահարում են, հոշոտում, խախտում հավասարակշռությունը:

Սողանքների սպառնալիքի նախանշանները

- տան դռներն ու պատուհանները դժվարությամբ են փակվում կամ սեղմված են
- տան պատերի ծեփերի վրա ի հայտ են գալիս նորանոր ձեղքեր
- հողի մակերեսային, մայթերին, ճանապարհներին հայտնվում են ձաքեր, որոնք աստիճանաբար լայնանում են
- լանջերի հիմքերի մոտ հողն ուռչում է
- հայտնվում են ստորգետնյա ջրերի նոր ելքեր
- ցանկապատերն ու ծառերը սկսում են «տեղաշարժվել»
- հողամասում առաջանում են փոսեր

Ինչ անել իրական վտանգի դեպքում

- անհրաժեշտ պաշտոնական միջոցառումներ կազմակերպելու համար դիմել տեղական գործադիր մարմիններին
- նախատեսել մթերքի, հանդերձանքի, դեղորայքի վթարային պահուստներ
- չանտեսել ապաստարանների մասին տեղեկությունները եւ տարահանման վերաբերյալ գործադիր մարմինների կոնկրետ ցուցումները
- թույլ չտալ սողանքային վտանգի ուժեղացմանը նպաստող գործողություններ:

(Հղում 8.)

ՓՈՒԶՈՒՄՆԵՐ

Դարերի ընթացքում հողմնահարման հետևանքով առաջանում են սահմանային հավասարակշռության վիճակում գտնվող ժայռային ցցվածքներ, ժայռաբեկորներ, որոնք աննշան ցնցման դեպքում լանջով գլորվում են:

Փլուզվող ապարների զանգվածից, անկման բարձրությունից կախված՝ փլուզումները պատճառում են ծանր հետևանքներ՝ շինությունների ավերում, հաղորդակցական ուղիների վնասում, մարդկային զոհեր, անասունների կորուստ և այլն:

Փլուզման առաջացմանը նպաստում են ապարների ձաքերը, խզվածքները: Զուրը, ձյունը, թափանցելով ժայռաբեկորների ձեղքերը, արագացնում են փլուզումը: Վճռորոշ կարող են լինել մոտակայքում պայթեցման աշխատանքները:

Փլուզման կանխանշաններն են՝ կախված ժայռերում բազմաթիվ ձաքերի առկայությունը, հիմնական ապարներից անջատվող առանձին ժայռերի հայտնվելը:

Փլուզումների կանխարգելման միջոցառումներն են՝

- ժայռերի, խոշոր քարաբեկորների ամրացումը,
- պաշտպանիչ հենապատերի կառուցումը,
- արհեստական փլուզման առաջացումը,
- փլուզումավտանգ տարածքի մակերևույթի ամրացումը ցանցերով:

Փլուզման ենթակա հատվածներում պետք է սահմանափակել շինարարությունը: Փլուզման սպառնալիքի դեպքում անհրաժեշտ է դադարեցնել տեղաշարժը վտանգավոր տեղամասում, կատարել բնակչության տարահանում:

(Հղում 1.)

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Յուրաքանչյուր դպրոցի անձնակազմն ու այնտեղ սովորող երեխաները պետք է գիտակցեն իրենց կյանքին սպառնացող վտանգները և պատրաստ լինեն համապատասխան քայլերի դիմել վերահաս և փաստացի վտանգի դեպքում: Ուսուցիչներն և այլ աշխատակիցները գիտեն, թե ինչպես պաշտպանել իրենց աշակերտներին արտակարգ իրավիճակի դեպքում և նրանց ապահով տուն վերադարձնել: Հանգստության և քառսի, խիզախության և վախի, կյանքի և մահվան միջև եղած տարբերությունը կարող է պայմանավորված լինել աղետի դեպքում ճիշտ վարվելակերպի իմացությամբ: Դպրոցները և նախադպրոցական հաստատությունները պետք է պատրաստ լինեն արձագանքել փոքր և մեծ արտակարգ իրավիճակներին, վտանգից զերծ պահեն երեխաներին և դպրոցի աշխատակիցներին, ինչպես նաև պատրաստ լինեն սովորել և դասավանդել:

Շատ կարևոր է դպրոցներում աղետներին պատրաստվածության շրջանակներում իրականացրած գործողությունները լինեն բարձր մակարդակի: Պարբերաբար անցկացվող միջոցառումները և փաստագրումը դպրոցներում աղետներին պատրաստվածության պլանավորման գործընթացի էական բաղադրատարրերից է, որը կապահովի արդյունավետ աշխատանքներ: Աղետները կառավարող ընդհանուր միջոցառումները դպրոցներում աղետներին պատրաստվածության համակարգը բարելավելու և կատարելագործելու կարիքը մնում է առաջնային:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. ՆԶՊ 8 – րդ դասարանի դասագիրք
2. <http://www.mes.am/hy/masnageti-ankyun/item/2016/06/27/erkrasharj/>
3. <http://www.mes.am/hy/masnageti-ankyun/item/2016/06/27/magnitud/>
4. <http://www.mes.am/hy/masnageti-ankyun/item/2016/06/27/earthquake-before/>
5. <http://www.mes.am/hy/masnageti-ankyun/item/2016/06/27/duringerathquake/>
6. <http://www.mes.am/hy/masnageti-ankyun/item/2016/06/27/earthquake-after/>
7. <https://www.panorama.am/am/news/2015/12/07/Սպիտակ-երկրաշարժ/1493823>
8. <http://www.mes.am/hy/masnageti-ankyun/item/2015/05/22/soxanq/>
9. Դպրոցներում և նախադպրոցական հաստատություններում աղետների պատրաստվածության և աղետների մեղմացման ուղեցույց